

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

О. В. Кириченко, В. В. Хмеленко

ПРИНЦИПИ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ
МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2020

УДК 343.851

К 43

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 5 від 24.01.2019)*

Рецензенти:

Пеньков С. В. – доктор юридичних наук (ГУ ДФС у Дніпропетровській області);

Шендрик В. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ);

Міщанинець О. М. – кандидат юридичних наук (ГУ НП в Дніпропетровській області).

Кириченко О. В., Хмеленко В. В.

К 43 Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам. Монографія / О. В. Кириченко, В. В. Хмеленко. – Київ: Центр учбової літератури, 2020. – 160 с.

ISBN 978-611-01-1727-2

На монографічному рівні досліджено концептуальні положення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам. Розглянуто сучасний стан розробленості проблеми принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, виокремлено теоретичні засади їх визначення, визначено методологію наукового дослідження. Розглянуто правову регламентацію принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та визначено шляхи її вдосконалення. Окреслено критерії класифікації принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та їх види. Надана характеристика загальноправових та спеціальних принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Для науково-педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти закладів вищої освіти МВС України, практичних працівників Національної поліції та інших правоохоронних органів України.

ISBN 978-611-01-1727-2

© Кириченко О. В., Хмеленко В. В., 2020
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2020

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ	8
1.1. Стан наукової розробленості проблем принципів оперативно- розшукового запобігання злочинам	8
1.2. Понятійно-категоріальний апарат принципів оперативно- розшукового запобігання злочинам	21
1.3. Методологія наукового дослідження принципів оперативно- розшукового запобігання злочинам	38
Розділ 2. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ	51
2.1. Законодавче регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам в Україні	51
2.2. Правове регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам у підзаконних актах України	68
Розділ 3. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ	85
3.1. Класифікація принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам	85
3.2. Загальноправові принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам	98
3.3. Спеціальні принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам	114
ВИСНОВКИ	135
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	139
ДОДАТОК	157

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДБР	–	Державне бюро розслідувань
ЄРДР	–	Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК	–	Кримінальний кодекс
КПК	–	Кримінальний процесуальний кодекс
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
НАБУ	–	Національне антикорупційне бюро України
НПУ	–	Національна поліція України
ОВС	–	Органи внутрішніх справ
ООН	–	Організація Об'єднаних Націй
ОРД	–	Оперативно-розшукова діяльність
СБУ	–	Служба безпеки України
СРД	–	Слідчі (розшукові) дії
ст.	–	Стаття
НСРД	–	Негласні слідчі (розшукові) дії
ч.	–	Частина

Вступ

Сучасний стан злочинності в Україні характеризується зростанням її рівня, поширенням злочинів корисливо-насильницької спрямованості, високим рівнем терористичної загрози та організованої злочинності, бандитизмом, діяльністю незаконних збройних формувань, негативними тенденціями щодо розповсюдження вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також існуванням корупційної та економічної злочинності.

Забезпечення належного правопорядку та публічної безпеки у державі вимагає від правоохоронних органів реального стримування та мінімізації злочинності з усіма її негативними проявами. У зв'язку з цим на правоохоронні органи України покладено завдання щодо запобігання злочинності, тобто недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки осіб, які схильні до вчинення злочинів, а також профілактика злочинів.

Одним з різновидів запобігання злочинності є оперативно-розшукове запобігання злочинам, особливість якого полягає у тому, що оперативні підрозділи правоохоронних органів спрямовують свою діяльність на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, на виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, на застосовування до них заходів щодо подальшої їх відмови від злочинних намірів, а також на недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів.

Оперативно-розшукове запобігання злочинам, як і оперативно-розшукова діяльність взагалі, базується на певних принципах його здійснення, тобто на головних вихідних положеннях та ідеях, які складають основу такої діяльності, що, у свою чергу, дає підстави стверджувати про однакову природу принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам і принципів оперативно-розшукової діяльності.

Ряд принципів, що притаманні для цього виду діяльності, закріплені у нормативно-правових актах України. Разом з тим ці принципи не мають системного характеру та відрізняються у нормативно-правових актах, а деякі принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам взагалі залишилися поза увагою. Не менш актуальними є питання щодо дотримання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам оперативними підрозділами правоохоронних органів.

Теоретичним проблемам щодо принципів оперативно-розшукової діяльності присвячені комплексні монографічні роботи В.Л. Грохольського, М.Й. Курочки, С.І. Мінченка, А.П. Огородника, С.М. Піскуна, В.Л. Регульського, І.В. Сервецького, О.В. Федосової, О.Ю. Шевчук та ін. Окремі аспекти щодо змісту принципів оперативно-розшукової діяльності та запобіжної діяльності оперативних підрозділів, їх класифікації досліджували О.М. Бандурка, Е.А. Дідоренко, О.Ф. Долженков, О.В. Кириченко, І.П. Козаченко, Ю.Ф. Кравченко, М.Й. Курочка, Д.Й. Никифорчук, А.П. Огородник, М.А. Погорецький, О.О. Подобний, І.Ф. Харабєрюш, В.В. Шендрик, О.О. Юхно та ін. Разом з тим зазначені дослідження проводилися до реформування правоохоронної системи України, а також кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України. Крім того, авторами фрагментарно розглядалися принципи оперативно-розшукової діяльності в частині запобіжної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Після реформування кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України у 2012 р. монографічні дослідження із зазначеної проблематики не проводилися. Окремі аспекти системи принципів оперативно-розшукової діяльності у наукових статтях розглядалися В.О. Корольовим, В.П. Лавським, Ю.О. Найдзон, С.Б. Фомінім, П.М. Шапірком, О.Ю. Шевчук та ін. Аналіз цих публікацій дає підстави стверджувати про недостатню розробленість цієї проблематики. Це обумовлено тим, що автори не виокремлюють сучасні ознаки та риси оперативно-розшукової діяльності через розгляд принципів ОРД. Крім того, 85 % опитаних респондентів вважають, що необхідно на законодавчому рівні, а саме в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», розширити

коло принципів оперативно-розшукової діяльності.

Таким чином, незважаючи на велику кількість змістовних наукових праць, присвячених принципам оперативно-розшукової діяльності, слід зазначити, що у вітчизняній науці оперативно-розшукової діяльності не знайшли свого належного опрацювання принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам. Поза увагою залишилися й питання відображення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам у нормативно-правових актах України.

Саме відсутність комплексної теоретичної розробленості проблематики принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, а також наявність існуючих прогалин в їх правовому регулюванні обумовили необхідність цього наукового дослідження.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

1.1. Стан наукової розробленості проблем принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам

У сучасних умовах, коли в Україні відбуваються глибокі соціально-економічні та політичні перетворення, фундаментальних змін зазнає і національна правоохоронна система, яка має своїм завданням правовими засобами забезпечити публічний порядок і публічну безпеку суспільства, охорону прав і свобод людини і громадянина, власності, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, а також запобігання злочинам.

Враховуючи те, що стан правопорушень, у тому числі й злочинності, у державі є одним з вагомих чинників соціально-економічної ситуації, що склалася в різних сферах суспільного життя, на сьогодні потрібно докладати багато зусиль, спрямованих на протидію цим негативним явищам [1, с. 22].

Практика протидії злочинності здійснюється за двома основними напрямками. Першим напрямом є вжиття державними органами заходів з метою недопущення вчинення злочинів, а другим – у разі вчинення злочину, встановлення особи злочинця та притягнення її до кримінальної відповідальності.

Останнім часом у суспільній свідомості взагалі і професійній свідомості правників зокрема все більше утверджується думка про те, що основним напрямом протидії злочинності є не покарання злочинців, а запобігання вчиненню злочинів. Значення запобігання злочинам, як головного напрямку протидії злочинності, визначається тим, що воно є більш гуманним та ефективним засобом підтримки правопорядку й забезпечення безпеки суспільства [2, с. 150].

Необхідність запобігання злочинності такий же необхідний

елемент протидії цим явищем, як й розкриття злочинів. Але ця діяльність здійснюється ще до вчинення суспільно небезпечного діяння, при цьому важливо передбачити можливу поведінку і чітко спланувати свою упереджувальну діяльність.

Запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється, насамперед, з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їхньому збільшенню [3, с. 318].

У зв'язку з прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України [4], на оперативні підрозділи правоохоронних органів покладено основне завдання – запобігання злочинам.

Оперативні підрозділи правоохоронних органів здійснюють запобігання злочинам шляхом використання гласних та негласних форм і методів ОРД.

Однією із форм ОРД є оперативно-розшукове запобігання. ОРД визначена комплексною запобіжною функцією у системі загальних завдань протидії злочинності. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [5], одним із обов'язків підрозділів, які здійснюють ОРД, є вживання необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень.

Оперативно-розшукове запобігання злочинам базується на певних принципах її здійснення, тобто на головних вихідних положеннях, які складають основу такої діяльності. У принципах закріплено найбільш важливі основи щодо організації протидії злочинам, і в першу чергу негласними засобами та методами. Працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів під час оперативно-розшукового запобігання злочинам повинні приймати відповідні рішення безпосередньо на їх основі. Крім того, принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам є критеріями оцінювання поведінки суб'єкта такої діяльності. Слід також погодитися з думкою про те, що правотворчість в ОРД не

завжди встигає за новими суспільними відносинами, що потребують правового регулювання і в такому випадку саме принципи виконують роль регулятора тих відносин, що не охоплені юридичним нормуванням [6, с. 19].

Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам безпосередньо не закріплені у нормативно-правових актах України. Вони впливають з принципів ОРД. Відповідно до ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукової діяльності» принципами ОРД є верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини [5]. Поряд з цим, коло принципів ОРД є більш ширшим.

У теорії ОРД існують різні точки зору щодо побудови системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та класифікації принципів цієї діяльності. Наявність різних поглядів на систему принципів оперативно-розшукової діяльності взагалі та оперативно-розшукового запобігання злочинам зокрема свідчить про те, що зазначена проблематика є недостатньо дослідженою та аргументованою з точки зору побудови такої системи.

Аналіз наукових досліджень в теорії оперативно-розшукової діяльності дають підстави стверджувати про те, що на сьогодні в Україні відсутні комплексні монографічні дослідження теоретичних і правових засад принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам. Поряд з цим існують наукові та навчальні праці, в яких освітлювалися окремі аспекти принципів оперативно-розшукової діяльності взагалі та оперативно-розшукового запобігання злочинам зокрема.

Огляд стану наукової розробки вимагає ознайомлення з цього питання щонайменше за трьома напрямками:

- 1) дослідження, присвячені принципам запобігання злочинності;
- 2) дослідження, присвячені принципам оперативно-розшукової діяльності;
- 3) дослідження, присвячені принципам оперативно-розшукового запобігання злочинам.

З метою найбільш глибокого аналізу наукової літератури з означеної проблематики ми обрали хронологічний принцип викладу матеріалу, який надасть можливість висвітлити основні наукові погляди на проблему принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Запобігання злочинності, а також організація та проведення запобіжних заходів, повинні відповідати певним принципам або вимогам. Як зазначив О.О. Юхно, принципи запобігання злочинам – стрижневе поняття, фундаментальна основа системи, що забезпечує її динамічний і поступальний розвиток. Вони містять в собі основоположні ідеї, які відображають основні закономірності функціонування відповідних механізмів. При цьому роль вказаних принципів є надзвичайно важливою і для здійснення процесу в цілому, і окремих його елементів, кожний з яких повною мірою підлягає їх дії [7, с. 27].

Слід зазначити, що в кримінології відсутні наукові праці на монографічному рівні, в яких комплексно досліджувалися принципи запобігання злочинності. Окремі її аспекти розглядалися кримінологами під час дослідження теоретико-прикладних засад протидії злочинності та запобігання злочинності як однієї із форм протидії злочинності [3; 8; 9], а також в навчальних виданнях [10; 11; 12].

Під принципами функціонування системи протидії злочинності розуміють засновані на об'єктивно діючих у суспільстві законах і закономірностях ідеї, основні положення, що відображають зміст і мають регулятивний вплив на всі елементи процесу в рамках механізму базової діяльності [9, с. 87]

Як зазначив В.В. Голіна, запобігання злочинності має відповідати єдиній загальній вимозі – бути достатньо ефективним, оскільки інакше може виявитися, що воно або не потрібне, або його заходи навіть шкідливі. Основні вимоги, яким повинна відповідати система запобігання злочинності, – це:

1) демократизм – загальнодержавна справа, у вирішенні якої активну участь беруть не тільки державні органи влади, управління, самоврядування, а й широкі верстви населення;

2) гуманність заходів запобігання злочинності – не можуть бути застосовані такі заходи, що суперечать загальнолюдській моралі, пов'язані з жорстокістю, принижують честь і гідність людини. Крім того, запобігання злочинам – це гуманістичний напрям протидії злочинності, який ставить на перше місце усунення негативних явищ, які ведуть до морального падіння людської особистості. Гуманність передбачає й те, що запобіжні заходи стосовно криміногенних осіб не

повинні без потреби зачіпати інтереси інших людей (членів сім'ї, родичів та ін.);

3) законність – унормованість усіх аспектів запобіжної діяльності та суворе дотримання норм закону суб'єктами запобігання злочинності;

4) обґрунтованість – розробляти й реалізувати необхідно тільки методи і заходи запобігання, які спираються на доскональну кримінологічну інформацію про криміногенні об'єкти й за допомогою яких держава і суспільство спроможні вплив таких об'єктів обмежити, усунути, запобігти йому;

5) економічна доцільність – відносна простота та вигідність заходів у порівнянні з прогнозованими результатами і можливими побічними наслідками. Проте економічний раціоналізм зовсім не зводиться до мінімальних витрат на запобігання злочинності. Такі витрати мають бути реальними і достатніми;

6) радикальність – зобов'язує до розроблення суб'єктами запобігання злочинності заходів не поверхневого і короткочасного характеру, а таких, що сприяли б (в ідеалі) докорінній ліквідації криміногенних об'єктів. Радикальність не виключає, а навпаки, припускає необхідність заходів для усунення окремих частково криміногенних об'єктів, дроте вони повинні знаходитися в руслі виконання головного завдання;

7) науковість і прогресивність – розроблення і втілення заходів запобігання злочинності з використанням сучасних технологій і досягнень науки;

8) комплексність і диференціація заходів запобігання злочинності – комплексний підхід потребує, з одного боку, об'єднання зусиль багатьох суб'єктів запобігання злочинності і зосередження сил та засобів на найважливіших напрямках, а з другого – чіткої диференціації дій кожного суб'єкта і координації;

9) реальність – розробка економічно і політично доцільних запобіжних заходів при наявному ресурсному забезпеченні в певних умовах міста, часу та інших обставин; врахування можливостей суб'єктів запобігання злочинності; співвідношення побічних економічних та соціальних явищ від реалізації заходів з очікуваними наслідками;

10) конкретність методів і заходів – пряма вказівка на те, що і як

робити, за що відповідати [10, с. 57-60].

Крім того, О.М. Литвинов розглядав принципи функціонування системи протидії злочинності як засновані на об'єктивно діючих в суспільстві законах і закономірностях ідеї, основні положення, що відображають зміст і мають регуляторний вплив на всі елементи процесу в рамках механізму базової діяльності [13, с. 60-61]. До таких принципів він відносить принципи: об'єктивної (наукової) обґрунтованості, плановості, безперервності вдосконалення, спадковості, комплексності, системності, надійності, поєднання централізму і автономії, розумної достатності, організаційного забезпечення покладених функцій, законності, повне ресурсне забезпечення діяльності [13, с. 61-72].

Якщо узагальнити погляди дослідників щодо принципів запобігання злочинності, то можна констатувати, що запобіжна діяльність як одна із форм протидії злочинності базується на таких основних принципах, як:

- демократизм (широка участь у запобіжній діяльності державних органів, громадських формувань, а також окремих громадян);

- гуманізм (профілактична діяльність як різновид запобіжної діяльності є гуманною, оскільки ця діяльність носить виховний характер, дозволяє не застосовувати до особи засобів кримінального права);

- законність (суб'єкти запобіжної діяльності зобов'язані точно виконувати вимоги чинного законодавства України);

- дотримання конституційних прав та законних інтересів громадян;

- наукова обґрунтованість (дотримання суб'єктами запобігання злочинності форм і методів запобіжної діяльності, розроблених кримінологією, при їх виборі й використанні);

- економічна доцільність та раціональність;

- плановість (проведення запобіжних заходів згідно з відповідною програмою, а не спонтанно);

- своєчасність (випереджаюче проведення запобіжних заходів, які б не дали можливості вчинити злочин);

- комплексність (використання різноманітних форм, методів і засобів, спрямованих не лише на злочинність, а й на соціальні,

економічні, політичні, духовні та інші умови, що впливають на неї);

– гласність (цей вид діяльності є відкритим для суспільства, доступним для громадян, засобів масової інформації; суспільство здійснює контроль за протидією злочинності, забезпечуючи тим самим законність цієї діяльності та сприяючи підвищенню її ефективності);

– взаємодії з органами державної влади та населенням (громадяни мають право, а органи управління наділені обов'язками сприяти правоохоронним органам у виконанні завдань запобігання злочинності);

– наступальність (оперативність) (швидкість та безперервність, активність та узгодженість дій суб'єктів запобіжної діяльності, залучення всього масиву сил і засобів під час здійснення запобіжної діяльності).

Як вже нами було зазначено, оперативно-розшукове запобігання злочинам є однією із форм оперативно-розшукової діяльності, а принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам взаємопов'язані з принципами оперативно-розшукової діяльності. Тому з точки зору нашого дослідження є актуальним розгляд наукових праць щодо принципів ОРД.

Як зазначив Д.Й. Никифорчук, принципи ОРД визначають її державно-правовий характер, юридичну природу та легітимність як самостійного виду правоохоронної діяльності. Вони гарантують дотримання прав і свобод особистості в оперативно-розшуковій діяльності, створюють передумови для формування концепції як кожного її положення, так і всієї її системи загалом, забезпечуючи вдосконалення різних аспектів оперативно-розшукової роботи [14, с. 22].

На сьогодні в Україні існує ряд наукових досліджень щодо принципів ОРД. Результати досліджень відображені у комплексних монографічних роботах відкритого та закритого друку, зокрема це роботи В.Л. Грохольського (1999 р.) [15], П.М. Кузьменка (2005 р.) [16], М.Й. Курочки (2000 р.) [17], А.П. Огородника (2009 р.) [18], С.М. Піскуна (2003 р.) [19], В.Л. Регульського (1997 р.) [20], І.В. Сервецького (2007 р.) [21], О.В. Федосової (2009 р.) [22], О.Ю. Шевчук (2010 р.) [23] та ін.

Крім того, В.Ф. Усенко, В.А. Некрасов та В.Я. Мацюк окремо досліджували принципи конфіденційного співробітництва як окремого

інституту ОРД. Вони визначають ці принципи як основні положення, ідеї регулювання і здійснення взаємовідносин оперативних підрозділів правоохоронних органів в особі їх працівників з громадянами, які мають можливості добути інформацію, необхідну для попередження, припинення та розкриття злочинів і за своїм фізичним і моральним станом на правовій основі можуть надавати її цим органам. До принципів такого співробітництва автори відносять принципи законності, добровільності, конспірації, партнерства [24, с. 65].

До принципів конфіденційного співробітництва також відносять такі принципи, як об'єктивність, індивідуальність, активність, доцільність, цілеспрямованість, плановість, науковість (Ю.Е. Черкасов) [24, с. 65-66] та принцип соціального і правового захисту держави конфідента (О.М. Бандурка) [25, с. 99, 101].

Разом з тим, зазначені дослідження проводилися до реформування правоохоронної системи України, а також кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України. Крім того, авторами фрагментарно розглядалися принципи ОРД в частині запобіжної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, у тому числі й ОВС. Основна увага дослідників була зосереджена на основних вимогах щодо розкриття злочинів за матеріалами кримінальних справ.

Після реформування кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України окремі аспекти системи принципів ОРД розглядалися В.О. Корольовим [26], В.П. Лавським [27], Ю.О. Найдъон [28], С.Б. Фоміним [29], П.М. Шапірком [30], О.Ю. Шевчук [31] та ін.

Так, Ю.О. Найдъон зазначила, що принципи діяльності оперативних підрозділів виступають як вираження об'єктивних закономірностей боротьби з протиправною діяльністю у формі основних правил її ведення. Як керівні ідеї ОРД її принципи мають об'єктивний характер, вони відображають найбільш загальні та глибокі існуючі закономірні зв'язки [28, с. 226].

О.Ю. Шевчук характеризує принципи ОРД такими ознаками:

1) вони є вихідними положеннями й керівними ідеями відповідного виду правоохоронної діяльності й відображають соціально-історичні закономірності суспільного устрою, в умовах якого

здійснюється ОРД. Кожен принцип ОРД, відображаючи певні закономірності суспільного життя, акумулює в собі низку однорідних ознак, комплекс яких, відрізняючись автономним характером, набуває властивість вихідного положення ОРД. У свою чергу, принцип ОРД, що сформувався, має бути включено до системи її керівних положень;

2) зумовлюють державно-правовий характер ОРД, її юридичну природу й легітимність як самостійного виду правоохоронної діяльності;

3) гарантують дотримання прав і свобод людини та громадянина в ОРД, а також виконання громадянами їх юридичних обов'язків;

4) створюють передумови до формування концепції кожного її основного положення або її системи загалом, забезпечуючи вдосконалення її різних аспектів;

5) будучи закріпленими в юридичних нормах законодавчих актів, регламентують ОРД, мають важливе значення для регулювання суспільних відносин, що складаються в її сфері, а також для оперативної-розшукової практики, забезпечуючи правильне застосування правових норм, прийняття обґрунтованих і законних рішень;

6) адресовані до всіх суб'єктів ОРД, тобто є загально-обов'язковими;

7) є рівновеликими та єдиними;

8) відрізняючись між собою за змістом та характером правових вимог, вони становлять систему однопорядкових структур, у якій не існує зв'язків та відношень субординації. Субординаційні зв'язки існують у загальній системі принципів, що діють у правовій сфері, в основу якої покладено диференціацію їх на загальноправові, міжгалузеві та галузеві;

9) утворюють цілісну систему взаємопов'язаних, взаємозумовлених елементів, кожен з них передбачає наявність інших, при цьому кожен принцип ОРД має самостійний зміст, власний предмет;

10) порушення будь-якого з принципів ОРД зумовлює порушення інших;

11) принципи ОРД повинні відрізнятися стійкістю і постійністю;

12) жодні теоретичні (правові) ідеї не можуть регулювати ОРД і

правовідносини, що виникають під час її здійснення. Правові ідеї, що формуються дослідниками, безсумнівно, можуть впливати на правосвідомість правозастосування, але така правосвідомість повинна коректуватися і підкорятися лише тим науковим ідеям, які сприйняті законодавцем як основа того або іншого виду діяльності й закріплені в конкретних правових нормах, тобто стали нормами-принципами;

13) принципи ОРД виконують пізнавальну, нормативно-регулятивну, охоронну та функцію перетворення, практичного застосування в реальних умовах вказаної діяльності [31, с. 260-261].

На думку П.М. Шапірко, система принципів ОРД має враховувати такі положення. По-перше, характер ОРД як різновиду соціальної, юридичної та правоохоронної діяльності. Багаторівневий характер ОРД має знайти відображення в системі її принципів. Саме тому серед принципів ОРД мають бути:

1) загальносоціальні (визначають соціальний характер оперативно-розшукової діяльності);

2) загальноправові (виражають юридичний характер оперативно-розшукової діяльності);

3) міжгалузеві (виражають правоохоронний характер оперативно-розшукової діяльності);

4) галузеві (відображають специфіку оперативно-розшукової діяльності) принципи.

По-друге, система принципів ОРД має ґрунтуватися на визначальній ролі принципу верховенства права. По-третє, ця система принципів має бути науково обґрунтованою [30, с. 219].

Аналіз наукових публікацій щодо принципів оперативно-розшукової діяльності, які були опубліковані після реформування кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України, дають підстави стверджувати про недостатню розробленість цієї проблематики. Це обумовлено тим, що автори не виокремлюють сучасні ознаки та риси оперативно-розшукової діяльності через розгляд принципів ОРД. Крім того, 85 % опитаних респондентів вважають, що необхідно на законодавчому рівні, а саме в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», розширити коло принципів оперативно-розшукової діяльності [Додаток].

На сьогодні існує ряд монографічних та інших робіт, присвячених

теоретичних та прикладним проблемам оперативно-розшукового запобігання злочинам. Так, Я.Ю. Кондратьєв в монографії «Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції» розглянув теоретико-методологічні, правові, організаційно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції, де було викладено власне бачення щодо тлумачення дефініції оперативно-розшукової профілактики, попередження та припинення злочинів як компонентів запобіжної діяльності, проаналізовано їх кримінологічні, правові, а також тактичні аспекти та моменти законного введення в дію оперативно-розшукових сил та засобів на різних стадіях розвитку злочинної діяльності. Зокрема, він зазначив, що специфіка діяльності оперативних підрозділів кримінальної міліції полягає у тому, що:

1) запобігання злочинам із використання дій, заходів та операцій оперативно-розшукового характеру починається за наявності конкретної кримінальної ситуації або реальної загрози її виникнення;

2) запобігання злочинам із застосуванням оперативно-розшукових сил та засобів здійснюється в межах (в середині) кримінальної дії осередків кримінальної активності;

3) криміногенні чинники нейтралізуються безпосередньо під час здійснення оперативно-розшукових дій, заходів та операцій;

4) під час супроводження досудового слідства при розкритті злочинів підрозділами кримінальної міліції здійснюється превентивний вплив щодо провадження злочинної діяльності осіб та їх подальших протиправних дій;

5) запобіганням злочинам із застосуванням оперативно-розшукових сил та засобів має суттєві відмінності від інших спеціальних заходів запобігання, що здійснюються підрозділами кримінальної міліції, які поряд з вищезазначеними використовуються в комплексі з ними чи окремо (залежно від правових підстав) і доповнюють єдину завершену систему спеціального запобігання злочинам підрозділами кримінальної міліції;

6) до заходів запобігання злочинам підрозділами кримінальної міліції, які здійснюються без застосування ОРД, можна віднести спеціальні профілактичні заходи, передбачені нормативно-правовими актами адміністративного та процесуального характеру [32, с. 359-360].

В.В. Шендрик у монографії «Теорія і практика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України» [33] комплексно дослідив методи, заходи та засоби попередження злочинів, особливості організації попередження злочинів на об'єктах, лініях, територіях оперативного обслуговування, особливості попередження злочинів конфідентами, впровадження новітніх технологій в діяльність оперативних підрозділів ОВС з попередження злочинів та зарубіжного досвіду попередження злочинів правоохоронними органами. До основних функцій оперативно-розшукового попередження злочинів автор відносить захист суспільства від злочинних посягань, виховання профілакуємих осіб та оточення, ліквідація і нейтралізація згубного впливу оточення на профілакуєму особу, нейтралізація протидії розкриттю та розслідуванню злочинів, контроль та покращення криміногенної ситуації на ґрунті створення системи оперативної розшукової діагностики та оперативного моніторингу оперативної обстановки [33, с. 365-366].

Вихідними положеннями реалізації принципів попереджувальної діяльності оперативних підрозділів ОВС виступають: 1) цілеспрямоване здійснення попередження злочинів як функції оперативно-службової діяльності; 2) чітке уявлення учасниками попередження його мети і завдань; 3) вибір лінії поведінки відповідно до стану об'єкта попереджувального впливу; 4) самостійність працівників оперативних підрозділів, спеціалістів та інших осіб, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань у виборі засобів і тактичних прийомів попереджувальної діяльності; 5) чітке дотримання на основі чинного законодавства компетенції між учасниками попереджувальної діяльності; 6) комплексне використання сил, засобів і методів, які є в розпорядженні оперативних підрозділів, працівників інших правоохоронних органів та громадян, які беруть участь у попереджувальній діяльності; 7) взаємнічнення учасниками оперативно-посереджувальної діяльності даних, отриманих у результаті ОРД; 8) спільне і погоджене планування слідчих, оперативно-розшукових, організаційних та інших, передбачених законом, дій учасників попереджувальної діяльності; 9) безперервний обмін інформацією учасників, організаторів і керівників правоохоронних органів; 10) прокурорський нагляд, процесуальний та оперативно-розшуковий

контроль за попереджувальною діяльністю; 11) відомчий контроль та відомче керівництво з боку керівників ОВС та інших правоохоронних органів (служб), які беруть участь у попереджувальній діяльності; 12) безперервність попереджувальної діяльності оперативних підрозділів ОВС [33, с. 40-41].

О.О. Юхно на монографічному рівні розглянув комплекс теоретичних та практичних питань, пов'язаних з оперативно-розшуковим запобіганням злочинам, де зазначив, що оперативно-профілактичний вплив оперативних підрозділів ОВС на злочинність неможливо здійснити без знання основ запобігання та боротьби зі злочинами різної спрямованості. Оперативно-розшукове запобігання злочинам ОВС він визначає як систему оперативно-розшукових і управлінсько-службових дій, здійснюваних гласно і негласно працівниками оперативних підрозділів ОВС в цілях виявлення і запобігання злочинам, що замишляються або готуються, виявлення, припинення і розкриття злочинів на стадії замаху, установлення і викриття оперативно-розшуковими засобами осіб, які їх готують, вчиняють або вчинили, своєчасний розшук злочинців та осіб, що безвісно зникли [34, с. 40, 49].

Окремі аспекти щодо принципів запобіжної діяльності оперативних підрозділів розглянув О.В. Кириченко, до яких він відносить: законність, забезпечення охорони конституційних прав і законних інтересів громадян, науково обгрунтованість, своєчасність, плановість, комплексність, гуманізм, взаємодія з органами державної влади та населенням, поєднання гласних і негласних заходів, наступальність (оперативність), конспіративність, конфіденційність [35, с. 295-296].

Таким чином, досліджуючи теоретико-прикладні проблеми оперативно-розшукового запобігання злочинам, вищезазначені автори залишили поза увагою системний аналіз та правову регламентацію принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам. Актуальність та доцільність поглибленого вивчення зазначеної проблематики обумовлені реформуванням кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України, зміною парадигми оперативно-розшукової протидії злочинам, модернізацією правоохоронної системи в країні.

Враховуючи те, що на сьогодні відсутні комплексні дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, на сьогодні потребує дослідження такі питання:

- понятійно-категоріальний апарат принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам;
- методологія наукового дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам;
- законодавче регулювання та регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам у підзаконних актах України;
- класифікація принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам;
- зміст та правовий механізм дії загальноправових і спеціальних принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Дослідження цих питань надасть можливість розробити пропозиції по удосконаленню системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам; сформулювати науково-обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України та інших нормативно-правових актів, які регламентують принципи оперативно-розшукової діяльності та оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Теоретична розробка принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та запровадження її результатів у діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів сприятиме підвищенню ефективності роботи цих органів щодо запобігання злочинності.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам

На сьогодні в Україні існує проблема щодо протидії злочинності з усіма її негативними проявами. Нажаль рівень протидії цьому суспільно небезпечному явищу ще не є задовільним у нашій державі. Тому на сучасному етапі особливої уваги заслуговує якісно новий підхід до діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів, яка

повинна ґрунтуватися на конституційних принципах верховенства права, захисту прав і свобод людини та законності. Це, насамперед, означає, що працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів у своїй діяльності повинні не просто орієнтуватися на загальноправові принципи або декларувати їх, а приймати відповідні рішення безпосередньо на їх основі.

Перед тим, як визначити категорію «принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам», необхідно з'ясувати сутність оперативно-розшукового запобігання злочинам як виду діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів.

На сьогодні, на жаль, не існує єдиного погляду щодо визначення поняття та змісту оперативно-розшукового запобігання злочинам, що негативно впливає на розуміння природи цієї категорії. У теорії та практиці використовуються різні термінологічні визначення цієї категорії: «оперативно-розшукове запобігання», «оперативно-розшукова профілактика», «оперативно-розшукове попередження», «припинення злочинів оперативними підрозділами», «превенція злочинів» тощо.

Для визначення змісту оперативно-розшукового запобігання злочинам необхідно з'ясувати сутність оперативно-розшукової протидії злочинам.

Протидія злочинності взагалі сьогодні набуває нового змісту у зв'язку з орієнтацією суспільства на законність як основний принцип життєдіяльності [36, с. 39]. Як зазначили О.М. Бандурка та Л.М. Давиденко, протидія злочинності охоплює як боротьбу зі злочинністю, так і боротьбу в сенсі її запобігання [8, с. 86]. Слід констатувати, що результативність цього напрямку багато в чому залежить не тільки від законодавства та узгодженої правозастосовної і правоохоронної діяльності владних органів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, але й, головним чином, від соціально-економічного стану, моралі та правової культури суспільства, нарешті, і від природного бажання більшості пересічених громадян позбавитися злочинності [37, с. 69].

Дослідниками протидія злочинності визначається як особливий інтегрований, багаторівневий об'єкт соціального управління, який складає різноманітна за формами діяльність відповідних суб'єктів

(державних, недержавних органів та установ, громадських формувань та окремих громадян), які взаємодіють у вигляді системи різнорідних заходів, спрямованих на пошук шляхів, засобів та інших можливостей ефективного впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності на усіх рівнях, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до соціально толерантного рівня [9, с. 45]. Зокрема, до завдань протидії злочинності відносять: 1) виявлення причин вчинення злочинів і умов, що їм сприяють; застосування заходів з усунення встановлених причин і умов або їх нейтралізації (блокування); 2) виявлення осіб з протиправною поведінкою, що має тенденцію переростання у вчинення злочинів; 3) корегуючий вплив на цих осіб з метою недопущення вчинення ними злочинів шляхом застосування індивідуально-профілактичних заходів; 4) застосування заходів, направлених на зниження серед громадян ризику стати жертвами злочинних посягань; 5) обмеження дії негативних явищ і процесів, супутніх злочинності; 6) мобілізація всіх позитивних сил суспільства на створення атмосфери нетерпимості до будь-яких форм злочинної поведінки; 7) усунення недоліків в діяльності суб'єктів протидії злочинності; 8) підвищення ефективності діяльності з протидії злочинності [9, с. 73].

Досліджуючи рівні протидії злочинності, С.Г. Міщенко вказав, що протидія злочинності за своїм характером є правоохоронною діяльністю, яка розглядається як багатофункціональне і різноаспектне поняття, що охоплює собою практично усі сфери державної діяльності та здійснюється на загальносоціальному і спеціальному рівнях. Загальносоціальна протидія злочинності є основою спеціальної протидії, яка здійснюється шляхом правового реагування на вчинення злочину та спеціально-кримінологічного запобігання новим злочинам. Процес реагування на вчинений злочин утворює самостійну систему заходів, які застосовуються у певній послідовності. Перший комплекс таких заходів найчастіше визначають терміном “виявлення” злочину. При цьому науковець зауважує, що:

по-перше, виявленням доцільно охоплювати і так зване розкриття злочину, тобто встановлення суб'єкта його вчинення;

по-друге, виявленню підлягає не лише вчинений злочин, а й каране готування до нього та замах на його вчинення;

по-третє, у сфері власне кримінальної юстиції мають залишатися лише процесуально внормовані засоби виявлення злочину. Наступним комплексом заходів реагування на вчинення злочину є притягнення до кримінальної відповідальності. При цьому “притягнення” є не чим іншим, як процесом збору доказів винуватості суб’єкта у вчиненні злочину [38, с. 10].

Таким чином, основним напрямом протидії злочинності є запобігання вчиненню злочинів, яке характеризується як найбільш гуманний та ефективний засіб забезпечення правопорядку в країні.

А.Ф. Зелінський намагався знайти універсальну категорію, яка б адекватно відображала форми протидії злочинності, не пов’язані з кримінальним покаранням. Такою категорією він вважав попередження злочинів, як систему заходів, що вживає суспільство для того, щоб стримувати зростання злочинності і, за можливістю, знизити її реальний рівень шляхом усунення та нейтралізації її причин та умов, що їй сприяють [39, с. 130]. Попередження злочинності розглядається як комплекс заходів економічного, соціального, ідеологічного, культурного, виховного, законодавчого та іншого характеру, спрямованих на усунення, послаблення або нейтралізацію причин та умов злочинності [40, с. 6-7], а попередження злочинів – як система методів і заходів, спрямованих на виявлення і усунення причин, що попереджують злочини, та умов, які їм сприяють (профілактика), а також недопущення (запобігання і покладення краю) вчиненню злочинів конкретними особами, поведінка яких свідчить про таку можливість, та їх перевиховання [41, с. 79].

Ряд науковців визначають діяльність щодо недопущення вчинення злочинів як запобігання. Так, В.М. Куц та О.В. Кириченко зазначили, що більш вдалою у якості об’єднувальної категорії є «запобігання злочину». Вона повинна об’єднувати поняття профілактики, попередження і припинення злочину, при чому саме в такій послідовності, яка характеризує, окрім іншого, і ступінь наближення діяння до його безпосереднього вчинення злочину. Після вчинення злочину розпочинається дія другого напрямку протидії злочинності – застосування кримінально-правових засобів впливу на неї, основним з яких залишається кримінальне покарання [2, с. 150-151].

А.П. Закалюк, розкриваючи зміст запобігання злочинності,

наголосив, що воно у буквальному розумінні означає діяльність, що перешкоджає вчиненню злочинів. Це коротке визначення відображає основну мету запобіжної діяльності – перешкодити вчиненню злочинів, скоротити їхню кількість і тим самим зменшити розміри злочинності. Запобігання злочинам має пряме значення щодо існуючої злочинності. По-перше, запобіжна діяльність щодо злочинності безпосередньо спрямовується не проти неї у тому вигляді (обсязі), в якому вона існує на теперішній час, а стосовно чинників, що її зумовлюють. Ця діяльність здійснюється, насамперед, з метою перервати дію останніх і тим самим перешкодити подальшому вчиненню злочинів, існуванню злочинності у сучасних параметрах та їхньому збільшенню. По-друге, злочинність дійсно є соціальним феноменом, що виявляється у кримінальній активності частини членів суспільства, на високому загальному рівні обумовлений певними об'єктивними соціальними явищами та передумовами, станом суспільних відносин, дії яких неможливо запобігти безпосередніми упереджувальними заходами [3, с. 318-319].

На запобігання злочинам як категорію щодо недопущення вчинення злочинів вказується у законодавчих актах, спрямованих на протидію злочинності. Зокрема, згідно зі ст.1 КК України основним призначенням цього кодексу, його завданнями є: забезпечення правовими засобами охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [42].

Отже, запобігання злочинності в системі протидії злочинності має вирішальне значення для мінімізації криміногенних факторів шляхом усунення (послаблення) причин і умов злочинності та корекцію поведінки осіб, схильних до вчинення злочинів.

Як вже нами було зазначено, під час запобігання злочинам оперативні підрозділи правоохоронних органів використовують гласні та негласні форми і методи ОРД. Використання гласних та негласних форм і методів ОРД дозволяє оперативним підрозділам правоохоронних органів запобігти злочину, не дати розвитку активній злочинній діяльності, запобігти (зменшити) заподіяння фактичної шкоди.

Варто наголосити, що відповідно до Закону України «Про

оперативно-розшукову діяльність» ОРД – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Завданнями ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [5]. Таким чином, головним напрямком в ОРД є збирання оперативної інформації та її доцільне ефективне використання у запобіганні, розкритті та розслідуванні злочинів.

У зв'язку з прийняттям у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу України частина оперативно-розшукової діяльності була процесуалізована. Як зазначив О.М. Юрченко, «процесуалізація» оперативно-розшукової діяльності за новим КПК, по суті, виглядає не зовсім вдалим запозиченням європейського та світового досвіду в провадженні негласних слідчих дій. Разом з тим генеза кримінального процесуального законодавства має забезпечувати збалансовану діяльність правоохоронних органів, урахувувати історію розвитку кримінального процесу в Україні. На жаль, слід констатувати, що введення докорінних інновацій до кримінального процесуального законодавства призвело до колізії між КПК та Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» [43, с. 7].

На сьогодні оперативно-розшукові заходи щодо документування злочинних дій особи або групи осіб здійснюються до відкриття кримінального провадження в рамках оперативно-розшукового провадження. Крім того, оперативні підрозділи правоохоронних органів здійснюють і пошукові заходи. Як зазначив О.В. Кондратюк, на відміну від оперативно-розшукових заходів, застосування яких реалізується лише за заведеними оперативно-розшуковими справами, з метою виконання завдань ОРД оперативні підрозділи органів внутрішніх справ здійснюють оперативний пошук, який визначається як комплекс заходів, що не порушує прав і свобод громадян, здійснюється оперативним підрозділом з метою виявлення, запобігання та припинення злочинів, профілактики протиправної діяльності. Пошукова діяльність оперативних підрозділів ОВС чітко урегульовується

відомчими нормативно-правовими актами із грифом секретності. Ними ж визначено перелік і зміст пошукових заходів [44, с. 321-322].

З моменту встановлення фактів злочинної діяльності осіб і відкриття матеріалів кримінального провадження здійснюються НСРД.

НСРД є різновидом СРД, проте відомості про факти і методи їх проведення не підлягають розголошенню. Вони проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб (ч.ч. 1, 2 ст. 246 КПК України). Зі змісту зазначених норм випливає, що НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів за матеріалами кримінального провадження [4].

Вітчизняний законодавець виділяє такі види НСРД:

1) пов'язані із втручанням у приватне спілкування: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст.ст. 261, 262 КПК України); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України);

2) інші види негласних слідчих (розшукових) дій: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [4].

Враховуючи зміни у кримінальному процесуальному та оперативно-розшуковому законодавстві постає питання щодо меж оперативно-розшукової протидії злочинам.

Так, О.В. Кириченко оперативно-розшукову протидію злочинам визначає як діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, яка полягає у використанні гласних і негласних форм і методів оперативно-розшукової діяльності, яка спрямована на виявлення та запобігання злочинам; встановлення осіб, що готують або вчинили ці

злочини; розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування покарання за вчинення злочинів; забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу або сприяють ОРД, беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів [45, с. 60]. У зв'язку із зазначеним, структурними компонентами оперативно-розшукової протидії злочинам є такі:

1) виявлення та усунення (нейтралізація) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, здійснення оперативно-розшукових заходів з недопущення вчинення злочинів зазначеною категорією осіб (оперативно-розшукова профілактика);

2) виявлення осіб, у яких виник намір вчинити злочин, та здійснення оперативно-розшукових заходів щодо відмови цієї особи від вчинення злочину (оперативно-розшукове попередження);

3) виявлення фактів готування до злочину та недопущення вчинення злочинів на стадії готування або замаху на злочин (припинення злочинних проявів). Ця стадія може співпадати зі стадією досудового розслідування у випадку реєстрації матеріалів про факт готування до злочину;

4) виявлення фактів вчинення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили;

5) розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування покарання, встановлення безвісно зниклих осіб;

6) забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу або сприяють оперативно-розшуковій діяльності, беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів [46, с. 36].

Спільність та складність завдань, які стоять перед слідчими та працівниками оперативних підрозділів під час розслідування злочинів, підкреслює тісний взаємозв'язок слідчої та оперативно-розшукової діяльності та визначає необхідність взаємодії між ними [47]. Тому досліджуючи проблеми принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам слід враховувати межі оперативно-розшукової та слідчої діяльності.

Як зазначив Ю.В. Астаф'єв, практична потреба послідовного закріплення реалізації оперативно-розшукових можливостей у кримінальному процесі була та залишається нагальною потребою. Вектор змін кримінально-процесуального законодавства все більш схиляється до напрямку створення її оперативно-розшукової складової. Межі між процесом та ОРД не настільки очевидна. Традиційно забезпечувальний характер оперативно-розшукових заходів стосовно до кримінального процесу поступово, але цілеспрямовано заміщається можливістю прямого використання результатів ОРД у кримінальному провадженні [48, с. 233].

На наш погляд, до основних ознак оперативно-розшукової протидії злочинам відносяться:

1) метою оперативно-розшукової протидії злочинам є зниження загального рівня злочинності як кількісно, так і якісно;

1) завданнями оперативно-розшукової протидії злочинам є: виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили; оперативно-розшукове запобігання; оперативно-розшукова протидія перешкоджанню кримінальному судочинству; розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду, слідчого судді та відбування покарання; виявлення осіб, які займаються активною злочинною діяльністю;

2) застосування суб'єктам ОРД під час такої протидії форм, методів і засобів ОРД;

3) «проактивна» складова такої діяльності та безпосередній вплив на злочинно налаштованих осіб, осіб які готують вчинення злочину, та безпосередньо під час вчинення злочинів.

У теорії оперативно-розшукової діяльності неоднозначно трактується й категорія «оперативно-розшукове запобігання злочинам».

Так, Н.С. Філіпенко вважає, що попередження та профілактика повинні використовуватися як синоніми для характеристики діяльності, метою якої є недопущення (упередження) вчинення злочину, а для узагальнення таких видів діяльності як «запобігання», «профілактика», «виявлення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів» пропонує використовувати термін «попередження» [49, с. 23]. При цьому В.В. Шендрик зауважив, що предметом інституту оперативно-розшукового попередження злочинів є суспільні відносини, пов'язані із

застосуванням комплексу методів, сил і засобів в оперативно-розшукових заходах, спрямованих на ліквідацію причин та умов вчинення злочинів, недопущення вчинення задуманих злочинів та припинення злочинної діяльності на етапі приготування і замаху [50, с. 26].

Прихильники визначення оперативно-розшукового запобігання злочинам трактують цю категорію таким чином:

1) це діяльність оперативних підрозділів ОВС, яка спрямована на своєчасне виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки за допомогою як гласних, так і негласних оперативно-розшукових сил, засобів та методів. Складовими запобігання злочинам оперативними підрозділами ОВС є: а) виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, здійснення заходів для їх усунення або нейтралізації; б) виявлення осіб, від яких можна очікувати вчинення злочинів, та вплив на них з метою недопущення вчинення злочину; в) попередження злочинів на стадії виникнення злочинного наміру до початку посягання; г) припинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки (готуванні чи замаху на злочин) [51, с. 172];

2) це система оперативно-розшукових і управлінсько-службових дій, здійснюваних гласно і негласно працівниками оперативних підрозділів ОВС з метою виявлення і запобігання злочинам, що замислюються або готуються, виявлення, припинення і розкриття злочинів на стадії замаху, установлення і викриття оперативно-розшуковими засобами осіб, які їх готують, вчиняють або вчинили, своєчасний розшук злочинців та осіб, що безвісті зникли [34, с. 40].

Особливість оперативно-розшукового запобігання злочинам полягає у тому, що оперативні підрозділи правоохоронних органів, використовуючи гласні і негласні засоби, методи та форми ОРД, здійснюють свою діяльність щодо виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, та виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів, застосовують до них превентивні заходи щодо подальшої їх відмови від злочинних намірів, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Таким чином, є усі підстави вважати, що формами оперативно-розшукового запобігання злочинам є оперативно-розшукова профілактика, оперативно-розшукове попередження та припинення злочинних дій.

Оперативно-розшукова профілактика злочинів охоплює комплекс заходів, які здійснюються оперативними підрозділами правоохоронних органів з використанням форм, методів та засобів ОРД та спрямовуються на своєчасне виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов вчинення злочинів. При цьому слід звернути увагу на те, що оперативно-розшукова профілактика злочинів здійснюється на загальному та індивідуальному рівнях. Зокрема, на загальному рівні оперативно-розшукова профілактика спрямована на обмеження дії негативних явищ і процесів, взаємопов'язаних зі злочинністю; усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинних проявів; ліквідацію криміногенних чинників у мікросередовищі особи, які формують її антигромадську позицію і мотивацію злочинної поведінки.

Залежно від того, на які явища і процеси спрямовано загальні профілактичні заходи, виділяють такі різновиди профілактики: профілактика випередження спрямовано на завчасне запобігання виникненню криміногенних явищ і процесів у суспільному житті; профілактика обмеження перешкоджає поширенню в країні або на певній адміністративно-територіальній одиниці криміногенних явищ, детермінації окремих видів злочинності та формуванню особи злочинця; профілактика усунення спрямовано на ліквідування негативних явищ і процесів, та які запобігають новій активізації їх дій; профілактика захисту здійснюється з метою усунення умов, які сприяють вчиненню злочинів, та (опосередковано) антисуспільних поглядів [1, с. 96-98].

На індивідуальному рівні оперативно-розшукова профілактика спрямовується на конкретну особу, яка за своїм антигромадським способом життя спроможна вчинити злочин.

Під час індивідуальної оперативно-розшукової профілактиці на території оперативного обслуговування виявляються особи, які за своїм антигромадським способом життя можуть вчинити злочин, та здійснюється комплекс заходів, у тому числі й оперативно-розшукові, з метою недопущення вчинення з їх боку злочинів.

У правоохоронній діяльності до основних заходів індивідуальної профілактики злочинів відносять:

– заходи переконання – процес логічного обґрунтування особою думки про відмову від антигромадської поведінки, антисуспільних установок;

– заходи соціальної допомоги – працевлаштування, поліпшення побутових умов, зміна способу життя шляхом підвищення соціального статусу, освіти, отримання престижної спеціальності, лікування, встановлення корисних контактів, вибору життєвих перспектив тощо;

– заходи обмеження – профілактичний контроль за місцем проживання або навчання особи з боку органів Національної поліції із залученням громадськості;

– заходи примусу – адміністративний арешт і адміністративне затримання, штраф, адміністративний нагляд, улаштування у приймальники-розподільники та ін. [1, с. 101-102].

Враховуючи специфіку оперативно-розшукового запобігання злочинам, В.В. Шендрик до оперативно-розшукових заходів запобігання злочинам оперативними підрозділами ОВС відносить:

1) упереджувальну бесіду – превентивний оперативно-розшуковий захід, який полягає у спілкуванні з профілактованою особою безпосередньо оперативним працівником або іншими особами за його дорученням з метою впливу на свідомість профілактованого, що передбачає спонування до усунення причин та умов злочинної діяльності, її запобігання або припинення та збирання інформації оперативно-розшукового характеру;

2) оперативно-профілактичний рейд – захід оперативно-розшукового характеру, який полягає у переміщенні суб'єктів оперативно-розшукової діяльності за заздалегідь визначеним маршрутом з метою виявлення та нейтралізації криміногенних об'єктів, виявлення та припинення розпочатих та продовжуваних злочинів, здійснення психологічного впливу на профілактованих осіб тощо [50, с. 26].

Також він основними оперативно-розшуковими засобами запобігання злочинам оперативними підрозділами ОВС визначає:

1) легендовані об'єкти-пастки (спеціально підготовлені об'єкти, справжні причини та цілі існування яких зашифровані перед

оточуючими та відомості про які ззовні мають правдоподібний характер);

2) оперативні обліки профілактованих осіб та місць з підвищеною криміногенною обстановкою (засоби інформаційного обслуговування оперативно-розшукової діяльності, які полягають у реєстрації, концентрації, систематизації та класифікації за єдиними правилами відомостей і матеріалів, пов'язаних з попередженням злочинності: про профілактованих осіб та їхнє оточення, криміногенні об'єкти та деяких інших відомостей);

3) оперативну техніку раннього попередження (спеціально сконструйовані або пристосовані технічні, програмні або програмно-технічні засоби та інші вироби, призначені для негласного застосування спеціально уповноваженими суб'єктами з метою добування оперативної інформації та її реалізації в процесі превентивної оперативно-розшукової діяльності) [50, с. 26].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», законодавець чітко визначив, хто саме наділений повноваженнями на проведення оперативно-розшукової діяльності в Україні [5]. З урахуванням наділених функцій щодо запобігання злочинам можна виділити наступні суб'єкти оперативно-розшукового запобігання злочинам, зокрема це оперативні підрозділи: Національної поліції; Державного бюро розслідувань; Служби безпеки України; Державної прикордонної служби України; органів доходів і зборів; органів і установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України; Національного антикорупційного бюро України.

Як представник владних органів держави, суб'єкт ОРД перш за все має дотримуватися тієї правової нормативності, що регламентує його дії з позиції державних та відомчих інтересів. Проте правова культура працівників оперативних підрозділів не повинна зводитися лише до чіткого знання і виконання посадових обов'язків та інструкцій. Під час проведення оперативно-розшукових заходів кожному з них доводиться вступати у досить різнопланові відносини, складність яких полягає насамперед у тому, що велика їх частка взагалі не піддається безпосередньому правовому регулюванню. Проте навіть у таких відносинах мають бути дотримані ті правові межі, непорушність яких

може ґрунтуватися лише на високій морально-правовій культурі суб'єкта ОРД [52, с. 325].

Таким чином, оперативно-розшукове запобігання злочинам є підсистемою запобігання злочинності, яку слід розглядати крізь призму оперативно-розшукової діяльності як виду правоохоронної діяльності.

З метою усунення протиріч на погляди щодо сутності та змісту оперативно-розшукового запобігання злочинам, правильного трактування практичними працівниками правоохоронних органів діяльності щодо недопущення вчинення злочинів, ефективного застосування форм і методів оперативно-розшукової діяльності під час запобігання злочинам пропонується визначити у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» категорію «оперативно-розшукове запобігання злочинам», яке слід визначити як діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, що полягає у використанні гласних і негласних форм і методів оперативно-розшукової діяльності, яка спрямована на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють скоєнню злочинів, та виявлення осіб, схильних до скоєння злочинів, застосовування до них заходів щодо подальшої їх відмови від злочинних намірів (оперативно-розшукова профілактика), а також на недопущення скоєння злочинів на різних стадіях злочинної поведінки (оперативно-розшукове попередження злочинів та припинення злочинних дій).

Зазначену пропозицію підтримало 74 % опитаних респондентів серед працівників правоохоронних органів [Додаток].

Подальша розробка теоретичних положень оперативно-розшукового запобігання злочинам, вдосконалення правового регулювання, а також постійне вдосконалення методів і прийомів щодо здійснення цього виду діяльності правоохоронними органами є необхідною умовою успішної протидії злочинності, а також сприятиме підвищенню ефективності роботи правоохоронних органів за цим напрямком роботи [53, с. 257]. При цьому наукова організація оперативно-розшукової профілактики злочинів передбачає розробку її теоретичної концепції, а це можливо лише при накопиченні та науковому узагальненні значної емпіричної інформації [54, с. 67].

Будь-яка діяльність, у тому числі й ОРД як різновид правоохоронної діяльності, ґрунтується на керівних ідеях, вихідних

положеннях, принципах, що визначають її сутність та характер та вказують на основні напрямки, з яким мають зв'язатися органи державної влади та посадові особи цих органів під час здійснення такої діяльності [55, с. 361].

Теоретична думка відповідної епохи завжди виділяє в якості принципів саме ті положення, які мають у цих соціально-економічних та політичних умовах найбільш важливе, а підчас й визначальне значення.

У теорії права принцип (від лат. *principium*) – це початок, основа, основне вихідне положення будь-якої теорії наукової системи, що проходять через всю структуру права (правосвідомість норми, правовідношення, правозастосовча практика), вчення наук і внутрішнє переконання людини, погляд на річ [56, с. 52].

С.Б. Фомін зазначив, що правові принципи насамперед повинні бути органічно пов'язані із завданнями відповідного виду діяльності. Завдання, так само як і принципи діяльності, є відправними положеннями для формування системи приписів у законі. Характер і систему принципів визначають саме завдання конкретного виду діяльності. Самі завдання повинні завжди порівнюватися із принципами й не можуть із ними розходитися. Справедливо відзначається, що категорія «завдання» відповідає на запитання, а категорія «принцип» як саме вона здійснюється [29, с. 115].

У теорії оперативно-розшукової діяльності під принципами ОРД розуміють керівні ідеї, основоположні начала, вироблені оперативно-розшуковою практикою, що виражаються в нормах законодавчих актів, і регулюють суспільні відносини в галузі ОРД, виражають політичні, економічні та соціальні закономірності розвитку сучасного суспільства, а рівно моральні та правові уявлення громадян відносно змісту, цілей, завдань та заходів ОРД [6, с. 18-19].

У науково-практичних коментарях до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» принципами ОРД визначають як керівні ідеї, вихідні положення, вироблені та усталені практикою, закріплені у Конституції України, кодексах, законах та підзаконних нормативно-правових актах, що регулюють правовідносини, які виникають у процесі ОРД [57, с. 22] і відображають політичні, економічні, соціальні закономірності розвитку суспільства, а також

моральні й етичні уявлення громадян стосовно змісту, мети, завдань та механізму здійснення ОРД [58, с. 60]. Це практичні, моральні та теоретичні засади, якими слід керуватися під час здійснення ОРД. Ними повинні керуватися не лише оперативні співробітники, а й особи, які залучені до виконань завдань ОРД [59, с. 23].

Основними ознаками, які притаманні принципам оперативно-розшукової діяльності, є:

- 1) вони являють собою правові основи формування та функціонування органів, що здійснюють цей вид діяльності;
- 2) найбільш повно виражають зміст нормативних актів, що регулюють ОРД;
- 3) закріплені в чинному законодавстві у вигляді правових приписів найвищої юридичної сили [60, с. 13].

При цьому принципи оперативно-розшукової діяльності виступають:

- 1) гарантією дотримання прав та законних інтересів осіб, яких стосується оперативно-розшукова діяльність;
- 2) гарантією прийнятих законних і обґрунтованих рішень в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- 3) вихідними положеннями для тлумачення окремих норм оперативно-розшукового законодавства;
- 4) засобом, завдяки якому досягається упорядкованість у вирішенні питань, з яких є прогалини у праві;
- 5) обґрунтуванням для вирішення всіх суперечок, що виникають під час здійснення оперативно-розшукової діяльності [61, с. 26].

Значення принципів оперативно-розшукової діяльності полягає у тому, що саме в принципах знаходить своє вираження зміст цього виду державної юридичної діяльності. До того ж визначення даних принципів має не лише теоретико-пізнавальне, а й практичне значення. Так, керуючись ні чим іншим, як принципами, правознавець повинен оцінювати поведінку суб'єктів оперативно-розшукової діяльності; базуючись на принципах, повинні заповнюватись прогалини правового регулювання оперативно-розшукової діяльності. Важливо підкреслити і ту обставину, що правотворчість в галузі оперативно-розшукової діяльності не завжди встигає за новим суспільними відносинами, що потребують правового регулювання. У такому разі саме принципи

оперативно-розшукової діяльності і виконують роль регулятора тих відносин, які ще не піддалися юридичному нормуванню [6, с. 19].

Оскільки оперативно-розшукове запобігання злочинам є однією із форм ОРД, то з цього логічно випливає, що принципам такого запобігання притаманні певні риси ОРД.

Принципи оперативно-розшукового запобігання – це норми-вимоги та найбільш важливі положення (засади) чинного законодавства про оперативно-розшукову діяльність, що регулюють таке запобігання, визначають його стратегію і тактику, як метод і засіб протидії злочинності [62, с. 358].

Враховуючи зазначене, можемо провести відповідні паралелі щодо співвідношення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам із принципами ОРД.

При визначенні і класифікації загальних принципів ОРД необхідно виходити, насамперед, з правового та функціонального призначення оперативних підрозділів, які здійснюють гласні і негласні заходи не тільки в інтересах кримінального судочинства, а й безпеки суспільства й держави з урахуванням конституційних, кримінальних і кримінально-процесуальних правових норм.

Загальноправові та спеціальні принципи ОРД у своїй сукупності створюють систему принципів оперативно-розшукової діяльності як складну та динамічну інституцію нормативних вимог і приписів, зв'язків і відносин, оптимального співвідношення і взаємозв'язку, які мають визначальне, принципове значення для ОРД. При цьому систему принципів ОРД складають самостійні, відносно незалежні та водночас рівноправні принципи ОРД, які випливають із базової (основоположної) конституційної норми – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Це в рівній мірі, на нашу думку, можна віднести й до принципів протидії злочинності. До того ж принципи ОРД – сума згрупованих положень, самостійних за змістом, взаємопов'язаних і об'єктивно обумовлених правових приписів і норм, пронизаних єдністю мети і завдань, що створює саме в цій сукупності ту якісну єдність, без якої оперативно-розшукова діяльність не була б законною [63, с. 35]. А оскільки висування законодавцем цілей профілактики, попередження та припинення злочинів шляхом проведення ОРД (ст.1, п.1 ст.7 Закону

України «Про оперативно-розшукову діяльність») засвідчує про наділення ОРД окремою запобіжною функцією щодо протидії злочинності, то можна стверджувати, що такі принципи теж відносяться і до запобіжної діяльності оперативних підрозділів.

Отже, оперативно-розшукове запобігання злочинам, як і оперативно-розшукова діяльність взагалі, базується на певних принципах її здійснення, тобто на головних вихідних положеннях, які складають основу такої діяльності, що в свою чергу дає підстави стверджувати про однакову природу принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та принципів оперативно-розшукової діяльності [64, с. 107].

Принципи оперативно-розшукового запобігання, перш за все, мають захисний характер, дія яких повинна поширюватися на кримінально активних осіб, що мають відношення до злочинної діяльності, та майбутніх злочинців і правопорушників.

Такими чином, принципами оперативно-розшукового запобігання злочинам є положення та керівні ідеї, навкруги яких формується діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо:

- оперативного пошуку первинної інформації про кримінально активних осіб та події, що мають відношення до злочинної діяльності;
- спостереження за діями майбутніх злочинців та інших категорій правопорушників з метою превентивного виявлення їх злочинних намірів;
- створення умов для унеможливлення вчинення злочинів;
- схилення таких осіб до відмови в їх вчиненні.

1.3. Методологія наукового дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам

Конституцією України перед державою поставлено завдання забезпечити громадську безпеку суспільства, належний правопорядок, гарантований захист правовими засобами конституційних прав та інтересів громадян, державних організацій та установ, громадських формувань, усіх приватних структур [65, Ст. 1.]. Забезпечення зазначених конституційних цінностей можливо шляхом ефективної

протидії злочинності. Тому на сьогодні існує широкий спектр досліджень щодо визначення ефективної моделі протидії злочинності та окремих її видів.

Для вирішення завдань та досягнення мети будь-якого наукового дослідження, необхідно встановити та розглянути його методологічні засади.

У науці існують різні підходи щодо визначення методології, зокрема як:

1) сукупність базисних установок, які визначають деякий вид діяльності та її організацію [66, с. 23; 67, с. 6];

2) система сутнісних аспектів світогляду і теорії (або низки теорій), що визначають дослідницькі принципи науки [68, с. 8];

3) вчення про метод та як система методів, підходів, способів, що використовуються у тій чи іншій науці, теорії для досліджень [69, с. 29; 70, с. 57];

4) система методів пізнання і практики, тобто система принципів, правил, прийомів, способів і засобів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему [71, с. 68].

З урахуванням предмета дослідження в юридичних науках методологію визначають як систему підходів, методів і способів наукового дослідження, теоретичні засади їх використання при вивченні державно-правових явищ [72, с. 618] та вчення про методи правотворчості і методи правозастосування [73, с. 24].

Заслугове на увагу своєрідний підхід, запропонований Д.А. Керімовим, щодо інтепретації поняття «методологія права». Він визначає методологію права як загальнонауковий феномен, інтегральне явище, що поєднує теоретико-світоглядні концепції, принципи, засоби та методи пізнання (світогляд, філософські методи пізнання і вчення про них, загальні та конкретні наукові методи), які вироблені усіма суспільними науками, у тому числі й комплексом юридичних наук, та застосовуються у процесі пізнання специфіки правової дійсності, її практичного перетворення [74, с. 46-47].

Важливе місце в структурі методології юридичної науки займають її теорії і понятійно-категоріальний апарат. Поняття та категорії юриспруденції, що зафіксовані у відповідних термінах і визначеннях, є одним із головних «інструментів» наукового правового дослідження

[71, с. 68], що дає змогу дійти до позитивних результатів дослідження. Разом з тим, на сьогодні існують в юриспруденції щодо протидії злочинності ряд протиріч у визначенні категорій, що в свою чергу призводить до порушення субординаційних зв'язків між поняттями, плутанині в терміносистемі та лише шкодить практиці протидії злочинності [75, с. 426].

Наукові дослідження, в яких розглядаються проблеми протидії злочинності, повинні ґрунтуватися на теорії боротьби зі злочинністю. Як зазначив В.С. Зеленецький, визначення меж розвитку теорії має важливе значення і для науки, і для практики боротьби зі злочинністю. З урахуванням знань о межових можливостях теорії здійснюється ґрунтовний вибір проблем та планування напрямів наукових досліджень. У свою чергу, органи, які ведуть боротьбу зі злочинністю, на підставі зазначених знань будують свої плани використання досягнень науки для практичних цілей [76, с. 36].

Ключовою категорією наукових досліджень з проблем протидії злочинності є злочинність, яка визначається як відносно масове явище будь-якого суспільства, що складається із сукупності передбачених кримінальними законами вчинків, вчинених на тій чи іншій території протягом певного часу [77, с. 8].

Злочинність у різних її проявах є одним із негативних соціальних явищ будь-якого громадянського суспільства. Негативний вплив на усі сфери суспільного життя, постійна загроза процесам реформування суспільства, спричинення соціальної дестабілізації – усе це потребує підвищення рівня ефективності протидії будь-яким злочинним проявам. При цьому злочинність володіє якостями самодетермінації, схильністю цілеспрямовано посилювати негативні моменти в суспільстві, у зв'язку з чим вона може спричинити не менше шкоди, ніж зовнішня загроза національній безпеці [78, с. 6].

Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України щодо стану злочинності, у 2012 році на території України усього було зареєстровано 443665 злочинів, у 2013 – 563560, у 2014 – 529139, у 2015 – 565182, у 2016 – 592604, у 2017 – 523911. Порівняно з 2016 роком рівень злочинності в Україні у 2017 році знизився на 13,6%.

Як і у попередні роки, найбільше було вчинено крадіжок (близько 260 тисяч). За рік зросло на 29% незаконне поводження зі зброєю

(близько 7,9 тис. випадків) та на 25,1% кількість наркозлочинів (близько 27,8 тис. злочинів). При цьому у 2016 році було припинено 2527 злочинних дій (з них 143 особливо тяжких та 761 тяжких), а у 2017 році – 2498 (з них 98 особливо тяжких та 763 тяжких) [79].

Однією із причин цього є недостатня ефективність діяльності органів державної влади, правоохоронних органів та усього суспільства, спрямованій на протидію злочинності в країні.

Визначальним фактором щодо протидії злочинності з боку держави є наявність політики у сфері протидії цьому суспільно небезпечному явищу, яка визначається як науково обґрунтований напрям діяльності органів державної влади та громадськості, що полягає у визначенні основних напрямів, цілей і засад впливу на злочинність (і є фундаментом (основою) формування кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства), регулювання практики їх застосування, розробці й реалізації заходів, спрямованих на попередження злочинності [80, с. 94].

З огляду на предмет нашого дослідження, визначальним є такі категорії як:

1) оперативно-розшукове запобігання злочинам, яке визначається нами як діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, що полягає у використанні гласних і негласних форм і методів оперативно-розшукової діяльності, яка спрямована на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють скоєнню злочинів, та виявлення осіб, схильних до скоєння злочинів, застосовування до них заходів щодо подальшої їх відмови від злочинних намірів (оперативно-розшукова профілактика), а також на недопущення скоєння злочинів на різних стадіях злочинної поведінки (оперативно-розшукове попередження злочинів та припинення злочинних дій);

2) принципи такої діяльності – положення та керівні ідеї, навкруги яких формується діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо оперативного пошуку первинної інформації про кримінально активних осіб та події, що мають відношення до злочинної діяльності; спостереження за діями майбутніх злочинців та інших категорій правопорушників з метою превентивного виявлення їх злочинних намірів; створення умов для унеможливлення вчинення злочинів; схилення таких осіб до відмови в їх вчиненні. Зміст

зазначених категорій нами було розглянуто у попередньому підрозділі.

Проблематика методології дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам тісно переплітається з питаннями загальноправової методології, що розглядається як теорія наукового пізнання, система підходів і методів пізнання або вчення про них, а також методологічні принципи, у відповідності до яких має здійснюватися вибір підходів і методів.

Отже, методологія наукового дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам – це сукупність принципів, підходів і методів наукового пізнання, що забезпечує отримання достовірних та науково-обґрунтованих теоретичних і практичних висновків про предмет дослідження, а також формування пропозицій щодо вдосконалення правової основи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та підвищення ефективності діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів. При цьому комплексне дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам як система правових вимог повинно здійснюватися у взаємозв'язку і взаємозалежності з принципами ОРД як виду правоохоронної діяльності та принципами запобігання злочинності як підсистеми протидії злочинності.

Отже, принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам як форми ОРД слід розглядати через призму принципів правоохоронної діяльності.

Правоохоронна діяльність визначається як правомірна державна діяльність, що полягає у впливі на поведінку людини або групи людей з боку уповноваженої державою посадової особи шляхом охорони права, відновлення порушеного права, припинення або розгляду порушення права, його виявлення або розслідування з обов'язковим додержанням встановлених у законі процедур для цієї діяльності [81, с. 9]. В цілому правоохоронна діяльність є формою активно-владного ставлення правової держави до злочинів, адміністративних правопорушень, їх причин і наслідків, а також інших негативних протиправних явищ з метою забезпечення виконання вимог правових норм, неухильного дотримання принципів законності [82, с. 45].

Серед теоретиків права не існує єдиних поглядів на систему принципів правоохоронної діяльності. Так, систему принципів

правоохоронної правозастосовної діяльності складають принципи: законність та верховенства права, справедливість, дотримання прав і свобод фізичних та юридичних осіб, відкритість та прозорість, політична нейтральність, безперервність, забезпечення суспільної довіри на засадах партнерства [83].

А.І. Білас у межах системи принципів правоохоронної діяльності виокремлює такі їх групи:

1) загальні (гуманізм, демократизм, свобода, соціальна справедливість тощо);

2) спеціальні (принципи верховенства права; законності; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; гарантування прав і свобод людини, відповідальності держави перед людиною; рівності усіх перед законом; взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, населенням; професіоналізму і компетентності; незалежності суб'єктів правоохоронної діяльності; неприпустимості зворотної дії правових актів в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи тощо).

Зазначені принципи взаємопов'язані між собою, є взаємодоповнюючими [84, с. 9].

В.В. Сокурєнко до загальноправових принципів правоохоронної діяльності відносить верховенства права, дотримання прав і свобод людини, принцип законності; а до галузевих (спеціальних) – відкритість і прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність [85, с. 120].

У свою чергу І.А. Григорєнко усі принципи правоохоронної діяльності поділяє на такі групи:

1) загальносоціальні, що відображають систему цінностей, притаманних певному типу суспільства, мають правову форму закріплення та гарантії забезпечення (гуманізм, демократизм, соціальна справедливість);

2) спеціальні, які втілюють засади формування та існування власне правоохоронної системи як специфічного соціального явища (верховенство права; законність; добropорядність громадян; рівність усіх перед законом; гласність; взаємодія з органами державної влади,

органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, населенням; професіоналізм і компетентність; незалежність суб'єктів правоохоронної діяльності) [86, с. 25].

Як зазначив В.Г. Гриценко, загальні принципи визначаються рівнем розвитку суспільства, тому до них належать: соціальна справедливість, демократизм, гуманізм, рівність, верховенство права та законність. Спеціальні принципи пов'язані зі сферою, в якій розвивається правоохоронна діяльність: гласність, взаємодія з органами державної влади, нормативність, обов'язковість, комплексність тощо [87].

Таким чином, принципи правоохоронної діяльності поділяють на загальні та спеціальні.

Слід погодитися з А.М. Колодієм, що найактуальнішими серед принципів у сфері правоохоронної діяльності є: законність, доцільність такої діяльності, взаємна відповідальність суб'єктів, паритетність, демократизм, гуманізм, системність. Ці принципи є загальними по відношенню до правоохоронної діяльності [88, с. 316-320].

Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам взаємопов'язані та взаємообумовлені з принципами правоохоронної діяльності.

Виходячи з того, що оперативно-розшукова діяльність є різновидом правоохоронної діяльності, більшість дослідників принципів ОРД також до групи принципів ОРД відносять принципи, притаманні правоохоронній діяльності. Не зупиняючись на сучасних поглядах щодо принципів ОРД, які нами будуть розглянуті під час аналізу системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, слід зауважити, що складний багаторівневий характер системи принципів ОРД ґрунтується на визначальній ролі принципу верховенства права і включає загальносоціальні, загальноправові, міжгалузеві та спеціальні (галузеві) принципи [89, с. 8].

Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам співвідносяться й з принципами запобіжної діяльності оперативних підрозділів.

Слід зазначити, що терміни «запобігання злочинам оперативними підрозділами правоохоронних органів» та «оперативно-розшукове запобігання» є не рівнозначними поняттями. На наш погляд, різниця

між ними полягає у тому, що «запобігання злочинам оперативними підрозділами» є більш широким поняттям, аніж «оперативно-розшукове запобігання». Оперативно-розшукове запобігання є лише частиною різноманітних напрямів запобігання злочинам оперативними підрозділами, оскільки оперативні підрозділи можуть здійснювати й інші заходи: кримінально-процесуальні під час кримінального провадження за письмовим дорученням слідчого, прокурора; адміністративні (наприклад, під час реагування на факт корупції як адміністративне правопорушення) тощо. Тому принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам можуть співпадати лише частково, і в першу чергу в частині загальноправових принципів.

В.В. Шендрик до критеріїв визнання певних положень принципами попереджувальної діяльності оперативних підрозділів ОВС відносить таку сукупність властивостей:

1) найбільш загальні, вихідні положення, які мають фундаментальне значення для кримінального процесу і оперативно-розшукової діяльності, означають у цілому форму, зміст і організацію попередження;

2) принципи визначають політичні, правові та соціальні засади, які стосуються завдань, способу формування і здійснення правосуддя по кримінальних справах;

3) вони повинні бути закріплені в нормах кримінально-процесуального права та оперативно-розшукового законодавства;

4) принципи мають діяти як на стадіях кримінального процесу, так і при здійсненні негласних оперативно-розшукових заходів [33, с. 39-40].

Таким чином, проблеми визначення системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам повинні трансформуватися через призму таких теоретичних проблем, як:

1) місце оперативно-розшукового запобігання злочинам в системі запобігання злочинності, її сутність та форми;

2) взаємозв'язок та взаємообумовленість принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам з принципами правоохоронної діяльності взагалі та оперативно-розшукової діяльності зокрема;

3) співвідношення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам з принципами запобіжної діяльності оперативних підрозділів.

Метою будь-якого наукового дослідження є визначення його конкретного предмета і всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі наукових принципів і методів пізнання, впровадження або напрацювання пропозицій щодо впровадження у практику отриманих результатів.

Метою наукового дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам є комплексне наукове визначення системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам і формуванні на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення чинного оперативно-розшукового законодавства України, а також надання практичних рекомендацій щодо запобіжної діяльності правоохоронних органів.

Проведення наукового дослідження вимагає застосування усього арсеналу інструментів, які розроблені методологією юридичної науки, та дає змогу досліднику отримати достатній рівень знань про досліджувану проблематику, запропонувати власні висновки та пропозиції і досягти поставленої мети дослідження.

Результативність конкретного наукового дослідження залежить від комплексного використання методів у їх єдності та взаємному доповненні. Так, О.В. Кириченко, розглядаючи методи наукового дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, зазначив, що під час наукових досліджень того чи іншого предмету комплексно використовуються різні методи, що передбачає визначення їх послідовності та сполучення. Іноді один метод складає передумови для використання іншого методу, таким чином, складається ціла система послідовних цілеспрямованих дій [71, с. 70; 90, с. 146]. У зв'язку з цим питання визначення методів, за допомогою яких має здійснюватися дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, є надзвичайно актуальним завданням.

Слід зазначити, що методи наукового пізнання будь-якої науки складаються з чотирьох основних частин:

- а) методи, що безпосередньо впливають із філософського діалектичного методу як загального методу пізнання;
- б) загальнонаукові методи, якими користується будь-яка наука, вони є складовою і продуктом розвитком теорії наукового пізнання;

в) методи інших наук, що використовуються однією наукою при пізнанні у своїх цілях об'єктів, які належать до предмета інших наук, але частково, у певному ракурсі є предметом пізнання й цієї науки;

г) методи певної науки, які є результатом і частиною розвитку її власної теорії (теорій) [3, с. 99].

Ключову роль у вирішенні окреслених нами дослідницьких завдань відіграє сукупність загальнонаукових, спеціально-наукових і власне юридичних методів:

1) діалектичний метод наукового пізнання дозволяє визначити динаміку суспільних взаємовідносин, що виникають в процесі оперативно-розшукового запобігання злочинам між оперативними підрозділами правоохоронних органів, громадянами та особами, залученими до роботи на конфіденційній основі, а також встановити роль оперативних підрозділів при реалізації завдань запобігання злочинності;

2) формально-логічний метод дозволяє здійснити аналіз структури об'єкта, що вивчається (аналіз); розкрити зміст понять, що складають предмет дослідження, та сформулювати проміжні і загальні висновки (синтез); виявити ключові характеристики феномена наукових понять «оперативно-розшукове запобігання» та «принципи оперативно-розшукового запобігання» (абстрагування); обґрунтувати запропоновані дефініції і висновки; здійснити систематизацію та класифікацію наукових понять (індукція та дедукція);

3) системно-структурний метод дає можливість проаналізувати систему загальноправових і спеціальних принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, їх співвідношення та механізму їх реалізації під час протидії злочинності;

4) логіко-семантичний метод застосовується для розробки понятійного апарату щодо принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам;

5) спеціально-юридичний метод дозволяє дослідити стан нормативно-правового регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правових норм;

6) порівняльно-правовий (компаративістський) метод дозволяє здійснити порівняння положень оперативно-розшукового законодавства

України з відповідними положеннями законодавства зарубіжних країн, що дозволило виявити основні проблеми недосконалості нормативно-правових актів щодо регламентації принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам;

7) соціологічний метод дозволяє здійснити збір емпіричних даних із зазначеної проблематики, що дозволить суттєво поглибити розуміння проблем, що аналізуються;

8) статистичний метод використовується при узагальненні показників діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо запобігання злочинам;

9) метод контент-аналізу дозволяє здійснити вивчення та аналіз аналітичних матеріалів оперативних підрозділів правоохоронних органів, кримінальних проваджень [91, с. 92].

Так, нами було проведено опитування шляхом анкетування 315 працівників правоохоронних органів, зокрема: поліції, податкової міліції та прокуратури, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, в Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Харківській областях та м. Київ.

За результати опитування працівників правоохоронних органів України нами були отримані наступні емпіричні дані з проблем принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, що дозволило суттєво поглибити розуміння проблем, що аналізуються.

Під час анкетування було поставлено дев'ять питань, що стосуються різних аспектів проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки, та запропоновано варіанти відповідей. У деяких питаннях, крім запропонованих відповідей, респонденти могли надати й власні варіанти.

До основних питань анкетування було віднесено такі:

1) Чи потрібно розширити коло принципів ОРД в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність»?

2) Як Ви вважаєте, чи потрібно в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити такий принцип ОРД, як принцип поєднання гласних і негласних методів і засобів ОРД?

3) Як Ви вважаєте, чи потрібно в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити такий принцип ОРД, як принцип

пріоритетності превентивних заходів?

4) Чи вважаєте Ви про необхідність в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» розкрити зміст кожного принципу оперативно-розшукової діяльності, чи достатньо лише їх перерахувати?

5) Чи вважаєте Ви за необхідне прийняття Закону України «Про засади протидії злочинності» – базового нормативно-правового акту, який визначив би загальні засади протидії злочинності в країні та окреслив механізм такої протидії?

6) Чи вважаєте Ви за необхідне у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» законодавчо визначити оперативно-розшукове запобігання злочинам як одну із форм оперативно-розшукової протидії злочинів?

7) Чи вважаєте Ви за необхідне розробку нормативно-правового акта Національної поліції, який би регламентував діяльність кримінальної поліції в цілому та окремих її оперативних підрозділів щодо запобігання злочинам?

8) Чи вважаєте Ви за необхідне закріплення у нормативно-правових актах Національної поліції України, які регламентують діяльність оперативних підрозділів, принципу пріоритетності превентивних заходів? [Додаток].

Аналіз результатів анкетування працівників правоохоронних органів дали підстави зробити певні загальні висновки, а саме:

1. Більшість респондентів вважають, що необхідно розширити коло принципів ОРД в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність».

2. В Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» необхідно передбачити такі принципи ОРД, як принцип поєднання гласних і негласних методів і засобів ОРД та принцип пріоритетності превентивних заходів.

3. В Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» вважають не доцільним розкривати зміст кожного принципу ОРД, але достатньо лише їх перерахувати.

4. Необхідно прийняти Закону України «Про засади протидії злочинності» як базовий нормативно-правовий акту, який визначав би загальні засади протидії злочинності в країні.

5. В Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність»

необхідно законодавчо визначити оперативно-розшукове запобігання злочинам як одну із форм оперативно-розшукової протидії злочинів.

6. Більшість респондентів вважають за необхідне розробку нормативно-правового акта Національної поліції, який би регламентував діяльність кримінальної поліції в цілому та окремих її оперативних підрозділів щодо запобігання злочинам, а також закріплення у нормативно-правових актах Національної поліції України, які регламентують діяльність оперативних підрозділів, принципу пріоритетності превентивних заходів.

Таким чином, для дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам найбільш доцільним є використання таких методів наукового пізнання, як діалектичний, формально-логічний (аналіз, синтез, індукція та дедукція), системно-структурний, логіко-семантичний, спеціально-юридичний, порівняльно-правовий (компаративістський), соціологічний, статистичний методи та метод контент-аналізу.

Розділ 2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

2.1. Законодавче регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам в Україні

Ефективне функціонування і діяльність правоохоронних органів насамперед залежить від їх правового регулювання. Загальновідомо, що правовими засадами оперативно-розшукової діяльності є правові норми, які безпосередньо регламентують її організаційні й тактичні основи або визначають певні умови, за яких стає можливим і необхідним застосування негласних сил, засобів та методів цієї діяльності. Правові норми регулюють також і правові відносини, що виникають між оперативними підрозділами різних правоохоронних органів України, між оперативними підрозділами і громадянами, посадовими особами, організаціями, установами, підприємствами тощо, які перебувають у сфері оперативно-розшукової діяльності або залучаються до виконання її завдань. У правових засадах оперативно-розшукової діяльності є і те, що норми, що регулюють правові відносини, за своєю гносеологічною суттю встановлені з метою захисту правопорядку, прав і свобод людини, здійснюються в інтересах кримінального судочинства, а у своїй сукупності формують оперативно-розшукове законодавство [20, с. 13-14].

На сьогодні запобігання злочинам, у тому числі й оперативно-розшукове запобігання, є пріоритетним напрямком державної політики країни та регламентовано як вид діяльності рядом законодавчими актами України. Слід наголосити, що закон – це нормативний правовий акт вищої юридичної сили, прийнятий в особливому порядку вищим представницьким органом держави або безпосередньо народом, який визначає засади правового регулювання суспільних відносин [92, с. 114].

Основними напрями та засобами правового регулювання

запобіжної діяльності щодо злочинності є такі:

- 1) позитивне регулювання суспільних відносин, які право взяло під свою охорону, виховна функція права;
- 2) встановлення у праві заборон, які стосуються деяких видів діяльності, що можуть сприяти злочинним проявам;
- 3) конституційні засади запобігання злочинності;
- 4) законодавчі акти, що передбачають обов'язки запобіжної діяльності, визначають обмеження, застереження запобіжного характеру;
- 5) інші нормативно-правові акти, що регулюють організацію, порядок, форми і засоби діяльності щодо запобігання злочинності [3, с. 335].

Правовою основою забезпечення механізму оперативно-розшукового запобігання злочинам є система законодавчих актів, які комплексно регулюють суспільні відносини у цій сфері, тобто законодавчі акти загального і спеціального призначення, які регламентують протидію злочинності в країні, зокрема:

- 1) акти загального характеру, що забезпечують функціонування соціально-правового механізму протидії злочинності;
- 2) акти, що регламентують загальні положення здійснення оперативно-розшукової діяльності;
- 3) акти, що регламентують у цілому діяльність суб'єктів оперативно-розшукової протидії злочинам;
- 4) акти, що спрямовані на протидію окремим видам злочинності.

До зазначених нормативно-правових актів можна віднести:

- кодифіковані законодавчі акти (Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України);
- закони України, які регламентують діяльність правоохоронних органів (НПУ, СБУ, НАБУ, ДБР, прокуратури та ін.);
- Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»;
- закони України, які регламентують організаційні основи протидії окремим видам злочинності (злочинам).

Слід зазначити, що враховуючи глобальність проблеми протидії злочинності, міжнародним співтовариством розробляються документи, що охоплюють ключові питання запобігання злочинності та

кримінального правосуддя, які складають міжнародні стандарти, іншими словами, зобов'язання держав або вимоги, які ставляться членами міжнародного співтовариства одне до одного.

Головні положення, які визначають основні принципи та спрямованість запобіжної діяльності, закріплені в міжнародно-правових актах, які визнані Україною, зокрема: Загальна декларація прав людини [93]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [94]; Декларація принципів і програма дій ООН в галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя [95]; Резолюція X Конгресу ООН з попередження злочинності і поводження з правопорушниками від 10-17.04.2000 [96] та інші міжнародні нормативно-правові акти.

Ряд положень Загальної декларації регламентує права осіб, що притягуються до кримінальної відповідальності або визнаних винними у скоєні злочинів та відбувають покарання. Зокрема, ст. 3, 5, 7-12 і 14 Декларації містять положення, що стосуються прав заарештованих осіб, або тих, що знаходяться під вартою до судового розгляду. Права кожного мають бути захищеними від свавільного арешту і затримання; осуджуються і забороняються катування, жорстоке, нелюдське або принижуюче людську гідність поводження, свавільне втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла і таємницю листування. У Декларації сформульовані принципи кримінального судочинства і кримінального права: презумпція невинуватості і заборона застосовувати новий кримінальний закон до раніше скоєних діянь, якщо він погіршує положення особи, що притягується до кримінальної відповідальності [93].

Слід зазначити, що міжнародними стандартами в галузі попередження злочинності та кримінального судочинства є такий визнаний міжнародним співтовариством рівень вимог, запропонований до здійснення прав людини при досудовому розслідуванні та судовому розгляді кримінальних справ, запобіганні злочинності, а також виконання кримінальних покарань.

Аналіз міжнародно-правових актів дають підстави стверджувати про включення компоненту запобігання злочинності у національні та міжнародні стратегії в області розвитку країн, визнання пріоритету превентивних заходів, економічна та соціальна доцільності запобіжної діяльності, ефективне здійснення запобігання злочинності відповідно до

нових досягнень, удосконалення міжнародної співпраці у боротьбі з транснаціональною злочинністю тощо.

Міжнародна спільнота та міжнародні організації давно звернули увагу на швидке зростання рівня злочинності й усвідомили, що для боротьби з нею необхідна співпраця між органами, що здійснюють запобіжну діяльність як у середині країни, так і міжнародне співробітництво, для розвитку якого, перш за все, необхідно зосередити узгоджені зусилля в напрямках:

- ратифікації та виконанні чинних правових документів; розробленні двосторонніх і багатосторонніх документів (угод);
- підготовці типових документів і стандартів для використання на національному, двосторонньому, багатосторонньому, субрегіональному, регіональному та міжрегіональних рівнях [97, с. 147].

На сьогодні у державі відсутня єдина скоординована політика протидії злочинності, у тому числі й запобігання їй. Це пояснюється у першу чергу тим, що в Україні відсутній окремий нормативно-правовий акт, який би регламентував загальні засади протидії злочинності в Україні взагалі та запобігання злочинності зокрема. Наприклад, К.А. Гусева вважає, що необхідним кроком удосконалення законодавчо-правового регулювання цього процесу має стати прийняття Закону України «Про запобігання злочинам», центральну ланку в якому повинно відвести регулюванню системного кримінологічного аналізу на рівнях держави й окремих її регіонів, а також відповідного комплексного запобіжного впливу на різноманітні криміногенні фактори сучасних сфер і сегментів життєдіяльності суспільства [98, с. 239].

Ми вважаємо, що таким базовим законодавчим актом повинен стати саме Закон України «Про засади протидії злочинності», в якому необхідно:

- 1) визначити загальні засади протидії злочинності; окреслити механізм протидії злочинності;
- 2) визначити такі етапи запобіжної діяльності, як профілактика, попередження та припинення злочинних дій;
- 3) визначити роль та місце оперативно-розшукової протидії злочинам в системі протидії злочинності.

Щодо необхідності прийняття Закону України «Про засади

протидії злочинності» вважають 68 % опитаних нами респондентів під час дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам [Додаток].

Кримінологи зазначають, що принципи запобігання злочинам повинні бути нормативно закріплені на рівні спеціалізованого акту [99, с. 169]. Підтримуючи цю позицію О.О. Юхно зазначив, що не можуть існувати принципи, які б, з одного боку, походили з правових норм, а з іншого – в цих нормах не закріплювалися. Роль і значення принципів, що виражають тенденції і напрями функціонування соціальної системи, можуть бути правильно усвідомлені і розкриті тільки в нерозривному зв'язку з конкретними правовими нормами [7, с. 27-28].

В.В. Лунеев запропонував законодавчо закріпити такі принципи попередження злочинності, як об'єктивність, системність, адекватність, законність, гуманізм, повагу прав і свобод людини, економічну та соціальну доцільність, індивідуалізацію та диференціацію заходів профілактичного впливу [100, с. 40].

В Україні були неодноразові спроби регламентувати протидію злочинності та запобігання злочинності (окремі її форми) на законодавчому рівні, а також принципи такої діяльності. Так, у проєкті Закону України «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні» [101], який був зареєстрований у Верховній Раді України у 1995 р., було зазначено, що соціальна профілактика правопорушень здійснюється за принципами:

1) законності (здійснення лише тих заходів, що безпосередньо передбачені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України);

2) спільності (участь у профілактичній діяльності, крім правоохоронних органів, усіх інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян та окремих громадян);

3) гуманізму (переважання методів переконання, тобто застосування примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу);

4) гласності (систематичного висвітлення в державній статистиці та засобах масової інформації відомостей про стан профілактики правопорушень).

У проєкті Закону України «Про профілактику правопорушень» [102], який був запропонований у 2006 р. МВС України, принципами профілактики правопорушень було визначено:

1) законність – лише в межах обов'язків і прав, які визначені цим Законом та іншими законами України;

2) спільність – участь в профілактичній діяльності, крім правоохоронних органів, усіх інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадських організацій та окремих громадян;

3) гуманізм – повага до прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина та визнання їх пріоритету над державними інтересами;

4) віддання переваги методам переконання – застосування примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу;

5) гласність – систематичне висвітлення в державній статистиці та засобах масової інформації відомостей про стан профілактики правопорушень;

6) недопущення розголошення особистих даних людини, отриманих у процесі здійснення профілактичних заходів;

7) індивідуалізація та диференціація форм і методів профілактики;

8) об'єктивність – безстороннє, неупереджене, незалежне від волі та бажання людини здійснення заходів, що запобігають учиненню правопорушень;

9) системність – застосування заходів попередження правопорушень у комплексному поєднанні відповідно до розроблених планів;

10) обов'язковість – нормативно закріплення здійснення заходів безумовних для виконання;

11) верховенство права – відповідність норм Закону нормам Конституції України і не суперечення ним.

На більш широкому рівні пропонувалося регламентувати основи державної політики щодо протидії злочинності. У проєкті Закону України «Про основи державної політики щодо протидії злочинності» було запропоновано визначити протидію злочинності як діяльність суб'єктів реалізації державної політики з протидії злочинності, спрямована на запобігання виникненню умов, що сприяють учиненню злочинів, їх припинення, виявлення, розкриття та розслідування, забезпечення об'єктивного розгляду в судах. Принципами протидії

злочинності було визначено такі принципи, як: законність (здійснення лише тих заходів, що безпосередньо передбачені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України); спільність (участь в протидії злочинності, крім правоохоронних органів, усіх інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян та їх об'єднань); гуманізм (переважання методів переконання, тобто застосування примусових заходів лише після вичерпання всіх інших заходів впливу); гласність (систематичного висвітлення в державній статистиці та засобах масової інформації відомостей про стан злочинності в Україні) [103]. Зазначені принципи ідентичні принципам, які пропонувалися у проекті Закону України «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні».

Слід зазначити, що на теперішній час ці законопроекти у Верховній Раді України не зареєстровані та подальша їх доля не відома.

На сьогодні в Україні існує ряд законодавчих актів, які регламентують організаційні засади протидії окремим видам злочинності (злочинам). Так, відповідно до ст. 3 Закону України від 20.03.2003 р. «Про боротьбу з тероризмом» боротьба з тероризмом ґрунтується на принципах: 1) законності та неухильного додержання прав і свобод людини і громадянина; 2) комплексного використання з цією метою правових, політичних, соціально-економічних, інформаційно-пропагандистських та інших можливостей; пріоритетності попереджувальних заходів; 3) невідворотності покарання за участь у терористичній діяльності; 4) пріоритетності захисту життя і прав осіб, які наражаються на небезпеку внаслідок терористичної діяльності; 5) поєднання гласних і негласних методів боротьби з тероризмом; 6) нерозголошення відомостей про технічні прийоми і тактику проведення антитерористичних операцій, а також про склад їх учасників; 7) єдиноначальності в керівництві силами і засобами, що залучаються для проведення антитерористичних операцій; 8) співробітництва у сфері боротьби з тероризмом з іноземними державами, їх правоохоронними органами і спеціальними службами, а також з міжнародними організаціями, які здійснюють боротьбу з тероризмом [104].

У ст. 3 Закону України від 20.09.2011 р. «Про протидію торгівлі людьми» закріплені основні принципи протидії торгівлі людьми.

Зокрема, діяльність, спрямована на протидію торгівлі людьми, ґрунтується на таких принципах: 1) забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на повагу до гідності, особисте життя, правову допомогу, відшкодування матеріальної та моральної шкоди у встановленому законом порядку; 2) поваги і неупередженого ставлення до осіб, які постраждали від торгівлі людьми; 3) конфіденційності інформації про осіб, які постраждали від торгівлі людьми; 4) добровільності отримання допомоги особами, які постраждали від торгівлі людьми, та їх недискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; 5) взаємодії органів виконавчої влади між собою, з відповідними органами досудового слідства та з громадськими і міжнародними організаціями [105].

У ст. 22 Закону України від 30.06.1993 р. «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», яка регламентує гарантії прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб під час здійснення заходів боротьби з організованою злочинністю, встановлено, що відносини, що виникають у сфері боротьби з організованою злочинністю між державними органами і фізичними та юридичними особами, будуються на принципах законності, справедливості та максимального забезпечення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб [106].

Аналіз законодавчих актів, які регламентують діяльність правоохоронних органів щодо протидії окремим видам злочинності (злочинам), дають підстави стверджувати про відсутність системного підходу щодо визначення принципів протидії злочинності, а в деяких нормативно-правових актах, наприклад, у законах України від 15.02.1995 р. «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» [107], від 14.10.2014 р. «Про запобігання корупції» [108], від 14.10.2014 «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [109] та ін., взагалі не закріплені принципи протидії окремим видам суспільно небезпечних діянь.

У законодавчих актах, де визначені принципи протидії окремим видам злочинності (злочинам), не закріплено принципи, пов'язані з превенцією злочинів. Лише у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» закріплено один із принципів боротьби з тероризмом – пріоритетність попереджувальних заходів.

Принципи діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо запобігання злочинам впливають й зі змісту деяких законодавчих актів, зокрема із законів України «Про Національну поліцію», «Про Службу безпеки України», «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про державне бюро розслідувань», «Про прокуратуру», «Про державну прикордонну службу». Так, наприклад, принципами діяльності поліції є: верховенство права, дотримання прав і свобод людини, законність, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність [110].

Відповідно до Закону України від 25.03.1992 р. «Про Службу безпеки України» діяльність СБУ, її органів і співробітників ґрунтується на засадах законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України. В оперативно-службовій діяльності СБУ дотримується принципів поєднання єдиначальності і колегіальності, гласності і конспірації [111].

Основними принципами діяльності Національного антикорупційного бюро є: верховенство права; повага та дотримання прав і свобод людини і громадянина; законність; безсторонність та справедливість; незалежність Національного бюро та його працівників; підконтрольність і підзвітність суспільству та визначеним законом державним органам; відкритість для демократичного цивільного контролю; політична нейтральність і позапартійність; взаємодія з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями [112], а Державного бюро розслідувань – верховенство права; законність; справедливість; неупередженість; незалежність і персональна відповідальність кожного працівника Державного бюро розслідувань; відкритість та прозорість діяльності цього органу, підзвітності і підконтрольності визначеним законом державним органам; політична нейтральність і позапартійність; єдиначальність у поєднанні з колективним способом реалізації

окремих повноважень Державного бюро розслідувань [113].

Основними принципами діяльності Державної прикордонної служби України є: законність; повага і дотримання прав та свобод людини та громадянина; позапартійність; безперервність; поєднання гласних, негласних та конспіративних форм і методів діяльності; єдиноначальність; колегіальність при розробці важливих рішень; взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями при здійсненні покладених на службу завдань; відкритість для демократичного цивільного контролю [114].

Аналізуючи зазначені законодавчі акти, слід констатувати, що принципи, які регламентують діяльність правоохоронних органів, мають загальний характер та не відображають превентивну функцію діяльності цих органів, у тому числі й оперативних підрозділів.

Базовим законодавчим актом, який регламентує оперативно-розшукову діяльність в Україні, є Закон України від 18.02.1992 р. «Про оперативно-розшукову діяльність» [5].

У 2012 році в Україні було реформовано кримінальне процесуальне та оперативно-розшукове законодавство. Був прийнятий новий Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. [4] та Закон України від 13.04.2012 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» [115], в результаті чого ОРД здійснюється до встановлення факту злочинної діяльності, а з моменту встановлення факту злочинної діяльності та відкриття кримінального провадження проводяться як гласні слідчі (розшукові) дії, так і негласні слідчі (розшукові) дії. Як зазначив Є. Скулиш, розширення за рахунок можливостей ОРД системи слідчих дій у КПК України, за умови дотримання конституційних гарантій прав особи, слід вважати прогресивним кроком законодавця, спрямованим на посилення правоохоронної функції держави та захисту прав свобод окремих осіб, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань [116, с. 15].

Основною функцією діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів визначена превентивна діяльність. Це впливає із завдань оперативно-розшукової діяльності. Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» завданнями

оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України, розвідувально-підривною діяльністю спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [5].

У цьому Законі законодавець визначив такі принципи оперативно-розшукової діяльності, як верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини. Ці принципи мають загальний характер та не відображають сутність такої діяльності [5].

Слід наголосити, що зміст зазначених принципів не розкриваються у Законі. Тому виникає питання щодо доцільності розкриття змісту принципів ОРД. У зв'язку з цим нами було поставлене респондентам таке питання: «Чи вважаєте Ви про необхідність в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» розкрити зміст кожного принципу оперативно-розшукової діяльності, чи достатньо лише їх перерахувати?». 60 % опитаних респондентів вважають достатнім лише перерахувати принципи ОРД в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність», а 40 % – розкрити зміст цих принципів в Законі [Додаток].

У зв'язку з реформуванням кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства ОРД та діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів під час кримінального судочинства зазнала концептуальних змін. Норми Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» на сьогодні не відповідають існуючим правовим реаліям. Це зумовлює необхідність узгодження законодавства, яке врегульовує оперативно-розшукову та слідчу діяльність.

З цією метою важливим кроком на шляху удосконалення чинного законодавства про оперативно-розшукову діяльність стало напрацювання і внесення на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України Кожем'якіним А.А., Паламарчуком М.П., Королем В.М. та ін. проекту нового Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [117], в якому до принципів ОРД віднесено такі принципи, як верховенство права; законність; дотримання прав і свобод людини; наступальність; конспіративність;

поєднання гласних і негласних заходів; взаємодія з державними органами, населенням, неурядовими або громадськими організаціями; відповідність та адекватність використання оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпечності протиправної діяльності. Крім цього, у законопроекті запропоновано закріпити загальні засади дотримання окремих принципів ОРД, зокрема:

1) дотримання законності при здійсненні ОРД. ОРД здійснюється відповідно до вимог чинного законодавства України. Органи, підрозділи яких її здійснюють, видають або ініціюють видання у межах своїх повноважень нормативно-правові акти, що регламентують організацію і тактику проведення оперативно-розшукових заходів. Забороняється здійснення оперативно-розшукових заходів, а також використання отриманої під час їх проведення інформації, для досягнення мети і завдань, які не передбачені цим Законом, а також застосування технічні, психотропні, наркотичні засоби, хімічні, радіоактивні, інші речовини, які пригнічують волю, завдають або можуть завдати шкоди життю чи здоров'ю людини;

2) забезпечення прав і свобод людини при здійсненні ОРД. Під час здійснення ОРД забороняється порушення прав фізичних або юридичних осіб. Окремі обмеження прав і свобод громадян мають винятковий і тимчасовий характер, вони можуть застосовуватися лише за рішенням суду до особи, у діяннях якої є ознаки тяжкого чи особливо тяжкого злочину або готування до тяжкого чи особливо тяжкого злочину, та в інших випадках, передбачених законодавством України, із метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства і держави. При застосуванні оперативно-розшукових заходів службові особи оперативних підрозділів зобов'язані враховувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам людини, суспільства і держави;

3) захист відомостей про підрозділи та осіб, які здійснюють ОРД. Державну таємницю складають відомості про сили оперативних підрозділів, їх конспіративні приміщення, легендовані підприємства, штатних негласних працівників, осіб, із якими встановлено негласне або конфіденційне співробітництво на засадах добровільності, засоби ОРД, планування, організації і тактики проведення оперативно-розшукових заходів, а також отримані результати й інші відомості, визнані

державною таємницею відповідно до законодавства [117].

Слід зауважити, що до 2012 року з боку народних депутатів України була спроба реформування оперативно-розшукового законодавства, зокрема було підготовлений проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та зареєстрований 16.07.2009 року за № 2134 у Верховній Раді України народними депутатами України В.Д. Швецем, Г.Г. Москальом, В.Л. Сівковичем та ін. [118]. У цьому законопроекті були визначені такі принципи оперативно-розшукової діяльності: верховенство права і свобод людини; законність; рівність громадян перед законом незалежно від їх майнового та посадового стану; гуманізм; позапартійність; відповідність оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпеки діяння; взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування і населенням; дотримання вимог конспірації; всебічність, повнота та об'єктивність дослідження обставин події; стійкість до негативного впливу з боку кримінального середовища.

Позитивним моментом щодо запобіжної діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів є намагання авторів законопроектів закріпити на законодавчому рівні принципи, які відображають природу ОРД, зокрема поєднання гласних і негласних заходів, відповідність оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпеки діяння.

Неодноразово дослідники в галузі ОРД пропонували ряд пропозицій щодо удосконалення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в частині правової регламентації принципів ОРД. Так, О.Ю. Шевчук пропонує у ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дати визначення категорії «принципи оперативно-розшукової діяльності», зокрема: це вихідні положення, керівні ідеї, що виражені в нормах законодавчих і нормативних актів, визначають побудову інститутів оперативно-розшукового законодавства, відображають переконання та погляди суспільства в особі його законодавчих і правоохоронних органів на зміст, мету, завдання та механізм здійснення особливої державно-правової форми боротьби зі злочинністю в процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності й організації роботи оперативних підрозділів [119, с. 261]

О.О. Подобний пропонує повернути до чинної редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» принцип взаємодії з

органами управління й населенням [120, с. 30].

М.О. Семенишин пропонує у ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» доповнити принципи такими принципами, як наступальність, конспіративність, поєднання гласних і негласних заходів, відповідність та адекватність використання оперативно-розшукових заходів ступеню суспільної небезпечності протиправної діяльності [121, с. 41].

О.В. Кондратюк вважає, що у ст. 4 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» доцільно було би зазначити лише спеціальні принципи ОРД, зокрема конспірації, конфіденційності, цілеспрямованості, наступальності, поєднання гласних і негласних заходів у протидії злочинності, оскільки конституційні та загальні принципи закладені у змісті перелічених у ст. 3 Закону законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, які є правовою основою оперативно-розшукової діяльності. Спеціальні принципи ОРД задекларовані у відомчій Інструкції про організацію роботи за оперативно-розшуковими справами та справами контрольного провадження оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України, де, окрім згаданих у Законі конституційних і загальних принципів, указані принципи конспірації, наступальності, повноти і об'єктивності дослідження обставин події, взаємодії з органами управління і населенням. Але згаданий документ має гриф секретності, і, відповідно, з ним не мають можливості ознайомитися громадяни без відповідного допуску і доступу до інформації, яка містить державну таємницю. Він вважає, що принципи ОРД повинні бути у відкритому доступі, тобто прописані в тексті ст. 4 Закону, а їх грамотне тлумачення може вирішити чимало конфліктних ситуацій, в яких опиняються співробітники оперативних підрозділів під час виконання завдань ОРД [122, с. 316-317].

Як бачимо, серед дослідників принципів ОРД також не має єдиного підходу щодо правової регламентації принципів ОРД в оперативно-розшуковому законодавстві, що свідчить про різне уявлення природи цих принципів.

На побудову системи принципів ОРД впливають законодавчі акти, які регламентують розвідувальну та контррозвідувальну діяльність. Так, у Законі України «Про розвідувальні органи України» визначаються

принципи безперервності; поєднання в межах, визначених законом, гласних та негласних методів і засобів; розмежування сфер діяльності розвідувальних органів, взаємодії і координації їх діяльності; незалежності і оперативності у поданні розвідувальної інформації; позапартійності; підконтрольності і підзвітності відповідним органам державної влади в межах, передбачених законом [123].

У Законі України «Про контррозвідувальну діяльність», крім загальних принципів (повага і дотримання прав та свобод людини і громадянина; позапартійність), визначаються такі принципи, як безперервність, конспірація, поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності; комплексне використання правових, профілактичних та організаційних заходів; адекватність заходів щодо захисту державної безпеки реальним і потенційним загрозам; взаємодія з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами; підконтрольність та підзвітність відповідним органам державної влади в межах, передбачених законом [124].

Разом з тим, аналіз цих нормативно-правових актів також свідчить про відсутність системного підходу щодо побудови принципів розвідувальної та контррозвідувальної діяльності. Позитивним моментом є те, що законодавець, на відміну від оперативно-розшукового законодавства, передбачив такі принципи діяльності, як поєднання гласних та негласних форм і методів діяльності та комплексне використання превентивних (профілактичних) заходів.

Аналіз норм оперативно-розшукового законодавства зарубіжних країн також свідчить про різні підходи законодавчого закріплення принципів ОРД взагалі та принципів оперативно-розшукового запобігання зокрема. Так, нами було вивчено оперативно-розшукове законодавство деяких зарубіжних країн, зокрема: Азербайджанської Республіки [125, с. 63], Грузії [125, с. 178], Киргизької Республіки [125, с. 275], Республіки Білорусь [126], Республіки Казахстан [127], Республіки Молдова [125, с. 306], Республіки Таджикистан [125, с. 388], Республіки Узбекистан [128], Російської Федерації [125, с. 335], Туркменістану [125, с. 436-437].

Так, 15.07.2015 р. у Республіці Білорусь був прийнятий новий Закон «Про оперативно-розшукову діяльність», в якому визначено, що

ОРД здійснюється на принципах:

1) законності (оперативно-розшукова діяльність здійснюється на основі Конституції Республіки Білорусь відповідно до цього Закону та інших актів законодавства);

2) дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян, прав і законних інтересів організацій (держава гарантує додержання прав, свобод і законних інтересів громадян, прав і законних інтересів організацій при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, яке забезпечується за допомогою встановлення обов'язків органів, що здійснюють ОРД, визначення порядку проведення оперативно-розшукових заходів, нагляду і контролю за оперативно-розшуковою діяльністю. Обмеження прав, свобод і законних інтересів громадян, прав і законних інтересів організацій при здійсненні ОРД допускається в інтересах національної безпеки, громадського порядку, захисту моральності, здоров'я населення, прав і свобод інших громадян);

3) конспірації (оперативно-розшукова діяльність здійснюється зі збереженням в таємниці відомостей: про організацію, тактику, сили, засоби, методи, плани оперативно-розшукової діяльності; про надання громадянами сприяння органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; про громадян, що надають допомогу на конфіденційній основі органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; про посадових осіб органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, які беруть чи брали участь в оперативному впровадженні, штатних негласних співробітників, а також про інших посадових осіб органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність; про проведені оперативно-розшукові заходи та інші дії при виконанні завдань оперативно-розшукової діяльності);

4) проведення оперативно-розшукових заходів гласно і негласно (оперативно-розшуковий захід, що проводиться гласно, передбачає повідомлення посадовою особою органу, що здійснює ОРД, громадянина, щодо якого воно проводиться, і отримання згоди цього громадянина на його проведення, а негласно – без повідомлення громадянина, щодо якого воно проводиться, і отримання згоди цього громадянина на його проведення) [126].

Конституційний Суд Республіки Білорусь відзначив, що, будучи специфічною формою запобігання різних загроз національній безпеці та

боротьби зі злочинністю, ОРД, яка здійснюється переважно з використанням негласних способів і засобів отримання інформації і безпосередньо зачіпає сферу приватного життя, в певній мірі обмежує конституційні права фізичних і юридичних осіб. Разом з тим таке обмеження соціально виправдано, оскільки воно допустимо в інтересах національної безпеки, громадського порядку, захисту моральності, здоров'я населення, прав і свобод інших осіб. При цьому необхідно неухильно дотримуватися вимог розумної пропорційності допустимих і виправданих обмежень прав і свобод особи цілям захисту конституційних основ безпеки суспільства і держави шляхом досягнення балансу цінностей, що захищаються [129].

На підставі аналізу норм оперативно-розшукового законодавства зарубіжних країн, в яких закріплені принципи ОРД, нами з'ясовано особливості правової регламентації принципів ОРД, у тому числі й оперативно-розшукового запобігання злочинам, зокрема:

1) закріплення на законодавчому рівні зазначених принципів базується на нормах Модельного закону про оперативно-розшукову діяльність країн СНД (принципи законності та гуманізму, дотримання прав і свобод людини та громадянина, конспірації, поєднання гласних і негласних методів і засобів);

2) в деяких країнах закріплено й додаткові принципи оперативно-розшукової діяльності, зокрема: у Республіці Казахстан – принцип професійної етики; у Республіці Молдова – принципи своєчасності, наступальності, взаємодії з іншими органами державної влади, деідеологізації та безпартійності; у Туркменістані – принцип рівності громадян перед законом [130, с. 160].

Слід наголосити, що 6 грудня 1997 р. на X пленарному засіданні Міжпарламентській Асамблеї країн-учасників Співдружності Незалежних Держав був прийнятий Модельний закон про оперативно-розшукову діяльність. Зазначений Модельний закон був рекомендований як базовий для розробки та прийняття оперативно-розшукового законодавства країн пострадянського простору [131]. У ньому визначено, що ОРД ґрунтується на принципах: законності, гуманізму, дотримання прав і свобод людини та громадянина, конспірації, поєднання гласних і негласних методів і засобів.

Таким чином, на підставі аналізу чинних законодавчих актів

України, зарубіжних країн, законопроектів, в яких закріплено або з норм яких випливають принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам, а також наукових поглядів на цю проблематику, пропонуємо такі напрямки удосконалення правової основи цього виду діяльності:

1) під час розробки Закону України «Про засади протидії злочинності», який безпосередньо повинен мати превентивне значення, передбачити одними із основних принципів протидії злочинності такі, як принципи економічної та соціальної доцільності запобіжної діяльності, індивідуалізації та диференціації заходів профілактичного впливу;

2) в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити такий принцип оперативно-розшукової діяльності, як принцип пріоритетності превентивних заходів (75 % опитаних респондентів підтримали зазначену пропозицію) [Додаток];

3) передбачити у законах України, які спрямовані на протидію окремим видам злочинності (злочинам), перевагу превентивних заходів щодо недопущення вчинення злочинів [132, с. 78-79].

2.2. Правове регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам у підзаконних актах України

Дослідження проблеми правового регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам передбачає з'ясування кола суспільних відносин, які виникають під час такої діяльності. Враховуючи те, що суб'єктами оперативно-розшукового запобігання злочинам є оперативні підрозділи правоохоронних органів, а їх діяльність регламентована у підзаконних актах України, у тому числі й відомчих, то виникає необхідність дослідження юридичних норм, які утворюють механізм правового регулювання суспільних відносин у сфері запобіжної діяльності оперативних підрозділів.

Головна особливість правового регулювання діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів обумовлена специфікою суб'єкта цієї діяльності та специфікою оперативно-розшукової діяльності, яку вони здійснюють, та яка є інструментарієм

для досягнення не менш специфічних завдань поставлених перед оперативним підрозділами правоохоронних органів. Саме тому суспільні відносини, які виникають під час здійснення ОРД оперативних підрозділів правоохоронних органів, певним чином врегульовані відомчими нормативно-правовими актами. При цьому слід зазначити, що за допомогою норм права здійснюється дія права на суспільні відносини у тій або іншій сфері.

Під час дослідження необхідно з'ясувати, чи наявні в чинних нормативно-правових актах правоохоронних органів України, які виступають правовою основою запобігання злочинам, положення, що закріплюють та регулюють принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам. Визначити коло вказаних суспільних відносин можливо через дослідження положень нормативно-правових актів, які спрямовані на протидію злочинності та які регулюють діяльність правоохоронних органів, у тому числі оперативних підрозділів. Крім того, необхідно встановити регламентацію актів реалізації прав та обов'язків, як безпосереднє виконання приписів норм суб'єктами зазначеної діяльності.

В Україні запобігання злочинності, у тому числі й оперативно-розшукове запобігання злочинам, регулюється рядом підзаконних актів, які умовно можна класифікувати на загальні та спеціальні.

До підзаконних актів загального призначення слід віднести підзаконні акти, які регламентують загальні засади протидії злочинності та протидію окремим видам злочинної діяльності, запобігання злочинам та діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, зокрема:

1. Укази Президента України («Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18.02.2002 №143/2002; «Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції» від 09.02.2004 №175/2004; «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності» від 10.07.2005 №1119/2005; «Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю» від 21.10.2011 № 1000/2011; «Про Стратегію національної безпеки України» від 06.05.2015; «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 16.06.2015 № 341/2015 «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні»» [133-138].

Наприклад, в Указі Президента України від 10.07.2005 «Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності» визначено, що оцінка діяльності органів прокуратури України, органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів проводиться на підставі показників, які характеризують рівень довіри населення до правоохоронних органів, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, відображають результати їх службової діяльності, реальний стан злочинності в державі та її окремих регіонах і спираються на об'єктивні статистичні дані [135].

Згідно з Рішенням РНБО України «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» від 06.05.2015, введеним у дію Указом Президента України від 16.06.2015 № 341/2015, та з метою недопущення загострення криміногенної ситуації в окремих регіонах України, мінімізації впливу відповідних загрозливих чинників на національну безпеку, підвищення ефективності захисту прав і свобод громадян було визначено пріоритетним напрямом щодо протидії злочинам проти громадської безпеки, зокрема:

1) зниження рівня злочинності в державі, пов'язаної з незаконним обігом вогнепальної зброї, інших засобів ураження, бойових припасів, вибухових речовин;

2) виявлення і ліквідація каналів контрабанди, незаконного переміщення територією України вогнепальної зброї, інших засобів ураження, вибухових речовин;

3) посилення контролю на об'єктах, де зосереджено вогнепальну зброю, інші засоби ураження, бойові припаси, вибухові речовини;

4) припинення проявів бандитизму, забезпечення якісного досудового розслідування і передачі до суду наявних кримінальних проваджень у справах про бандитизм, злочини, вчинені організованими групами чи злочинними організаціями;

5) виявлення і припинення каналів фінансування банд і контрабанди вогнепальної зброї та інших засобів ураження, бойових припасів, вибухових речовин [138].

Концепція державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю спрямована на захист прав та свобод людини і громадянина, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від організованої злочинності шляхом виконання комплексу заходів, у тому

числі спеціальних, із запобігання злочинній діяльності організованих злочинних угруповань, виявлення, припинення вчинюваних ними злочинів, притягнення до встановленої законом відповідальності організаторів, керівників та інших учасників організованих злочинних угруповань, протидії легалізації (відмиванню) доходів таких угруповань, одержаних злочинним шляхом [136].

Основними напрямками реалізації Концепції визначено:

- виявлення та аналіз проявів організованої злочинності,
- з'ясування причин та умов, що сприяють її поширенню в Україні;
- удосконалення правових механізмів та організаційних засад протидії організованій злочинності;
- визначення шляхів і способів захисту прав та свобод людини і громадянина, інтересів юридичних осіб від дій організованих злочинних угруповань;
- підвищення рівня інформованості суспільства про небезпеку та масштаби організованої злочинності;
- удосконалення існуючих та розроблення нових методів боротьби з організованою злочинністю з метою недопущення подальшої консолідації організованих злочинних угруповань, дальшого зменшення їх впливу на суспільство на національному та регіональному рівнях;
- продовження міжнародного співробітництва вітчизняних правоохоронних органів із відповідними органами іноземних держав;
- ініціювання вдосконалення міжнародно-правових актів та гармонізація національного законодавства з питань боротьби з організованою злочинністю із законодавством Європейського Союзу [136].

2. Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [139].

Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному

провадженні визначає загальні засади та єдині вимоги до організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчими органів досудового розслідування або за їх дорученням чи дорученням прокурора уповноваженими оперативними підрозділами, а також використання їх результатів у кримінальному провадженні. Метою Інструкції є врегулювання загальних процедур організації проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, що забезпечують додержання конституційних прав та законних інтересів учасників досудового розслідування, інших осіб, швидко, повне та неупереджене розслідування злочинів, захисту особи, суспільства і держави [139].

Згідно з положеннями КПК України негласні слідчі (розшукові) дії, залежно від їх виду і конкретної мети, проводяться щодо підозрюваного чи іншої особи, якщо лише в результаті їх проведення є можливість отримати відомості про злочин і особу, яка його вчинила, чи обставини, що мають значення для досудового розслідування (про події, речі і документи, які мають істотне значення для досудового розслідування) (ст.ст. 246, 253, 261 КПК України) [4; 139].

На наш погляд, аналіз вищезазначених нормативно-правових актів, спрямованих на протидію злочинності та забезпечення безпеки громадян дають підстави стверджувати про закріплення у цій сфері таких загальних принципів, як законність, забезпечення охорони конституційних прав та законних інтересів громадян, гуманізм, взаємодія з органами державної влади та населенням [140, с. 368].

До підзаконних актів спеціального призначення слід віднести відомчі нормативно-правові акти правоохоронних органів, які регламентують їх діяльність, у тому числі й оперативних підрозділів.

Наприклад, нормативно-правові акти МВС України та НПУ можливо класифікувати на наступні групи:

1) нормативно-правові акти, в яких регламентується діяльність оперативних підрозділів НПУ;

2) нормативно-правові акти, які регламентують оперативно-розшукову діяльність. Слід зазначити, що відомчі нормативно-правові акти, які регламентують ОРД оперативних підрозділів, є закритого типу, оскільки містять інформацію, що відноситься до категорії таємно або цілком таємно;

3) нормативно-правові акти, які регламентують запобіжну діяльність.

Варто наголосити, що відомче нормативне регулювання запобігання злочинам оперативними підрозділами, що діють у складі кримінальної поліції, відображено у різних наказах, положеннях, настановах, інструкціях. Водночас відомчі нормативні акти, відображаючи вимоги оперативно-розшукового законодавства, значно наближують до визначення і досягнення мети та завдань, які декларує закон. Ні один найдосконаліший нормативний акт не в змозі забезпечити вирішення усього комплексу проблем, що стоять перед оперативно-розшуковою протидією злочинам. Тому такі акти мають формулювати основні стратегічні та тактичні напрями діяльності (алгоритми дій, стереотипів мислення в конкретних ситуаціях), бути безпосередніми приводними механізмами від вимог правових норм оперативно-розшукового законодавства до конкретної реалізації функцій цього закону його виконавцями залежно від оперативної обстановки та компетентності, професіоналізму й тактичних можливостей суб'єктів ОРД, сприяти забезпеченню самостійності у виборі законних рішень і дій.

У наказі МВС України від 25.06.2001 № 507, який регламентував діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів та на сьогодні втратив чинності, було визначено, що попередження злочинів органами і підрозділами внутрішніх справ України – це вид діяльності працівників органів та підрозділів внутрішніх справ щодо виявлення, послаблення впливу та нейтралізації дії причин і умов, які сприяють їхньому вчиненню, вживання заходів до осіб, поведінка яких свідчить про високу імовірність скоєння ними злочину. При цьому попередження злочинів ведеться за принципами:

– законності, тобто здійснення лише таких заходів, що безпосередньо передбачені нормативно-правовими актами України;

– гуманізму, переважання методів переконання, тобто застосування примусових заходів, але лише після того, як вичерпані всі інші заходи впливу;

– гласності, тобто висвітлення в державній статистиці та засобах масової інформації відомостей про стан роботи з попередження злочинів [141].

До основних обов'язків кримінальної міліції щодо запобігання злочинам з урахуванням спрямованості їх діяльності було віднесено:

- при здійсненні оперативно-розшукових заходів виявляють причини й умови вчинення злочинів;

- проводять оперативно-розшукові заходи щодо виявлення осіб, які готують або висловлюють намір вчинити злочин, вживають заходів оперативно-пошукового характеру до цих осіб для відмови їх від вчинення злочину або явки з повинною;

- при виявленні ознак готування до злочину здійснюють документування цих протиправних дій для подальшого реагування;

- здійснення превентивних заходів щодо недопущення створення, а у разі створення роз'єднання, організованих злочинних об'єднань;

- вжиття заходів до усунення умов, які сприяють готуванню до злочину, забезпечують безпеку осіб або майна, відносно яких можливе злочинне посягання, інших запобіжних заходів, що виключають можливість вчинення злочину;

- виявлення підлітків зі стійкою протиправною поведінкою для вжиття до них заходів профілактичного впливу, попередження та припинення злочинів неповнолітніми;

- виявлення осіб, що втягують неповнолітніх у злочинну діяльність, вживання наркотиків, лікарських та інших одурманюючих засобів, здійснюють розпутні дії відносно дітей і підлітків, вживають за даними фактами заходів відповідно до чинного законодавства;

- проведення регулярного аналізу розвитку криміногенних процесів у головних господарських сферах (кредитно-фінансова, зовнішньоекономічна, конверсія військово-промислового комплексу, аграрне виробництво та ін.), на основі якого вживають заходів упереджувального характеру до їх нейтралізації;

- вивчення специфіки криміногенних факторів, які обумовлюють незаконний обіг наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, їх протиправну позицію в області, місті, районі з подальшим здійсненням заходів, які сприяють ефективності боротьби з ними, а також створенню умов, що виключають можливість або ускладнюють розвиток цих негативних явищ;

- здійснення планових відпрацювань закладів, підприємств і організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом або

використанням наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, а також житлового сектора, гуртожитків, місць дозвілля, де є осередки немедичної наркотизації, та інші заходи, зумовлені результатами аналізу оперативної обстановки в даній сфері;

– здійснення індивідуальної профілактики відносно осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби або психотропні речовини, у поведінці яких відсутні ознаки злочину, пов'язаного з їх вживанням, але, виходячи з антигромадської поведінки особистості, можливість його вчинення не виключається [141].

У методичних рекомендаціях з організації та порядку проведення оперативно-профілактичних заходів, схвалених наказом МВС України від 04.07.2008 р. №324 «Про організацію та порядок проведення оперативно-профілактичних заходів», визначалося основні організаційні напрямки діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ щодо підготовки й порядку проведення цільових оперативно-профілактичних операцій та комплексу оперативно-профілактичних заходів і носять рекомендаційний характер. Підставою для проведення оперативно-профілактичних заходів було визначено ускладнення оперативної обстановки в регіонах (регіоні, районі, місті) на всіх або окремих напрямках оперативно-службової діяльності, коли для її стабілізації необхідна активізація значних зусиль і комплексного залучення наявних та додаткових сил та засобів органів і підрозділів внутрішніх справ. Відповідно до цього, профілактична діяльність оперативних підрозділів ОВС виражалася через проведення комплексу заходів щодо недопущення вчинення злочинів на території оперативного обслуговування; виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів; встановлення кримінально активних осіб, які можуть у будь-який момент вчинити злочин, а саме:

1) цільової оперативно-профілактичної операції (сукупність оперативно-розшукових та профілактичних заходів, що здійснюються органами та підрозділами внутрішніх справ і спрямовані на посилення протидії правопорушенням окремих видів або в окремих сферах діяльності);

2) комплексу оперативно-профілактичних заходів або комплексне оперативно-профілактичне відпрацювання (сукупність оперативно-розшукових та профілактичних заходів, спрямовані на активізацію

зусиль органів та підрозділів внутрішніх справ на всіх або основних напрямках оперативно-службової діяльності з метою оздоровлення оперативної обстановки при її ускладненні) [142].

Сьогодні профілактична діяльність поліції регламентовано наказом НПУ від 27.12.2016 №1377 «Про затвердження Порядку організації проведення профілактичних заходів» [143]. Порядок організації та проведення профілактичних заходів визначає основні організаційні напрями діяльності поліції щодо проведення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень. Профілактичні заходи визначені як дії поліції, спрямовані на недопущення правопорушень та запобігання їх учиненню, ліквідацію причин та умов, що їх викликають

У цьому Порядку закріплено і принципи профілактичної діяльності. Так, діяльність поліцейських під час проведення профілактичних заходів будується на принципах: верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності [143].

До недавнього часу основним нормативно-правовим актом, спрямованим на протидію злочинності, була Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 № 1209 р., термін дії якої закінчився 31 грудня 2015 р. Метою Концепції було забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства і держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та громадськістю в зазначеній сфері. Відповідно до цієї Концепції проблему організації профілактики правопорушень передбачається розв'язати шляхом: удосконалення нормативно-правової бази з питань правоохоронної діяльності та профілактики правопорушень; підвищення вимог до осіб, відповідальних за роботу із зверненнями громадян, забезпечення принципового реагування на факти порушення прав і свобод людини;

визначення критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів з питань профілактики правопорушень; активізації участі громадськості у забезпеченні правопорядку в державі; реформування правоохоронних органів з метою підвищення ефективності діяльності щодо захисту прав і свобод людини, забезпечення результативної боротьби із злочинністю та профілактики правопорушень; забезпечення розвитку інституційних та договірно-правових основ міжнародного співробітництва у сфері профілактики правопорушень з використанням міжнародного досвіду; провадження просвітницької діяльності, спрямованої на виховання негативного ставлення до протиправних діянь; здійснення заходів, спрямованих на підвищення рівня моральності в суспільстві, правової культури громадян, утвердження здорового способу життя, запобігання проявам екстремізму, расової та релігійної нетерпимості; підтримки підприємницької ініціативи громадян, самостійної зайнятості населення; проведення профілактичної роботи з неблагополучними сім'ями, а також розроблення механізму екстреного реагування на факти бездоглядності дітей з метою недопущення їх втягнення у злочинну діяльність; формування системи реінтеграції бездомних громадян та соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі; удосконалення податкової політики, запровадження системи дієвого контролю за реалізацією товарів на внутрішньому ринку; запобігання незаконному переміщенню товарів через митний кордон України, посилення правоохоронного компонента загальнодержавної системи протидії контрабанді; ліквідації каналів незаконної міграції, посилення контролю за додержанням правил в'їзду в Україну, виїзду з України і перебування на її території іноземців та осіб без громадянства; організації та здійснення спільних з правоохоронними органами інших держав оперативно-профілактичних заходів, спрямованих на профілактику окремих категорій злочинів; підвищення рівня матеріального, технічного та наукового забезпечення роботи з профілактики правопорушень, зокрема із залученням сил і засобів місцевих органів виконавчої влади [144].

Слід констатувати, що на сьогодні відсутній нормативно-правовий акт загальнодержавного рівня, який би регулював організацію профілактики правопорушень на території країни.

Частково принципи оперативно-розшукового запобігання

злочинам закріплені у нормативно-правових актах, які регламентують взаємодію органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ, і в першу чергу стосується оперативних підрозділів. Так, відповідно до наказу МВС України від 07.07.2017 № 575 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», основним принципами взаємодії є:

- 1) швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень;
- 2) самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;
- 3) оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України у запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;
- 4) дотримання загальних засад кримінального провадження;
- 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [145].

Разом з тим, більш конкретизовано принципи діяльності оперативних підрозділів НПУ у нормативно-правових актах, які регламентують їх діяльність.

Слід зазначити, що до оперативних підрозділів НПУ відносяться підрозділи кримінальної та спеціальної поліції. До підрозділів кримінальної поліції відносяться підрозділи департаментів (управлінь): карного розшуку; захисту економіки; протидії наркозлочинності; кіберполіції; боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми; забезпечення діяльності, пов'язаної з небезпечними матеріалами; стратегічних розробок; кримінального аналізу; оперативної служби; оперативно-технічних заходів та внутрішньої безпеки.

Так, відповідно до наказу НПУ від 14.11.2015 № 90 «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України» Департамент карного розшуку НПУ є структурним підрозділом апарату центрального органу управління Національною поліцією України, який належить до кримінальної поліції

та відповідно до законодавства України забезпечує надання поліцейських послуг у сферах охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності.

Основними завданнями підрозділів карного розшуку щодо запобігання злочинам є:

1) забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод і законних інтересів, власності, інтересів суспільства та держави від злочинних посягань;

2) ужиття оперативно-розшукових заходів щодо виявлення і розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, у тому числі категорії минулих років, документування протиправної діяльності учасників організованих груп і злочинних організацій, протидія груповій злочинності, незаконному обігу вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин і наркотичних засобів, а також виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів;

3) розшук обвинувачених, підсудних, осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно зниклих осіб;

4) виявлення осіб, від яких у зв'язку з їх злочинною діяльністю в минулому, антигромадським способом життя або поведінкою можна очікувати вчинення злочинів, профілактична робота з ними;

5) з урахуванням криміногенної ситуації, що складається на території обслуговування, розстановка джерел оперативної інформації з метою перекриття криміногенних об'єктів та осіб, які перебувають на обліках в ОВС, узяті в оперативну розробку, розшукуються за вчинення злочинів.

Діяльність цього Департаменту ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності, конспірації, поєднання гласних і негласних засад в оперативно-розшуковій діяльності та дотримання режиму секретності [146].

Відповідно до Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України, затвердженої наказом Національної поліції України від 07.11.2015 р. № 81 «Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України», основними завданнями підрозділів захисту економіки є:

1) участь у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері боротьби із злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності;

2) виявлення, запобігання та припинення злочинів у сфері економіки, тому числі вчинених суспільно небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, які виливають на соціально-економічну і криміногенну ситуацію в державі та в окремих її регіонах;

3) боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави, та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування; протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією;

4) встановлення причин і умов, які сприяють учиненню правопорушень у сфері економіки, та вжиття заходів щодо їх усунення.

Діяльність Департаменту захисту економіки ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, а також безперервності [147].

Ідентичні принципи діяльності підрозділів протидії наркозлочинності закріплені у наказі НПУ від 17.11.2015 № 95 «Про затвердження Положенням про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України», де визначено, що діяльність Департаменту протидії наркозлочинності НПУ ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, а також безперервності. Слід наголосити, що до завдань підрозділів протидії наркозлочинності відносяться:

1) забезпечення реалізації державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів;

2) превенція правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів та психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, зменшення наркозалежності серед населення України [148].

Головна особливість правового регулювання діяльності

оперативних підрозділів НПУ обумовлена специфікою суб'єкта цієї діяльності, яким є Національна поліція, та специфікою оперативно-розшукової діяльності, яку вони здійснюють, та яка є інструментарієм для досягнення не менш специфічних завдань поставлених перед оперативним підрозділами Національної поліції. Саме тому суспільні відносини, які виникають під час здійснення ОРД НПУ, певним чином врегульовані відомчими нормативно-правовими актами.

Аналізуючи нормативно-правові акти, що регламентують запобігання злочинам підрозділами кримінальної міліції, Я.Ю. Кондратьєв виділив ряд типових недоліків, які існували у регламентації даної діяльності. Серед основних слід виділити наступні, які й на сьогодні є актуальними:

– значна кількість та надмірний обсяг нормативних актів даного профілю, які видано в різні часи, що іноді призводять до неадекватного їх тлумачення та виконання, а також деяких протиріч між ними;

– приписи, що стосуються окремих аспектів діяльності, і в значному обсязі відображені (продубльовані) в інших нормативних актах даного напрямку. Деякі з них декларують законодавчі положення, дублюючи закони;

– у чинних нормативних актах вказаного профілю чітко не зазначена безпосередня попереджувальна функція: в чому полягає її конкретний зміст, на яких стадіях розвитку кримінальної ситуації (згідно із законом) вступають у дію заходи профілактики, попередження, припинення та розкриття злочинів (з визначенням об'єктивних та суб'єктивних чинників, які їх продукують), які посадові особи несуть обов'язки і відповідають за цю діяльність;

– з одного боку, існує значна кількість нормативних джерел, що наголошують на необхідності здійснення попереджувальних оперативно-розшукових заходів з використанням конфідентів, з іншого – в них відсутні чіткі рекомендації щодо форм, методів та прийомів їх проведення, внаслідок цього важко розрахувати на ефективність цих нормативних актів;

– чинні відомчі нормативні акти у своїй сукупності ставлять перед органами і підрозділами кримінальної міліції єдині завдання, що полягають у попередженні злочинів, але далеко не завжди визначають чіткий порядок як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії, необхідність

якої обумовлена саме тим, що кожен структурний оперативний підрозділ керується під час здійснення попереджувальних заходів нормативними актами, які визначають саме його компетенцію та регламентують діяльність. А певна ізольованість та обмеження діапазону оперативного бачення і цільового орієнтування, безперечно, не сприяє ефективності даного процесу [149, с. 103-104].

Аналіз сучасної відомчої нормативної системи регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам оперативними підрозділами Національної поліції дозволяє зробити деякі узагальнення щодо певних типових недоліків, які існують у регламентації оперативно-розшукового запобігання злочинам та принципів такої діяльності, а саме:

1) значна кількість та надмірний обсяг нормативних актів даного профілю, які видано в різні періоди, що іноді призводить до неадекватного їх тлумачення та виконання, а також деяких протиріч між ними;

2) приписи, що стосуються окремих аспектів діяльності, і в значному обсязі відображені (продубльовані) в інших нормативних актах даного напрямку. Деякі з них декларують законодавчі положення, дублюючи закони;

3) у чинних нормативних актах чітко не зазначена безпосередня превентивна функція: в чому полягає її конкретний зміст, на яких стадіях розвитку кримінальної ситуації (згідно із законом) вступають у дію заходи профілактики, попередження, припинення та розкриття злочинів (з визначенням об'єктивних та суб'єктивних чинників, які їх продукують), які посадові особи несуть обов'язки та відповідають за цю діяльність;

4) таке становище призводить до незнання або недостатнього знання більшістю із працівників оперативних підрозділів – безпосередніх виконавців функцій цієї діяльності зазначених в нормативних актах положень, а також до їх сумніву в достатності нормативного урегулювання превентивної функції;

5) чинні відомчі нормативні акти у своїй сукупності ставлять перед органами і підрозділами кримінальної поліції (та іншими службами Національної поліції) єдині завдання, що полягають у запобіганні злочинам, але далеко не завжди визначають чіткий порядок

як внутрішньої, так і зовнішньої взаємодії, необхідність якої обумовлена саме тим, що кожен структурний оперативний підрозділ керується під час здійснення запобіжних заходів нормативними актами, які визначають саме його компетенцію та регламентують діяльність. А певна ізольованість та обмеження діапазону оперативного бачення і цільового орієнтування, безперечно, не сприяє ефективності даного процесу;

б) сьогодні нормативно не закріплені єдині загальні критерії оцінки ефективності діяльності оперативних підрозділів кримінальної поліції щодо запобіжної діяльності, а також окремо критерії оцінки конкретних оперативних підрозділів.

На підставі аналізу нормативно-правових актів МВС та НПУ слід констатувати, що правове регулювання оперативно-розшукової протидії злочинам НПУ є недосконалим. Цей вид діяльності НПУ неможливо здійснювати без удосконаленої нормативної бази, яка повинна відповідати сучасній парадигмі протидії злочинності та стратегії реформування органів внутрішніх справ.

Ряд принципів, що притаманні для цього виду діяльності, закріплені у нормативно-правових актах України. Разом з тим, ці принципи не мають системного характеру та відрізняються у нормативно-правових актах, а деякі принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам взагалі залишилися поза увагою.

На підставі аналізу підзаконних актів пропонуємо наступні шляхи вдосконалення правової регламентації оперативно-розшукового запобігання злочинам оперативними підрозділами НПУ та принципів запобігання злочинам оперативними підрозділами НПУ:

1. Необхідним є розробка та прийняття нормативно-правового акта Національної поліції України, який би регламентував діяльність кримінальної поліції в цілому та окремих її оперативних підрозділів щодо запобігання злочинам (72 % опитаних респондентів підтримує зазначену пропозицію) [Додаток].

У запропонованому акті, на наш погляд, необхідно відобразити положення щодо: сутності категорії «оперативно-розшукове запобігання злочинам»; форми та рівні запобігання злочинам; об'єкти запобігання злочинам; принципи запобіжної діяльності оперативних підрозділів; основні напрями оперативно-розшукового запобігання

злочинам; основні завдання, що висуваються до окремих оперативних підрозділів поліції як суб'єктів запобігання злочинам; особливості взаємодії оперативних підрозділів з іншими підрозділами Національної поліції, правоохоронними органами, громадськими об'єднаннями тощо під час запобігання злочинам.

2. Передбачити у нормах наказів Національної поліції України, які регламентують діяльність оперативних підрозділів, такий принцип діяльності оперативних підрозділів як принцип пріоритетності превентивних заходів (72 % опитаних респондентів підтримує зазначену пропозицію) [Додаток].

Розділ 3

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ

3.1. Класифікація принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам

Оперативно-розшукова діяльність представляє собою діяльність спеціально уповноважених державних органів законодавчої, виконавчої і судової влади та оперативних підрозділів у межах їх компетенції по виконанню покладених на них обов'язків по пошуку й фіксації фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, з метою отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [25, с. 47].

Як вже нами було зазначено, оперативно-розшукове запобігання злочинам є однією із форм оперативно-розшукової діяльності, яке базується на певних принципах її здійснення, тобто на головних вихідних положеннях, які складають основу такої діяльності. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам є критеріями оцінювання поведінки суб'єкта такої діяльності. Сукупність принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам складає їх систему.

Слід зазначити, що принципи ОРД у своїй сукупності створюють систему принципів ОРД як складну та динамічну інституцію нормативних вимог і приписів, зв'язків і відносин, оптимального співвідношення і взаємозв'язку, які мають визначальне, принципове значення для оперативно-розшукової діяльності. При цьому систему принципів ОРД складають самостійні, відносно незалежні та водночас рівноправні принципи ОРД, які впливають із базової (основоположної) конституційної норми – людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною

цінністю. Це в рівній мірі, на нашу думку, можна віднести й до принципів протидії злочинності. До того ж принципи ОРД – це сума згрупованих положень, самостійних за змістом, взаємопов'язаних і об'єктивно обумовлених правових приписів і норм, пронизаних єдністю мети і завдань, що створює саме в цій сукупності ту якісну єдність, без якої ОРД не була б законною [63, с. 35].

Систему принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам повинні складати принципи, які сприяють виконанню функцій оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо стримання злочинності та вирішення завдань оперативно-розшукового запобігання злочинам.

У системі за змістом принципи повинні бути самостійними, відносно незалежними, не суперечити один одному. Вони створюють передумови до формування концепції кожного положення або всієї їх системи в цілому, забезпечуючи тим самим вдосконалення різних напрямків оперативно-розшукового запобігання.

Система принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам повинна бути побудована у першу чергу на принципах запобігання злочинності та на принципах оперативно-розшукової діяльності.

Принципи запобігання злочинності повинні визначатися таким чином, щоб вони слугували керівництвом до дій, які спрямовані на усунення (нейтралізацію) негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Наприклад, запобіжна діяльність як основний напрям діяльності підрозділів кримінальної поліції повинна базуватися на певних принципах, а саме:

1) законності (працівники оперативних підрозділів під час запобіжної діяльності зобов'язані точно виконувати вимоги чинного законодавства України);

2) забезпечення охорони конституційних прав і законних інтересів громадян;

3) наукової обґрунтованості (дотримання суб'єктами оперативно-розшукового запобігання форм і методів запобіжної діяльності, розроблених теорією та практикою оперативно-розшукової діяльності, при їх виборі й використанні);

4) своєчасності (випереджаюче проведення оперативно-розшукових та інших заходів, які б не дали можливості вчинити злочин);

5) плановості (проведення оперативно-розшукових заходів щодо профілактики злочинів відповідно до планів роботи за цим напрямом на певний строк);

6) комплексності (використання різноманітних форм, методів і засобів, спрямованих не лише на злочинність, а й на соціальні, економічні, політичні та інші умови, що впливають на неї);

7) гуманізму (за своїм характером оперативно-розшукова профілактика як форма оперативно-розшукового запобігання є гуманістичною, оскільки ця діяльність носить виховний характер, дозволяє не застосовувати до особи засобів кримінального права);

8) взаємодії з органами державної влади та населенням (громадяни мають право, а органи управління наділені обов'язками сприяти оперативним підрозділам у виконанні завдань оперативно-розшукового запобігання злочинам);

9) наступальності (оперативності) (швидкість та безперервність, активність та узгодженість дій суб'єктів запобіжної діяльності, залучення всього масиву гласних і негласних сил і засобів під час здійснення запобіжної діяльності);

10) конспіративності (організація оперативно-розшукового запобігання здійснюється в умовах конспірації форм і методів, які використовуються працівниками оперативних підрозділів з метою отримання інформації щодо виявлення та недопущення вчинення злочинів, що носять таємний характер);

11) конфіденційності (що полягає в нерозголошенні, у таємничих, довірчих стосунках працівника оперативного підрозділу та особи, яка добровільно погодилась на негласне співробітництво, та за допомогою яких здійснюється оперативно-розшукове запобігання) [150, с. 295-296; 151, с. 236-237].

Як вже нами було зазначено, традиційно у теорії оперативно-розшукової діяльності, посилаючись на Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», виділяють такі принципи, як верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини [5]. Поряд з цим, коло принципів оперативно-розшукової діяльності є більш

ширшим. У зв'язку з цим є актуальним питання щодо критеріїв класифікації принципів оперативно-розшукової діяльності та визначення підходів до побудови системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Слід наголосити, що в юридичній літературі існує класифікація принципів на:

- а) загальні й інституційні (спеціальні),
- б) конституційні і законодавчі,
- в) матеріальні і процесуальні,
- г) організаційні і функціональні [152, с.12].

На сьогодні серед дослідників принципів оперативно-розшукової діяльності не сформовано єдиного погляду на систему принципів оперативно-розшукової діяльності, критерії їх класифікації. Більшість принципів відображають положення, які мають значення для вирішення завдань ОРД, але вони не є основними та обов'язковими. При цьому слід зазначити, що принципи оперативно-розшукової діяльності повинні визначати принципові закономірності такої діяльності, а також слугувати керівництвом до практичних дій.

Так, у теорії оперативно-розшукової діяльності виділяють наступні критерії побудови системи принципів ОРД:

1) за ступенем конкретизації виділяють принципи, що напрацьовані оперативно-розшуковою практикою та визначені законодавством (які безпосередньо визначені в оперативно-розшуковому законодавстві та які впливають із норм оперативно-розшукового законодавства));

2) за широтою розповсюдження виділяють принципи оперативно-розшукової діяльності, які характерні:

– для усієї юридичної діяльності (законність, гуманізм, дотримання прав людини та громадянина, рівність перед законом, позавідомчий контроль),

– для діяльності по боротьбі зі злочинністю (оперативність, всебічність, повнота та об'єктивність провадження справ, її здійснення уповноваженими суб'єктами, поєднання гласності та негласності);

– для пошукової діяльності (конспіративність, залучення конфідентів, співмірність оперативно-розшукового реагування) [6, с. 19].

Існують і інші точки зору щодо класифікації принципів ОРД за такими групами:

1) конституційні (принцип забезпечення права людини на свободу та особисту недоторканість; принцип забезпечення недоторканості житла; принцип забезпечення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; принцип поваги до честі і гідності особи, невтручання в її особисте та сімейне життя); загальні (принцип дотримання прав і свобод людини, принцип законності, принцип взаємодії з органами управління і населенням, принцип об'єктивності, принцип гуманізму); спеціальні (принцип поєднання гласних і негласних заходів, принцип конспірації, принцип наступальності (оперативності), принцип цілеспрямованості) [61, с. 28-37];

2) конституційні (принцип державотворення, принцип законності, принцип дотримання прав і свобод людини й громадянина); галузеві (взаємодія з населенням, взаємодія з органами влади та управління, добровільність, конфіденційність, конспірація, плановість, наступальність, цілеспрямованість, об'єктивність і повнота, доцільність) [58, с. 60-87];

3) загальноправові принципи (законність, дотримання прав і свобод людини, взаємодія з органами управління й населенням); галузеві (єдність гласних і негласних заходів оперативно-розшукової діяльності, а також комплексно-системне їх використання; достатність; оптимізація; раціональність; економія заходів оперативно-розшукової діяльності; організація заходів оперативно-розшукової діяльності; взаємодія; гуманність; конфіденційність; забезпечення безпеки, а також правовий та соціальний захист конфідентів) [29, с. 118; 63, с. 34-37; 153, с. 61-63].

Крім того, прихильники класифікації принципів на загальноправові та галузеві до галузевих принципів ще й відносять принципи добровільності, конспірації, наступальності, цілеспрямованості, об'єктивності і повноти, доцільності [25, с. 71-72].

4) конституційні (забезпечення прав і свобод людини; особистої недоторканості людини і громадянина; недоторканності житла; таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; поваги до гідності особи; невтручання в особисте і сімейне життя особи), загальні принципи (законності; гуманізму;

моральності соціальної справедливості; плановості та науковості; позапартійності та відповідальності перед народом України; використання норм професійної етики; відкритість для демократичного цивільного контролю; взаємодії і координації; розмежування сфер діяльності підрозділів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність; адекватності заходів ступеню суспільної небезпеки протиправної діяльності; мінімального втручання в права та свободи людини; комплексного використання правових, профілактичних, організаційних та оперативно-розшукових заходів; незалежності і оперативності в отриманні та поданні отриманої інформації); спеціальні принципи (соціального і правового захисту учасників ОРД; безперервності; об'єктивності; мобільності; поєднання в межах, визначених законом, гласних та негласних методів, заходів і засобів; конспірації; виключність (використовується в особистих випадках); наступальність; забезпечення безпеки всіх учасників ОРД; динамічність проведення тактичної операції; повноту фіксації злочинних дій фігурантів і результатів отриманих під час оперативно-розшукової діяльності; достовірність та повноту відображення фактів) [154, с. 328].

Після прийняття у 2012 році нового КПК України деякі вчені поділяють принципи ОРД на:

1) конституційні (забезпечення прав і свобод людини; особистої недоторканість людини і громадянина; недоторканості житла; таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; поваги до гідності особи тощо);

2) принципи оперативно-розшукової діяльності, що відповідають загальним засадам кримінального провадження, тобто ті принципи, що вказані у ст. 7 КПК України (таємниця спілкування недоторканність житла чи іншого володіння особи; таємниця спілкування; невтручання у приватне життя; недоторканність права власності тощо);

3) загальні принципи оперативно-розшукової діяльності (верховенство права, законність, дотримання прав людини);

4) спеціальні (галузеві) принципи оперативно-розшукової діяльності (поєднання гласних і негласних заходів, конфіденційність, конспірація тощо) [27, с. 171-173].

Крім того, у теорії ОРД все частіше виділяють в системі принципів ОРД морально-етичні принципи, зокрема гуманізм,

справедливість, сумлінність тощо.

В ОРД принцип гуманізму впливає з оперативно-розшукової практики й змісту норм законодавства в галузі ОРД. Він відображає всього лише декілька сторін гуманізму у праві:

1) повага й дотримання прав і свобод людини і громадянина, запобіжний характер ОРД;

2) здійснення оперативно-розшукових заходів у виключних випадках, тобто тоді, коли іншими способами неможливо чи об'єктивно утруднений захист охоронюваних інтересів від злочинних посягань [6, с. 21].

Як зазначив П.М. Шапірко, цей принцип полягає не тільки в дотриманні прав людини та громадянина, а й у визнанні самоцінності людини, її життя, честі, гідності [30, с. 219].

Гуманізм проявляється у пріоритетності заходів, що приймають оперативно-розшукові органи, направлені на запобігання вчинення особами злочинів. Зокрема, забороняється здійснення оперативно-розшукових заходів чи виносити рішення, які принижують честь і гідність особи, які в свою чергу приводять до незаконного поширення відомостей про обставини її особистого життя і ставлять, таким чином, під загрозу життя, здоров'я, безпідставно наносять їй фізичні чи моральні страждання [6, с. 21]. Крім того, варто наголосити, що під час ОРД забороняється для одержання інформації застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу [5].

Принцип справедливості є одним із морально-етичних принципів діяльності працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів. Якщо розглядати з точки зору ОРД, то слід зазначити наступне:

по-перше, превентивні заходи, які здійснюють оперативні підрозділи правоохоронних органів, з метою недопущення вчинення злочинів повинні здійснюватися до осіб, незалежно від їх соціального та матеріального стану у суспільстві, політичних та релігійних поглядів, а також відношення до певних груп населення за ознаками: вік, стать, національність, громадянство тощо;

по-друге, працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів під час запобіжної діяльності повинні поважати людину та громадянина; не посягати на їх цінності, права; виконувати свої

обов'язки відповідно до закону з метою недопущення вчинення злочину.

До морально-етичних принципів діяльності працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів слід віднести такий принцип, як сумлінність, тобто виконання своїх обов'язків чесно, старанно, добросовісно відповідно до наданих їм прав.

Слід зазначити, що відповідно до ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підрозділи, які здійснюють ОРД, зобов'язані:

1) у межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову ОРД, вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень;

2) виконувати письмові доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали слідчого судді суду і запити повноважних державних органів, установ та організацій про проведення оперативно-розшукових заходів;

3) виконувати у межах своєї компетенції запити правоохоронних органів інших держав або міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна;

4) інформувати відповідні державні органи про відомі їм факти та дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави, а також про порушення законодавства, пов'язані з службовою діяльністю посадових осіб;

5) здійснювати взаємодію між собою та іншими правоохоронними органами, в тому числі відповідними органами іноземних держав та міжнародних антитерористичних організацій, з метою швидкого і повного попередження, виявлення та припинення злочинів;

6) забезпечити із залученням інших підрозділів безпеку працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу, сприяють оперативно-розшуковій діяльності, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб;

7) брати участь у здійсненні заходів щодо фізичного захисту

ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт [5].

У разі виявлення ознак злочину оперативний підрозділ, який здійснює ОРД, зобов'язаний невідкладно направити зібрані матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КПК України, до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування в порядку, передбаченому КПК України [5].

Оперативним підрозділам для виконання завдань ОРД надано право:

1) опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;

2) проводити контрольовану поставку та контрольовану і оперативну закупку товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь;

3) порушувати в установленому законом порядку питання про проведення перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально, та брати участь в їх проведенні;

4) ознайомлюватися з документами та даними, що характеризують діяльність підприємств, установ та організацій, вивчати їх, за рахунок коштів, що виділяються на утримання підрозділів, які здійснюють ОРД, виготовляти копії з таких документів, на вимогу керівників підприємств, установ та організацій – виключно на території таких підприємств, установ та організацій, а з дозволу слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України, – витребувати документи та дані, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, підозрюваних у підготовці або вчиненні злочину, джерело та розміри їх доходів, із залишенням копій таких документів та опису вилучених документів особам, в яких вони витребувані, та забезпеченням їх збереження і повернення в установленому порядку;

5) проводити операції із захоплення злочинців, припинення злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб;

6) відвідувати жилі та інші приміщення за згодою їх власників або мешканців для з'ясування обставин злочину, що готується, а також збирати відомості про протиправну діяльність осіб, щодо яких провадиться перевірка;

7) негласно виявляти та фіксувати сліди тяжкого або особливо тяжкого злочину, документи та інші предмети, що можуть бути доказами підготовки або вчинення такого злочину, чи одержувати розвідувальну інформацію, у тому числі шляхом проникнення та обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи;

8) з метою виявлення та фіксації діянь, передбачених ст.ст. 305, 307, 309, 311, 318, 321, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КПК України, проводити операції з контрольованого вчинення відповідних діянь;

9) виконувати спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації;

10) здійснювати аудіо-, відеоконтроль особи, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж;

11) накладати арешт на кореспонденцію, здійснювати її огляд та виїмку;

12) здійснювати спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця;

13) здійснювати установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;

14) мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників;

15) використовувати конфіденційне співробітництво;

16) отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави;

17) використовувати за згодою адміністрації службові приміщення, транспортні засоби та інше майно підприємств, установ, організацій, а так само за згодою осіб - житло, інші приміщення,

транспортні засоби і майно, які їм належать;

18) створювати та використовувати заздалегідь ідентифіковані (помічені) або несправжні (імітаційні) засоби;

19) створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи;

20) застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю;

21) звертатися у межах своїх повноважень із запитами до правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна [5].

Отже, оперативним підрозділам правоохоронних органів надано арсенал оперативно-розшукових можливостей щодо протидії злочинності, у тому числі для запобігання злочинам.

На нашу думку, морально-етичні принципи мають загальне значення і діють для всіх людей, у всіх сферах життєдіяльності. Зазначені принципи є загальними вимогами й до правоохоронної діяльності взагалі. Не має сенсу виокремлювати цю групу принципів не тільки стосовно принципів ОРД, а і принципів інших видів правоохоронної діяльності.

Дослідники в галузі ОРД виділяють й принципи оперативно-розшукового запобігання окремих видів злочинності. Як зазначив В.І. Василичук, заходи щодо оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки мають уживатися з дотриманням таких принципів: соціально-економічна обґрунтованість запобіжних заходів (у тому числі їх економічна доцільність), законність, справедливість і гуманізм, адекватне реагування на криміногенні фактори й етапи злочинної діяльності, науковість, демократизм, комплексність [155, с. 132].

І.Ф. Хараберюш та О.І. Хараберюш, розглядаючи проблеми застосування спеціальної техніки у правоохоронній діяльності, виділяють принципи використання спеціальної техніки. Вони зазначили, що використання спеціальної техніки у правоохоронній діяльності може бути обґрунтованим лише в тому випадку, якщо воно здійснюється з урахуванням його технічних характеристик,

конструктивних особливостей, принципу дії і можливостей функціонування в різних умовах. Якщо ж говорити про наукову обґрунтованість застосування технічних засобів, то тут варто розглядати зв'язок використання технічного засобу зі значимістю одержуваних за допомогою його результатів для потреб правоохоронної діяльності. У даному випадку необхідні не тільки знання характеристик і особливостей експлуатації засобів спеціальної техніки, але і розробка спеціальних методик, що враховують особливості і результати їхнього застосування в правоохоронній діяльності.

Крім того, вони окреслили систему принципів застосування спеціальної техніки у правоохоронній діяльності, яка може бути представлена трьома групами:

1. Загальноправовими (конституційні, міжнародно-правові) принципами в області прав і свобод людини і громадянина, що є загально визнаними в міжнародному праві, закріпленими в міжнародних договорах України і Конституції України.

2. Кримінально-процесуальними принципами, закріпленими в кримінальному процесуальному законодавстві, які визначають особливості і порядок застосування технічних засобів при провадженні по кримінальних справах та при проведенні оперативно-розшукової діяльності.

3. Прикладними принципами, що визначають правомірність і обґрунтованість застосування того або іншого засобу спеціальної техніки в кожному конкретному випадку в залежності від його конструктивних особливостей, технічних характеристик і призначення [156, с. 178-180].

Наявність різних поглядів на систему принципів оперативно-розшукової діяльності взагалі та оперативно-розшукового запобігання злочинам зокрема свідчить про те, що зазначена проблематика є недостатньо дослідженою та аргументованою з точки зору побудови такої системи.

Таким чином, аналізуючи точки зору щодо критеріїв класифікації та видів принципів ОРД, враховуючи правову природу оперативно-розшукового запобігання злочинам, вважаємо, що критеріями класифікації принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам слід визнати такі:

1) за ступенем конкретизації:

– принципи, що закріплені або впливають з норм оперативно-розшукового законодавства та інших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів;

– принципи, що напрацьовані практикою діяльності оперативних підрозділів;

2) за нормативним закріпленням:

– принципи, закріплені в оперативно-розшуковому законодавстві;

– принципи, закріплені в законодавчих актах, які регламентують діяльність правоохоронних органів;

– принципи, закріплені в законодавчих актах, які спрямовані на протидію окремим видам злочинності (злочинам);

– принципи, закріплені у відомчих нормативно-правових актах правоохоронних органів;

3) за широтою розповсюдження:

– принципи, які притаманні правоохоронній діяльності;

– принципи, які притаманні запобіжній діяльності;

– принципи, які притаманні оперативно-розшуковій діяльності;

4) за характером дії:

– загальноправові;

– спеціальні.

Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам повинні визначати принципіві закономірності запобіжної діяльності, а також слугувати керівництвом до практичних дій.

Такий перелік принципів не претендує на їх однозначність та вичерпність. Подальша наукова розробка зазначеної проблематики обумовлюється вимогами сьогодення, оскільки саме від ефективності оперативно-розшукового запобігання злочинам повною мірою залежить належне функціонування всієї системи протидії злочинності [157, с. 323-324].

У подальшому в роботі принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам будуть розглянуті нами за характером дії, тобто загальноправові та спеціальні принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам.

3.2. Загальноправові принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам

Діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів повинна ґрунтуватися на конституційних принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини. При цьому працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів у своїй діяльності повинні не просто орієнтуватися на загальноправові принципи або декларувати їх, а приймати відповідні рішення безпосередньо на їх основі.

Загальноправові принципи ОРД витікають із норм Конституції України, тому ряд фахівців з теорії ОРД називають їх конституційними.

Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам повинні ґрунтуватися на визначальній ролі принципу верховенства права, який передбачає, що ніхто не може бути вище закону, усі рівні перед законом не залежно від статусу у суспільстві.

Принцип верховенства права закріплено у ст. 8 Конституції України. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Слід відзначити, що у розділі II Конституції України передбачені права і свободи людини і громадянина, у тому числі вільність і рівність усіх людей у своїй гідності та правах (ст. 21), право кожної людини на вільний розвиток своєї особистості (ст. 23), право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), на недоторканність житла (ст. 30), на невтручання в її особисте життя, недопущення без згоди особи збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про неї (ст. 32) [65].

Аналіз зазначених конституційних норм дають нам підстави стверджувати про наступне:

1) найбільш важливі цінності, які поставлені під охорону державою є фізична, духовна, моральна та психологічна недоторканність особи;

2) під час протидії злочинам не допускається застосування безпідставного фізичного чи психічного впливу на об'єкт превентивного впливу; провокаційні дії з боку працівників оперативних підрозділів; фальсифікація фактів протиправної діяльності та створення ситуацій, що компрометують особу;

3) пріоритетом забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина є забезпечення гарантій на особисту та сімейну таємницю, при цьому працівник оперативного підрозділу повинен відокремити відомості щодо особистого життя, сімейної поведінки та інших даних стосовно особи, відносно якої здійснюються превентивні заходи, якщо вони не свідчать про вчинення заборонених законом дій;

4) оперативно-розшукові заходи, що обмежують права і свободи людини і громадянина, у тому числі з використанням оперативно-технічних засобів, проводяться винятково та застосовуються лише тоді, коли проведення пошукових та інших оперативно-розшукових заходів виявилось малоефективним чи неможливим.

Зазначене та інші обставини слід враховувати працівниками оперативних підрозділів правоохоронних органів під час оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Повертаючись до розгляду питання щодо принципу верховенства права, слід зазначити, що П.М. Рабінович визначає зміст принципу верховенства права, як:

– визнання пріоритетності, домінування, визначальної ролі прав людини в діяльності держави, оскільки принцип верховенства права втілено в усіх статтях Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, якої зобов'язались дотримуватись держави-члени Ради Європи;

– поширення пріоритетності прав людини на діяльність усіх без винятку органів держави, включаючи, зокрема, й органи прокуратури;

– правова певність, визначеність (legal certainty) становища людини в тій ситуації, у якій вона перебуває;

– неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний термін, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні;

– обсяг будь-якого правового розсуду й спосіб його здійснення мають бути з достатньою ясністю визначені законом;

- наявність громадської довіри до судів як до гарантії справедливості;
- майже без виняткова можливість доступу до суду;
- наявність судового контролю за втручанням виконавчих органів у права людини;
- підпорядкованість судовому рішенням всіх органів держави, без виняткова обов'язковість його виконання будь-якими органами та посадовцями;
- можливість скасування вищим судом рішення нижчого суду, яке не набрало чинності;
- незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, яке набрало чинності;
- невтручання законодавчої влади у відправу правосуддя;
- секулярність (світський характер) держави;
- забезпечення державою, у разі застосування смертельної зброї, швидкого й ефективного розслідування справи її органами, «аби підтримувати громадську довіру в дотримання ними верховенства права» [158, с. 8-15].

У доповіді Венеційської комісії «Про верховенство права», де було надано звіт щодо верховенства права, який був прийнятий Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні 25-26 березня 2011 року, зазначено, що елементами верховенства права є:

- 1) законність, в тому числі прозорий, підзвітний і демократичний порядок введення законів у дію;
- 2) правова певність;
- 3) заборона свавілля;
- 4) доступ до правосуддя у незалежних і неупереджених судах, в тому числі судовий контроль за адміністративними актами;
- 5) дотримання прав людини;
- 6) недискримінація та рівність перед законом [159].

Таким чином, принцип верховенства права є визначальним для інших принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам, а й для принципів ОРД.

Іншим загальноправовим принципом оперативно-розшукового запобігання злочинам є принцип законності. Він декларується в усіх нормативних актах, що стосуються ОРД.

Принцип законності є один із центральних, вузлових в юридичній науці, оскільки є основним у діяльності всіх державних органів та громадських організацій [24, с. 66] та виступає однією з центральних оціночних категорій права, критерій оцінки результатів правоохоронної діяльності.

Законність в ОРД реалізується через діяльність її суб'єктів, які діють в системі правоохоронних органів держави, а це й дає можливість визначити її як принцип діяльності, що зумовлює режим точного і неухильного виконання та дотримання законів усіма суб'єктами ОРД під час виконання завдань ОРД:

- 1) пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена КК України;
- 2) розвідувально-підривною діяльністю спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства;
- 3) отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [5].

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» підставами для проведення ОРД є:

1) наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про:

- а) злочини, що готуються;
- б) осіб, які готують вчинення злочину;
- в) осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
- г) осіб безвісно відсутніх;
- г) розвідувально-підривною діяльністю спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;
- д) реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких

родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничать або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності

2) запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках;

3) потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави;

4) наявність узагальнених матеріалів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, отриманих в установленому законом порядку [5].

Враховуючи спрямованість оперативно-розшукової діяльності на запобігання злочинам, сутність принципу законності оперативно-розшукового запобігання злочинам полягає у тому, що суб'єкти здійснення оперативно-розшукового запобігання для його дотримання, повинні керуватися нормами оперативно-розшукового законодавства та інших законів, які визнають ОРД легітимною правоохоронною діяльністю і є її правовою основою [160, с. 68].

На сьогодні велике значення для суспільства й країни мають не лише результати протидії злочинності, але й засоби їх досягнення. Тому в сучасних умовах побудови правової держави й громадянського суспільства вимога забезпечити законність при застосування заходів та засобів ОРД стають особливо актуальними. Практична реалізація принципу законності при проведенні ОРД полягає, перш за все, в дотриманні законодавчо встановлених підстав її проведення, порядку й форм здійснення відповідними суб'єктами окремих пошукових та оперативно-розшукових заходів, документування отриманих результатів і введення їх в кримінальне судочинство [63, с. 32].

При здійсненні запобіжної діяльності цей принцип виражається в:

1) обов'язковому і своєчасному отриманні з гласних і негласних джерел інформації, що становить інтерес для працівників оперативних підрозділів з метою запобігання злочинам;

2) фіксації та відповідному реагуванні на інформацію про: причини, умови й обставини, що сприяють вчиненню злочинів на

території, що обслуговується; об'єкти та напрямки оперативно-службової роботи; криміногенні зони, маршрути пересування (міграції) злочинних елементів; спроби придбання зброї, вибухових, отруйних, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; появу на території, що обслуговується, «злочинців-гастролерів»; спроби протиправних посягань на життя, житло, здоров'я і майно осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві.

Діяльність оперативних підрозділів відповідатиме принципу законності, якщо його працівниками не допущено перебігу антигромадської поведінки в злочинну. Тут повинні профілакуватися ознаки злочинної установки особи, суспільна небезпека задумів і дій, що дають їх підстави вчинити злочин. Це дає законні підстави для постановки такої особи на оперативно-профілактичний облік [1, с. 159].

Проблему забезпечення законності слід розглядати у двох аспектах.

По-перше, діяльність працівниками оперативних підрозділів правоохоронних органів спрямована на забезпечення суворого і неухильного дотримання, виконання фізичними та юридичними особами норм права, які охороняють суспільство від злочинних посягань, що представляє собою головну ціль їх функціонування.

По-друге, дотримання законності працівниками оперативних підрозділів правоохоронних органів під час виконання завдань щодо протидії злочинності, у тому числі й під час виявлення та запобігання злочинам. Зазначене сприятиме досягненню цілей їх функціонування.

При цьому слід розрізнити поняття законності і дотримання службової дисципліни, що має теоретичні та практичне значення. Як зазначив О.М. Бандурка, порушення законності має місце тоді, коли порушуються (недотримуються) норми законодавчих актів. Наприклад, затримання громадянина з порушенням норм кримінального процесуального законодавства – це порушення законності, а запізнення працівника на роботу без поважних причин буде порушенням службової дисципліни. Стан законності та службової дисципліни тісно між собою пов'язані [25, с. 65-66].

Результати діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів будуть вважатися недійсними, якщо вони були досягнуті без дотримання законності, з порушенням вимог закону. При проведенні

оперативно-розшукових заходів працівники оперативних підрозділів зобов'язані враховувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства і держави. Варто наголосити, що під час ОРД забороняється для одержання інформації застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні та інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу [5].

Аналіз кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України, практики оперативно-розшукової протидії окремим видам злочинів дають нам підстави стверджувати про неурегульованість правового забезпечення проведення окремих видів пошукових та оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами правоохоронних органів. У першу чергу це стосується недопущення провокації злочину як складової частини принципу законності під час документування незаконного збуту вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, а також незаконного отримання вигоди.

Так, відповідно до Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» для одержання доказів злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, працівникам органів (підрозділів), яким надано право здійснювати ОРД, за постановою начальника відповідного органу, погодженою з прокурором, дозволяється проведення операції щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів – оперативної закупки [107]. Під час оперативної закупки найчастіше постає питання щодо провокації злочину з боку правоохоронних органів.

Не зупиняючись на розгляді цього питання, оскільки воно не є предметом нашого дослідження, це питання потребує врегулювання на законодавчому рівні. І тому ми погоджуємося з С.Б. Фоміним, який пропонує, по-перше, передбачити кримінальну відповідальність за провокацію злочину; по-друге, у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити серед прав оперативних підрозділів право на проведення оперативного експерименту, а також визначити

критерії допустимості експериментальних дій і передати контроль за законністю проведення оперативного експерименту до повноважень слідчого судді [161, с. 298].

Гарантом дотримання законності під час оперативно-розшукового запобігання злочинам виступає прокурорський нагляд, судовий та відомчий контроль.

Система контролю забезпечує своєчасну поінформованість про стан ОРД на території обслуговування, дозволяє забезпечити об'єктивний аналіз діяльності у всіх її напрямках і визначити завдання й способи їх вирішення, дає можливість постійно спостерігати за функціонуванням оперативних підрозділів, вчасно вносити корективи щодо дотримання ними чинного законодавства, засвоювати і використовувати передовий досвід й оперативну інформацію.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» контроль за оперативно-розшуковою діяльністю здійснюється НПУ, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, СБУ, ДБР, Службою зовнішньої розвідки України, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону, Управлінням державної охорони України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробачії, розвідувальним органом Міністерства оборони України, НАБУ. Нагляд за додержанням законів під час проведення ОРД здійснюється Генеральним прокурором, його заступниками, керівниками регіональних прокуратур, їх першими заступниками та заступниками, а також уповноваженими наказом Генерального прокурора прокурорами Генеральної прокуратури України та уповноваженими наказом керівника регіональної прокуратури прокурорами відповідних регіональних прокуратур, а керівники місцевої прокуратури, а також уповноважені його наказом прокурори відповідної місцевої прокуратури здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення ОРД в оперативно-розшукових справах, заведених піднаглядними їм територіальними оперативними підрозділами правоохоронних органів [5].

Відповідно прокурор в межах своєї компетенції: перевіряє відомчі

акти щодо ОРД, справи оперативного обліку, оперативно-службові документи, які містять відомості щодо результатів ОРД; доручає керівникам відповідних органів проведення у підвідомчих їм підрозділах перевірок з метою усунення порушень закону; дає письмові вказівки про проведення оперативно-розшукових заходів з метою попередження та виявлення злочинів, про розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від відбування кримінального покарання, безвісно відсутні; дає згоду на продовження строку проведення ОРД; отримує пояснення щодо порушень вимог закону від посадових осіб органів, які проводять ОРД; перевіряє скарги на порушення законів органами, які проводять ОРД; скасовує незаконні постанови про заведення або закриття оперативно-розшукової справи, зупинення або поновлення ОРД чи про інші рішення, що суперечать закону; вживає заходів щодо усунення порушень законності під час проведення ОРД і щодо притягнення винних до встановленої законом відповідальності; опротестовує незаконну постанову суду про дозвіл або відмову на проведення оперативно-розшукових заходів [5].

Таким чином, діяльність прокурора реалізується шляхом наданих йому повноважень, спрямованих на вивчення матеріалів ОРД з метою з'ясування стану дотримання законності під час ОРД та відповідне реагування на порушення з боку працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Значення для забезпечення дотримання законності, прав і свобод людини та громадянина має судовий контроль.

Судовий контроль – це регламентовані нормативно-правовими актами правовідносини, що виникають при його здійсненні між судом та оперативними підрозділами при виконанні їх функцій. Фактично це спосіб, у який суд при розгляді конкретного питання, конкретної справи має можливість реагувати на ті порушення, що допускаються у сфері здійснення владних повноважень (у нашому випадку – оперативними підрозділами), і відповідним чином корегувати правовідносини. Метою судового контролю є забезпечення прав та свобод людини і громадянина, законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав осіб при проведенні оперативно-розшукових заходів [162, с. 41].

На проведення ряду оперативно-розшукових заходів необхідно

санкціонування слідчого судді та відповідно до цього здійснюється судовий контроль.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виймки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором. Ці заходи застосовуються виключно з метою запобігання вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, запобігання і припинення терористичних актів та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. Крім того, виключно з метою отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України зазначені заходи можуть здійснюватися лише за ухвалою слідчого судді без розголошення третій стороні, а заходи, що не потребують дозволу слідчого судді, – без повідомлення прокурора [5].

Під час здійснення ОРД не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням слідчого судді з метою виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства [5].

Слід зазначити, що пріоритети прав людини є домінуючими в процесі реалізації євроінтеграційних прагнень України. Одним з головних елементів системи прав людини є громадянські права і свободи.

Положення принципу дотримання прав і свобод людини впливає з принципу законності. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Дослідники проблем забезпечення прав і свобод людини

визначають забезпечення прав людини як головний обов'язок держави щодо створення умов для їх реалізації, охороні й захисту [163, с. 130; 164, с. 22; 165, с. 152].

Відповідно до п. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини [93] при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

Кожна людина має право на захист від свавільного або незаконного втручання в його особисте і сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його житла, таємницю його кореспонденції, а також від незаконних посягань на його честь і репутацію. Це право має бути підкріплено гарантіями від будь-якого такого втручання і таких посягань, незалежно від того, здійснюються вони державними органами, фізичними або юридичними особами.

Принцип невтручання в особисте і сімейне життя особи, який передбачає гарантію на особисту і сімейну таємницю, на забезпечення можливості перебувати у стані відносної незалежності від держави, правоохоронних органів і суспільства. Тут головним змістом є конфіденційність інформації про особисте і сімейне життя як сукупності задокументованих та публічно оголошених відомостей. Приймаючи рішення про здійснення певних негласних оперативно-розшукових чи запобіжних заходів і подальшу реалізацію отриманих фактичних даних, оперативний працівник повинен відокремити відомості щодо особистого життя, сімейної поведінки та інших даних стосовно підозрюваної особи, якщо вони не свідчать про вчинення заборонених законом дій [6, с. 53].

В умовах зростання злочинності можуть бути допущені обмеження прав і свобод громадян. Обмеження конституційних прав та свобод громадян під час оперативно-розшукового запобігання злочинам може бути вимушеним заходом, яке повинно супроводжуватися з дотриманням законності. За умови зростання злочинності, корупції та інших негативних явищ обмеження прав і свобод людини можуть бути винятковими та тимчасовими, і тільки на основі закону. Ці обмеження повинні бути мінімальними, відповідати принципам демократичної

держави і допускатися лише в інтересах захисту державного суверенітету, конституційного ладу, охорони державної чи громадської безпеки, здоров'я людей і моралі [20, с. 13].

Наприклад, під забезпеченням конституційних прав і свобод громадян при проведенні НСРД слід розуміти діяльність уповноважених посадових осіб щодо створення умов та функціонування системи недопущення порушення конституційних прав та свобод громадян, які гарантовані національним та міжнародним законодавством [166, с. 48]. Зазначена теза актуальна й під час проведення оперативно-розшукових заходів.

Дослідниками проблем забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій було проведене анкетування працівників слідчих та оперативних підрозділів, за результатами якого було встановлено, що найбільше обмежуються такі конституційні права громадян як право особи на повагу її гідності (7,4 % та 25,3 %); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (84 % та 22,1 %); право на недоторканість житла (33,7 % та 67,4 %); право на свободу та особисту недоторканість (95,4 % та 61 %); право на повагу особистого і сімейного життя (15,4 % та 40 %) [166, с. 48].

Проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням прав громадян, можливо за наявності сукупності підстав, зокрема:

1) фактичних – це достатні дані для припущення про те, що за їх допомогою з визначених джерел буде отримана інформація, яка буде сприяти досягненню певної мети;

2) формально-правових – наявність певних повноважень на їх проведення [167, с. 19-21].

Завдяки наданій законом можливості застосування оперативно-технічних засобів спеціального призначення правоохоронним органам надається:

1) забезпечити пошук та фіксацію цінних відомостей, які зібрати іншим шляхом неможливо;

2) забезпечити необхідну повноту, достовірність, таємність зібраних даних;

3) на основі вивчення та оцінки зібраної інформації планувати

проведення необхідних оперативно-розшукових заходів або слідчих (розшукових) дій;

4) безпосередньо використати здобуту інформацію в кримінальному процесі, якщо дані одержані у результаті застосування оперативно-технічних заходів, будуть визнані доказами по матеріалам кримінального провадження.

Вирішуючи питання про проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з обмеженням прав громадян, слід керуватися наступними правилами:

– дотримано усіх вимог закону, що регламентують умови та підстави проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням конституційних прав громадян (заведено оперативно-розшукову справу, не закінчилися терміни провадження за оперативно-розшуковою справою, наявне подання в певних випадках погоджене з прокурором тощо);

– проведення заходів буде спрямоване на отримання відомостей, що свідчать про причетність певної особи до вчинення чи готування тяжкого або особливо тяжкого злочину;

– права особи, щодо якої проводиться захід, будуть обмежені лише в тій мірі, в якій це допустимо з точки зору національного законодавства та міжнародно-правових актів;

– оперативно-розшукові заходи та слідчі дії, що проводилися раніше, не були достатньо результативними, а запланований захід є єдино можливим способом отримання інформації, важливої для розкриття або розслідування злочину [168, с. 46].

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж є одним із найбільш ефективних та найбільш використовуваних оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій у сучасній слідчо-оперативній практиці.

Як зазначив В.Г. Уваров, зняття інформації із телекомунікаційних мереж з огляду на бурхливий розвиток самих засобів зв'язку та інформаційних технологій, що дозволяють втручатися у приватне спілкування, яке здійснюється сучасними каналами телекомунікаційних мереж, є одним із найбільш перспективних засобів розкриття і розслідування злочинів, здобуття і перевірка доказів, а отже, має отримати досконалу процесуальну регламентація [169, с. 122].

Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж поділяється на:

1) контроль за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється;

2) зняття інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються [139].

Слід погодитися з В.О. Глушковим та О.А. Білічак, що висока результативність зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж щодо здобуття інформації, необхідної у розкритті та розслідуванні злочинів, пройшла апробацію часом, про свідчить те, що він є одним із перших оперативно-розшукових заходів, який було процесуалізовано українським кримінально-процесуальним законодавством [170, с. 540].

О.В. Меживой, досліджуючи питання щодо правової кваліфікації та регламентації зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж за КПК України, визначив властивості, які притаманні для цього заходу, зокрема:

– пов'язана з тимчасовим обмеженням конституційних прав громадян, а саме втручанням у приватне спілкування громадян;

– здійснюється щодо тяжких або особливо тяжких злочинів у випадках, якщо іншим шляхом отримати інформацію з метою розслідування злочину неможливо;

– проводиться за ухвалою слідчого судді після погодження з прокурором;

– полягає в застосуванні спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації; тактика проведення аналогічна тактиці проведення оперативно-розшукових заходів із застосуванням технічних

засобів негласного отримання інформації;

- полягає у спостереженні (контролі), відборі інформації, фіксації змісту інформації, а також одержанні, перетворенні та фіксації сигналів, що передаються каналами зв'язку; безпосереднє проведення покладається на уповноважені оперативно-технічні підрозділи;

- передбачає отримання інформації, що передавалася особою за допомогою технічних засобів телекомунікацій або каналами зв'язку та має значення для розслідування;

- може бути проведена як у комплексі з іншими негласними слідчими (розшуковими) діями, так і окремо;

- передбачає отримання даних про взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж, що дозволяє одночасно встановити місцезнаходження радіоелектронного засобу;

- результати цієї дії можуть використовуватись у доказуванні на тих самих підставах, що й результати проведення інших слідчих (розшукових) дій. Крім того отримана інформація може бути використана в іншому кримінальному провадженні [171, с. 232].

За допомогою зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж можна отримати інформацію, яка сприятиме реалізації матеріалів ОРД та відкриття кримінального провадження, встановленню обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях.

Крім того, як зазначили О.В. Меживой, О.І. Хараберюш, Д.В. Безруков та І.Ф. Хараберюш, інформація, яка міститься у цифрових слідах використання мобільного телефону, представляє собою відомості про рух даних (інформаційних повідомлень та службових команд системи мобільного зв'язку), що здійснюється під час взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж. До інформації про рух даних у мережі належить:

1. Ідентифікаційні номери кінцевого обладнання, з яким було встановлено зв'язок. При цьому ІМЕІ-номер та SIM-картка є невід'ємними елементами кінцевого обладнання і не можуть функціонувати окремо одне від одного, що відкриває можливості встановлення користувача пристрою при дослідженні ланцюжку окремого їх використання з будь-якими іншими елементами кінцевого обладнання.

2. Час встановлення сеансу зв'язку та його вид (інформаційне повідомлення або вербальне спілкування).

3. Місце знаходження кінцевого обладнання на момент встановлення сеансу зв'язку (з зазначенням адреси встановлення ретрансляційної антени) [172, с. 54].

За результатами вивчення кримінальних справ, у яких використовувалася інформація, отримана з мереж мобільного зв'язку, В.А. Козінкін зазначає, що така інформація зосереджується як в обладнанні користувача мобільного зв'язку, так і в операційно-інформаційних системах та центрах комутацій оператора мобільного зв'язку [173, с. 343]. Доцільність затребування таких відомостей визначається з урахуванням тих чи інших обставин (характер необхідної інформації, стадія кримінального провадження, тяжкість правопорушення, обізнаність працівників про особу абонента та ін.).

Використання інформаційно-телекомунікаційних систем при проведенні оперативно-розшукових заходів та окремих слідчих (розшукових) дій у справах (провадженнях), безперечно, дозволить гарантувати безпеку особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, зменшити матеріальні, людські та часові ресурси, а отже, більш оперативно й продуктивно виявляти та розслідувати злочини.

Наприкінці слід зазначити, що навіть за умов належного розуміння оперативними працівниками змісту прав і свобод і людини, а також їхньої «внутрішньої» налаштованості на дотримання цих прав і свобод при здійсненні оперативно-розшукових заходів, такі нормативні межі нерідко порушуються під тиском «зовнішніх» обставин, зумовлених прагненням ефективності розкриття злочинів. Адже, певна річ, створювані конституційними правами й свободами людини, правові межі здійснення службових повноважень працівників оперативних підрозділів у ряді моментів звужують можливості відповідних органів у плані якнайшвидшого вирішення професійних завдань. Проте пріоритетність ідеї непорушності таких прав передбачає необхідність налагодження механізмів такої ж «зовнішньої» – об'єктивної – протидії можливим посяганням на згадані права. Так, усвідомлюючи, що особа, права якої було порушено під час ОРД, має змогу судового оскарження, дієвого захисту та поновлення цих прав, суб'єкт цієї діяльності матиме значно більшу мотивацію щодо їх дотримання, аніж щодо посягання на

них [52, с.327].

Таким чином, до загальноправових принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам відносяться принципи: верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини. Система принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам має ґрунтуватися на визначальній ролі принципу верховенства права.

Під час протидії тяжким та особливо тяжким злочинам можуть бути допущені окремі обмеження прав і свобод громадян. За умови зростання організованої, корисливо-насильницької злочинності, корупції та інших суспільно небезпечних явищ обмеження конституційних прав та свобод громадян під час оперативно-розшукового запобігання злочинам може бути вимушеним, винятковим та тимчасовим заходом, яке повинно супроводжуватися дотриманням законності.

3.3. Спеціальні принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам

На сьогодні спеціальні принципи ОРД, у тому числі й оперативно-розшукового запобігання як складової такої діяльності, набули особливого значення під час реформування кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства України. Виходячи з того, що основним інструментарієм ОРД є негласні методи та засоби, то закономірно, що в цій діяльності є суто спеціальні принципи, які мають визначальне, принципове значення і специфічну дію у цій сфері.

Результативність ОРД забезпечується шляхом поєднання гласних і негласних заходів, конспіративності, використання конфіденційної допомоги, виборі оперативно-розшукової тактики та ін. Тому одним із принципів ОРД слід визнати саме принцип поєднання гласних і негласних методів та засобів.

Враховуючи те, що діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів спрямовано у першу чергу на запобігання злочинам, а оперативно-розшукове запобігання злочинам є однією із форм ОРД, вважаємо, що до принципів оперативно-розшукового

запобігання злочинам слід віднести поєднання гласних і негласних методів та засобів ОРД.

Слід зазначити, що на законодавчому рівні принцип поєднання гласних і негласних методів та засобів ОРД не закріплений. Нами перед респондентами було поставлено питання щодо необхідності у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» визначити цей принцип. На це питання 90 % респондентів підтримали зазначену пропозицію.

ОРД оперативних підрозділів правоохоронних органів складається з системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів.

У Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» відсутнє визначення поняття оперативно-розшукового заходу та чітке визначення переліку оперативно-розшукових заходів. І тому слід погодитися з М.А. Погорецьким, що суттєвим недоліком у зазначеному законодавчому акті є відсутність в окремій нормі чітко визначеного переліку оперативно-розшукових заходів [174, с. 123].

Як вважають І.В. Сервецький та С.В. Шапочка, визначення оперативно-розшукових заходів для теоретиків і практиків має важливе значення. Для теоретиків чітке визначення оперативно-розшукових заходів уможливить визначити їхню сутність, правову природу, а також класифікувати їх за певними ознаками, розвивати та обґрунтовувати кожен із цих заходів. Для практичних працівників оперативних підрозділів відсутність такого визначення призводить до порушення прав і свобод людини і громадянина, перевищення або обмеження повноважень, що знижує ефективність діяльності оперативного працівника, а це, у свою чергу, знижує ефективність боротьби зі злочинністю [175].

Аналіз наукової літератури, нормативно-правових актів дають нам підстави стверджувати, що оперативно-розшукові заходи – це заходи, регламентовані Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» та відомчими нормативно-правовими актами правоохоронних органів, які проводяться оперативними підрозділами правоохоронних органів з метою виявлення та запобігання злочинам, виявлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню; виявлення латентних злочинів та осіб, що їх вчинили; розшуку осіб, які

переховуються від органів досудового розслідування, суду, слідчого судді або ухиляються від відбування покарання, встановлення безвісно зниклих осіб; забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів, осіб, які надають допомогу або сприяють ОРД, беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів.

З урахуванням вимог кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, на наш погляд, є більш вдалою така класифікація пошукових та оперативно-розшукових заходів за ступенем санкціонування їх проведення:

1) оперативно-розшукові заходи, які проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погоджено з прокурором (оперативно-технічні заходи);

2) оперативно-розшукові заходи, які проводяться на підставі постанови прокурора (контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка);

3) оперативно-розшукові заходи, які проводяться з дозволу керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника з повідомленням про прийняте рішення прокурора (візуальне спостереження за річчю або місцем; організація перевірок фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності та осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або іншими видами господарської діяльності індивідуально; виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; виготовлення та використання засобів забезпечення ОРД (несправжні (імітаційні) засоби);

4) пошукові заходи (інформаційно-аналітичне прогнозування, розвідувальне опитування, профілактично-пошуковий захід, оперативна установка, особистий пошук та оперативний огляд місця, радіотехнічна розвідка та ін.).

Більшість цих заходів можуть мати змішаний характер, тобто бути спрямовані як на виявлення та запобігання злочинам, так і на встановлення осіб, що їх вчинили.

Відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативно-розшукові заходи можуть проводитися за

заведеними оперативно-розшуковими справами. На особу, яка підозрюється в підготовці до вчинення злочину, переховується від органів досудового розслідування, суду, слідчого судді або ухиляється від відбування покарання, безвісти зникла, ведеться тільки одна оперативно-розшукова справа. У свою чергу оперативно-розшукова справа повинна бути закрита у разі:

- 1) розшуку особи, яка переховувалася від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухилялася від відбування кримінального покарання, а також особи, яка безвісно відсутня;
- 2) набрання законної сили вироком або ухвалою суду;
- 3) закриття кримінального провадження слідчим, прокурором або судом;
- 4) завершення виконання розвідувальних, контррозвідувальних заходів або вичерпання можливостей для їх здійснення;
- 5) спростування у встановленому порядку матеріалів про злочинну діяльність особи;
- 6) виїзду особи на постійне місце проживання за межі України, якщо немає можливості проведення щодо неї оперативно-розшукових заходів;
- 7) невстановлення у передбачені цим Законом строки даних, що вказують на ознаки злочину в діях особи;
- 8) виявлення прокурором незаконно заведеної справи у разі виконання по ній оперативно-розшукових заходів;
- 9) смерті особи, щодо якої заведено оперативно-розшукову справу [5].

Недопущення вчинення злочину є однією з визначальних факторів діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів. Основна мета – не допустити вчинення злочину, а якщо злочинні дії були вже розпочати, не дати довести злочинно активній особі умисел до кінця. Тому вважаємо, що однією з підстав закриття оперативно-розшукової справи може бути запобігання злочинам. У зв'язку з цим вважаємо, що ч. 1 ст. 9-2 «Закриття оперативно-розшукової справи» вважаємо за необхідне доповнити пунктом 10 та визначити підставою для закриття оперативно-розшукової справи запобігання злочину.

Відповідно до європейських стандартів прав людини, зокрема, Європейської конвенції про захист прав людини та відповідних рішень

Європейського суду з прав людини, а також інших конвенцій Ради Європи, оперативно-розшукові заходи можуть здійснюватися лише при певних чітких вимогах, оскільки вони обмежують права людини та основні свободи, зокрема повинні бути визначені цілі обмеження, процедура має бути чітко викладена в законодавстві, а також мають існувати необхідні гарантії дотримання прав людини.

Таким чином, при застосуванні оперативно-розшукових заходів працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів зобов'язані враховувати їх відповідність ступеню суспільної небезпеки злочинних посягань та загрози інтересам суспільства і держави.

У КК України визначено, які суспільно небезпечні діяння є злочинами. Відповідно до ч.1 ст.11 КК України, злочином визнається суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину [42]. Суспільна небезпечність є властивістю діяння заподіювати або можливість заподіяння шкоди цінностям, що охороняються кримінальним законом.

Виявлення латентних злочинів та осіб, які їх вчинили, неможливе без використання форм і методів ОРД. До прийняття нового КПК України діяльність органів дізнання ОВС щодо встановлення осіб, які вчинили злочини, іменувалося як розкриття злочинів.

Розкриття злочинів вважалось найважливішою складовою частиною діяльності оперативних підрозділів, що мало за мету:

- 1) захист від злочинних посягань на права і свободи громадян, інтереси суспільства;
- 2) забезпечення охорони встановленого в країні правопорядку;
- 3) запобігання новим злочинам.

Розкриття злочинів, як форма діяльності правоохоронних органів, у тому числі й ОВС, передувало проведенню заходів з розслідування злочинів, а також було складовою частиною процесу їх розслідування.

При цьому варто наголосити, що до останнього часу в спеціальній літературі приділялася достатня увага проблемам розкриття злочинів. Незважаючи на те, що проблемою визначення поняття «розкриття злочинів» займалося чимало сучасних дослідників, підходи до його вирішення залишалися досить полярними, оскільки саме через процесуальну невизначеність поняття «розкриття злочинів» деякі вчені даний процес відносять винятково до процесу розслідування.

До ефективних засобів протидії злочинам, в першу чергу, необхідно віднести спеціальну техніку, метою застосування якої є документування протиправної діяльності осіб, які готують вчинення злочину. Враховуючи необхідність та перспективність використання спеціальної техніки в правоохоронній діяльності, слід підтримати думку О.В. Меживого та І.Ф. Хараберюша з приводу того, що «поняття «спеціальна техніка» є базовим та класифікації останньої за основними напрямками діяльності ОВС: стосовно слідчої діяльності – криміналістична техніка, оперативно-розшукової – оперативна техніка, адміністративно-управлінської – організаційна техніка, а також охоронної діяльності – охоронна техніка [176, с. 66].

Оперативно-технічні засоби використовуються, як правило, безпосередньо працівниками оперативних підрозділів, які здійснюють ОРД, а також допускається їх використання особами, які негласно співробітничать з оперативними підрозділами.

Для підвищення ефективності оперативно-розшукового документування фактів злочинної діяльності використовується оперативна техніка, яка за словами І.Ф. Хараберюша, спеціальна техніка, що використовується в ОРД правоохоронними органами щодо протидії злочинності, тобто сукупність технічних, програмно-технічних і програмних засобів, автоматизованих систем, спеціальних пристроїв, речовин і науково обґрунтованих тактичних прийомів і способів, використовуваних правоохоронними органами із суворим дотриманням законності з метою виконання завдань ОРД [177, с. 17].

Як вважає А.В. Коваленко, загальними критеріями ефективності організації забезпечення застосування оперативної техніки є такі:

- своєчасність виявлення та повнота фіксації фактичних даних, що становлять оперативний інтерес;
- доцільність застосування оперативно-технічних засобів при проведенні оперативно-розшукового заходу;
- обмеженість часу (невідкладність) отримання об'єктивних даних, необхідних для вирішення оперативно-розшукових завдань;
- скрутність, неможливість або недоцільність з оперативно-тактичних міркувань отримання необхідних фактичних даних без застосування оперативно-технічних засобів;
- забезпечення зашифрування за допомогою технічних засобів

джерел оперативно-розшукової інформації; суттєва економія наявних сил і засобів;

– збереження на матеріальних носіях отриманої оперативно-значущої інформації та використання в разі нагальної потреби [178, с. 13-14].

Відповідно до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації, затверджених наказом Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, СБУ від 10 жовтня 2006 р. № 92/669, який на сьогодні втратив чинності, спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв'язку, інші засоби негласного отримання інформації визначалися як технічні засоби, устаткування, апаратура, прилади, пристрої, препарати та інші вироби, спеціально розроблені, виготовлені, пристосовані для негласного отримання інформації, або технічні засоби, запрограмовані з цією самою метою з використанням спеціального програмного забезпечення. До цих засобів відносили:

1) спеціальні технічні засоби для негласного отримання, реєстрації аудіоінформації;

2) спеціальні технічні засоби негласного візуального спостереження і фото-, теле- та відеодокументування;

3) спеціальні технічні засоби для негласного отримання, реєстрації інформації з телекомунікаційних мереж;

4) спеціальні технічні засоби негласного контролю поштових повідомлень і відправлень;

5) спеціальні технічні засоби негласного обстеження предметів і документів;

6) спеціальні технічні засоби негласного проникнення у приміщення, транспортні засоби, інші об'єкти, а також негласного обстеження приміщень, транспортних засобів та інших об'єктів;

7) спеціальні технічні засоби негласного контролю за переміщенням транспортних засобів та інших об'єктів;

8) спеціальні технічні засоби негласного отримання (зміни,

знищення) інформації з технічних засобів її зберігання, обробки та передачі [179].

Сьогодні це питання у нормативно-правових актах не врегульовано, що потребує негайного його вирішення.

Дотримання принципу поєднання гласних і негласних заходів ОРД при здійсненні запобіжної діяльності передбачає його органічний зв'язок з іншими спеціальними принципами.

Важливого значення при проведенні ефективних оперативно-розшукових заходів оперативними підрозділами правоохоронних органів щодо виявлення та нейтралізації осіб, які можуть вчиняти злочини, та недопущення скоєння злочинів на різних стадіях злочинної поведінки набуває використання такої специфічної діяльності, як робота з конфідентами.

Конфіденційне співробітництво – це стосунки, що зумовлюють взаємні зобов'язання і відповідальність суб'єктів оперативно-розшукової діяльності в особі їх працівників з громадянами, які погодилися сприяти виявленню, попередженню та припиненню злочинів, забезпеченню захисту працівників правоохоронних органів від протиправних посягань при виконанні службових обов'язків [24, с. 64].

Принцип залучення конфідентів в ОРД – це зашифрування (негласність) структури й функцій окремих оперативних підрозділів, тактика й методика агентурної роботи, застосування оперативних і оперативно-технічних засобів. Важливу роль у запобіганні злочинам відіграє виявлення й перевірка осіб з антигромадськими поглядами, способом життя та протиправною поведінкою. Зосередження таких осіб утворює криміногенне середовище, що впливає на оперативну обстановку певної території обслуговування. Оперативні працівники за допомогою негласних сил, використовуючи засоби і методи ОРД, проникають до криміногенного середовища й отримують інформацію, яку використовують в подальшому для планування відповідних запобіжних заходів [24, с. 58].

На сьогодні для протидії злочинності дуже важливе значення має використання оперативними працівниками осіб, які співпрацюють з правоохоронними органами на конфіденційній основі, оскільки:

1) такі особи можуть входити в довіру до осіб з антигромадською поведінкою, що допомагає вивчати й аналізувати їх дійсні погляди,

отримувати інформацію про їх дійсні злочинні наміри;

2) вони можуть безпосередньо здійснювати заходи запобіжного характеру;

3) отримана інформація з негласних джерел миттєво може бути використана з метою недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки;

4) за допомогою їх інформації можуть бути отримані відомості про умови, які сприяють вчиненню злочинів.

За допомогою конфідентів можливо й вивчення осіб, які представляють оперативний інтерес, з метою виявлення ознак (процесу) розвитку злочинної поведінки. Якщо й не будуть встановлені конкретні факти злочинної поведінки, то зміст суджень даної категорії осіб з приводу злочинності, моральні оцінки, погляди на вибір засобів задоволення потреб, дозволить судити правоохоронним органам про ціннісні орієнтації цих осіб, плани на майбутню перспективу, інтереси, про уявлення допустимості чи недопустимості задоволення тих чи інших потреб злочинним шляхом [180, с. 54].

За допомогою цієї категорії осіб вирішуються наступні основні завдання:

1) встановлення осіб, схильних до вчинення злочинів, вивчення їх способу життя, злочинних намірів і дій з метою виявлення, попередження і припинення злочинів;

2) встановлення злочинної діяльності осіб (груп осіб);

3) виявлення латентних злочинів і осіб, що їх вчинили;

4) одержання та фіксації фактичних даних, що можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні;

5) розшук осіб, які ухиляються від органів досудового розслідування, суду, слідчого судді та відбування покарання;

6) встановлення місць зберігання майна, грошей та матеріальних цінностей, здобутих злочинним шляхом;

7) встановлення місць зберігання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; інших заборонених до обігу предметів;

8) виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Таким чином, використання осіб, які конфіденційно

співробітничать з правоохоронними органами, має велике значення для запобіжної діяльності оперативних підрозділів. Будь-яка інформація про осіб з антигромадською спрямованістю поведінки, яка містить дані про підготовку ними протиправних чи аморальних дій, є сигналом для реагування з боку оперативних підрозділів і громадськості. Тільки за умов своєчасного отримання інформації, глибокого і всебічного вивчення особи, яка становить оперативний інтерес, умов її життя й даних прогнозу індивідуальної поведінки, створюються реальні передумови для вжиття оптимальних заходів щодо недопущення вчинення нею злочинів [181, с. 190].

Одним із принципів оперативно-розшукового запобігання є конспіративність.

Конспірація (від лат. *conspiratio*, що означає угода, згода, змова) в ОРД означає збереження у таємниці здійснення негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів [56, с. 269], тобто здійснення його таємно від сторонніх осіб. Для протидії злочинності він відображає оперативно-запобіжний напрям й особливості його проведення при вирішенні задач захисту фізичних та юридичних осіб від злочинних посягань.

Дотримання конспірації в ОРД обумовлено рядом чинників, серед головних слід виділити наступні:

- 1) таємний, замаскований спосіб підготування вчинення умисних злочинів обумовлює збереження у таємниці здійснення працівниками оперативних підрозділів оперативно-розшукових заходів;
- 2) забезпечення безпеки суб'єктів ОРД та учасників кримінального судочинства;
- 3) збереження у таємниці відомостей, які були отримані під час ОРД, що зачіпають честь, гідність та репутацію громадян.

Будь-яка інформація про осіб з антигромадською спрямованістю поведінки, яка містить дані про підготовку ними протиправних чи аморальних дій, є сигналом для реагування з боку оперативних підрозділів правоохоронних органів та громадськості. Тільки за умов своєчасного отримання інформації, глибокого і всебічного вивчення особи, яка становить оперативний інтерес, умов її життя й даних прогнозу індивідуальної поведінки, створюються реальні передумови для вжиття оптимальних заходів щодо недопущення вчинення нею

злочинів.

Дотримання принципу конспіративності пов'язано з одного боку під час роботи з негласним апаратом щодо отримання інформації відносно осіб, які схильні до вчинення злочинів. Для вирішення завдань ОРД оперативним підрозділам правоохоронних органів надано право мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників, використовувати конфіденційне співробітництво, а також право отримувати від юридичних чи фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформацію про злочини, що готуються або вчинені, та про загрозу безпеці суспільства і держави [5].

З іншого боку, для виявлення осіб з антигромадською поведінкою, недопущення вчинення злочинів з їх боку здійснюються оперативними підрозділами негласні оперативно-розшукові заходи (пошукові та розвідувальні заходи), які необхідно зберігати у таємниці. Оперативно-розшукові заходи в частині запобігання злочинам здійснюються оперативними підрозділами з метою попередження, виявлення і припинення злочинів та виявлення причин і умов, що сприяють їх учиненню [182, с. 110].

Таким чином, для протидії злочинності принцип конспірації має значення в тому, що оперативні працівники отримують первинну негласну інформацію про злочини, що готуються, чи осіб, які їх готують, щоб вчасно проаналізувати її й практично використати з метою запобігти їм.

Одним із принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам є взаємодія з органами державної влади та населенням. Це стосується, наприклад, особистого права громадян й обов'язку органів управління сприяти оперативним підрозділам правоохоронних органів при виконанні завдань ОРД.

Слід зазначити, що взаємодія поліції з громадськістю являє собою передбачену законами та відомчими нормативними актами, узгоджену за своїми цілями, завданнями діяльність усіх суб'єктів попередження правопорушень, яка спрямована на недопущення виникнення причин та умов правопорушень, їх профілактику, налагодження зв'язків з населенням і громадськістю, розробку спільних заходів з попередження правопорушень та покращення криміногенної обстановки у країні з найменшими витратами сил, засобів і часу. Під час такої діяльності усі

суб'єкти справляють взаємний вплив один на одного [183, с. 209].

Взаємодія з органами державної влади та населенням проявляється у:

– використанні допомоги представників органів державної влади та добровільної допомоги населення;

– опитуванні окремих громадян за їх згодою з метою отримання певних відомостей, що мають значення для вирішення завдань протидії злочинності;

– одержання необхідних документів та даних про діяльність фізичних та юридичних осіб тощо.

Дотримання цього принципу необхідно для реалізації основних завдань оперативно-розшукової профілактики, яка є невід'ємною частиною оперативно-розшукового запобігання, а саме:

1) організації і безпосереднього здійснення індивідуальних оперативно-розшукових та профілактичних заходів силами працівників оперативних підрозділів і громадськості щодо осіб, від яких через їх антигромадську поведінку можна очікувати вчинення злочинів;

2) цільового оперативного спостереження для збору даних про осіб, що становлять оперативний інтерес, для своєчасного розпізнання їх злочинних задумів та намірів чи протиправної активності;

3) організації і безпосереднього проведення заходів, які забезпечують недопустимість вчинення злочинів, які готуються чи плануються;

4) участь оперативних підрозділів у загальних профілактичних заходах, що є складовою системи ідеологічної та виховної роботи, яку проводять державні органи спільно з громадськістю;

5) переорієнтація осіб, потенційно схильних до злочинної діяльності, на інші життєві цінності;

6) ініціативного збору інформації про кримінально небезпечних осіб, а також про факти, вивчення яких необхідне для запобігання злочинних проявів, роз'єднання чи самоліквідації злочинних угруповань; реалізації здобутої інформації для утримання об'єктів оперативно-розшукової діяльності.

Слід зазначити, що оперативно-розшукову профілактику злочинів слід розглядати як специфічний вид діяльності правоохоронних органів, що здійснюється оперативними підрозділами

цих органів та спрямований на недопущення вчинення злочинів, а також своєчасне виявлення та усунення (нейтралізацію) причин і умов, що сприяють їх вчиненню. Реалізується оперативно-розшукова профілактика шляхом використання оперативно-розшукових заходів, а також інших оперативних можливостей цих підрозділів.

Профілактична діяльність здійснюється ще до вчинення суспільно небезпечного діяння. При цьому важливо передбачити можливу поведінку і чітко спланувати свою запобіжну діяльність. У цьому випадку не можна говорити про якісь здогадки, а все має ґрунтуватись на виявлених наукою закономірностях протікання такого соціально-правового явища як злочинність. Саме за допомогою реалізації принципу взаємодії оперативних підрозділів з органами державної влади і населенням можливо здійснювати профілактику злочинів, впливати на нейтралізацію чинників, які сприяють вчиненню злочинів.

Особливого значення набуває така взаємодія під час попередження та припинення злочинних проявів, яка виражається у гласній допомозі оперативним підрозділам правоохоронних органів у недопущенні вчиненні злочинів на різних стадіях злочинної поведінки. Така допомога може виражатися у виявленні осіб, які мають намір вчинити злочин, та проведенні з ними виховних заходів; в участі у проведенні оперативно-розшукових заходів з метою документування злочинних дій; у наданні допомоги правоохоронним органам щодо недопущення вчинення злочину на стадії готування чи замаху та затримання злочинця [184, с. 311].

Таким чином, працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів мають право залучати до виконання як разових, так і постійних завдань представників громадськості без дотримання конспірації. Допомога представників громадськості оперативним підрозділам у протидії злочинності є специфічною формою реалізації громадянами України свого конституційного обов'язку.

Особливого значення під час запобігання злочинам набуває взаємодія оперативних підрозділів з іншими органами та підрозділами правоохоронних органів.

Слід зазначити, що сучасний рівень наукової організації протидії злочинності передбачає наявність безперервної взаємодії правоохоронних органів між собою, а також взаємодії з державними

органами, засобами масової інформації, громадськістю. Без їх постійної і тісної взаємодії ефективна протидія злочинності неможлива.

В організаційному аспекті взаємодія передбачає наявність постійних, об'єктивно існуючих взаємозв'язків між відповідними суб'єктами, які обумовлені їх функціональною єдністю та досягається в процесі погодженої діяльності і взаємного використання можливостей зазначених систем для досягнення як спільних, так і автономних завдань [185, с. 30].

У системі організації протидії злочинності визначають два види взаємодії:

- 1) внутрішню – яка будується на основі тісної співпраці з іншими підрозділами правоохоронних органів;
- 2) зовнішню – тобто координацію дій з іншими правоохоронними органами та органами влади і управління, громадськими організаціями тощо.

І.П. Козаченко та В.Л. Регульський вважають, що взаємодія – це своєрідна модель комплексного здійснення оперативно-розшукових та інших правоохоронних заходів, які здійснюються з урахуванням відповідних умов оперативної ситуації та обстановки. Тобто взаємодія є концентрацією сил, засобів і методів для досягнення поставленої мети, здійснення відповідних спільних заходів, вибором таких тактичних прийомів або їхніх комбінацій, які найкраще забезпечують виконання завдань у винятково короткі терміни силами і засобами, що є в розпорядженні суб'єктів взаємодії, при найменших затратах і при безумовному дотриманні чинного законодавства [186, с. 177-203].

Наприклад, внутрішня взаємодія зумовлена загальними завданнями всіх органів і підрозділів Національної поліції. Як зазначив М.М. Єфімов, напрямками та формами взаємодії оперативних підрозділів з іншими підрозділами поліції є:

– організаційне забезпечення роботи слідчої групи (включення до СОГ працівників, які добре знають та орієнтуються на місцевості, знають людей, мову; тих, що можуть ввести слідчих в оперативну обстановку в районі, місті, регіоні; надати допомогу в проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та ін.);

– організують інформаційне забезпечення (доступ до різних масивів інформації, банків даних: про судимість, злочинні угруповання;

аналітичних матеріалів, щодо криміногенної обстановки в регіоні; надання можливості для ознайомлення із адміністративними матеріалами та ін.);

– затримання підозрюваних або здійснення приводів інших учасників кримінального судочинства тощо [187, с. 36].

Крім того, загальними формами взаємодії в Національній поліції є: негайне і взаємне інформування про злочини; одночасне проведення невідкладних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; своєчасне залучення всіх органів і підрозділів Національної поліції для встановлення та затримання злочинців; взаємний обмін інформацією; спільне використання техніки, засобів зв'язку, транспорту, можливостей автоматизованих та оперативно-довідкових обліків, що перебувають у розпорядженні Національної поліції; використання інших форм взаємодії, що виправдали себе на практиці та не суперечать чинному законодавству України. Залежно від періоду часу, протягом якого здійснюється взаємодія, а також від ступеня об'єднання спільних зусиль можна виділити такі види взаємодії: разова, періодична та постійно діюча.

Особливого значення під час протидії злочинності набуває взаємодія оперативних підрозділів з органами досудового розслідування. Найбільш поширеними формами такої взаємодії є: обмін отриманою інформацією, що становить оперативний інтерес для взаємодіючої сторони; обмін досвідом оперативно-службової роботи з метою підвищення її рівня і професійних навичок особового складу оперативних та інших підрозділів, які взаємодіють між собою; обмін негласними працівниками для виконання завдань інших оперативних підрозділів; спільне планування заходів щодо виявлення та припинення конкретних видів злочинів, розшуку злочинців або безвісно відсутніх осіб; проведення спільних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; участь у спільних нарадах з питань організації взаємодії оперативних підрозділів.

Таким чином, взаємодія слідчого з оперативними підрозділами повинна базуватися на вимогах положень законів і відомчих нормативно-правових актів, а їх спільна узгоджена діяльність, спрямована на вирішення завдань кримінального судочинства, – на керівній і організуючій ролі слідчого.

Загальновизнаним у теорії та практиці діяльності правоохоронних органів є те, що взаємодія слідчого та оперативних підрозділів має різноманітний характер і здійснюється в певних правових формах, зокрема в процесуальній та непроцесуальній (організаційній).

Процесуальна форма взаємодії здійснюється під час досудового розслідування, яке є основною формою досудової підготовки матеріалів кримінального провадження. Згідно зі ст. 3 КПК України досудове розслідування здійснюється у формі:

1) дізнання – врегульованої кримінальним процесуальним законодавством діяльності слідчого, працівників інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, що полягає в провадженні досудового розслідування кримінальних проступків, з метою досягнення завдань кримінального судочинства;

2) досудового слідства, що забезпечує максимальні гарантії встановлення істини та забезпечення прав учасників процесу. Воно провадиться у всіх кримінальних провадженнях, за винятком проваджень щодо кримінальних проступків [4].

Г.О. Душейко, досліджуючи питання щодо реалізації оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи до реформування кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, визначив, що до процесуальних форм взаємодії відносяться:

1) розгляд співробітниками оперативних підрозділів заяв і повідомлень про злочини, виявлені в процесі ОРД, по яких обов'язкове провадження досудового слідства, перевірка наявності підстав до порушення кримінальної справи;

2) повідомлення оперативним працівником слідчого про виявлений за оперативними даними злочин, по якому обов'язкове провадження досудового слідства;

3) передача оперативним працівником матеріалів про такий злочин слідчому про вирішення питання про порушення кримінальної справи;

4) виконання оперативним працівником доручень слідчого про перевірку оперативно-розшуковим шляхом відомостей, що мають значення для встановлення підстав щодо порушення кримінальної справи за оперативними матеріалами;

5) порушення оперативним працівником на підставі таких матеріалів кримінальної справи, по якій обов'язкове провадження досудового слідства, проведення по ній невідкладних слідчих дій і передача справи слідчому;

б) проведення органом дізнання по оперативних матеріалах необхідних оперативно-розшукових заходів в поєднанні з невідкладними слідчими діями [188, с. 84-85].

У зв'язку з реформуванням кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства, на наш погляд, до процесуальних форм взаємодії, тобто таких, що регулюються кримінальним процесуальним законом, відносяться:

- доручення слідчого щодо проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій відповідними оперативними підрозділами;
- надання допомоги слідчому при провадженні окремих слідчих дій (обшук, огляд місця події, слідчий експеримент тощо);
- робота у складі СОГ за фактами вчинення злочинів.

Завданням СОГ є виявлення, фіксація, кваліфіковане вилучення та пакування слідів кримінального правопорушення, речових доказів, встановлення свідків і потерпілих, з'ясування обставин кримінального правопорушення, що мають значення для всебічного, повного і неупередженого їх дослідження та встановлення осіб, причетних до його вчинення [145].

Відповідно до ст. 41 КПК України працівники оперативних підрозділів здійснюють слідчі (розшукові) і негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні лише за письмовим дорученням слідчого чи прокурора. Оперативні підрозділи не мають права звертатися з клопотанням до слідчого судді чи прокурора про проведення вказаних дій. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання працівниками оперативних підрозділів. Під час виконання доручень слідчого, прокурора працівники оперативного підрозділу користуються повноваженнями слідчого, але не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [4]. Зазначене, на наш погляд, позбавляє працівників оперативних підрозділів можливостей проводити

самостійно оперативно-розшукові заходи, зокрема в справах оперативного обліку, та перетворює їх на звичайних виконавців за особливими (письмовими) дорученнями органів слідства чи прокуратури.

Непроцесуальна (організаційна) форма взаємодії полягає у безпосередній реалізації функціональних обов'язків слідчих і працівників оперативних підрозділів у процесі спільної роботи з виявлення та припинення злочинів. Ця форма не має процесуального характеру і регулюється, як правило, відомчими нормативно-правовими актами, які передбачають організаційні заходи, що мають забезпечити узгоджену та цілеспрямовану діяльність працівника оперативного підрозділу та слідчого в межах кримінального судочинства [145].

Слід зазначити, що основним завданням взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції є попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх вчинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав та інтересів громадян і юридичних осіб. Зазначена взаємодія ґрунтується на таких принципах:

1) відповідальність слідчого за швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, його самостійність у процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється;

2) активне використання методик, наукових і технічних досягнень у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

3) оптимальне використання наявних можливостей слідчих і оперативних підрозділів у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;

4) дотримання загальних засад кримінального провадження;

5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [145].

Цілі аналізованої взаємодії визначаються тактичними, організаційними, технічними та іншими завданнями, вирішення яких сприяє якісному й своєчасному виявленню та розслідуванню злочинів,

правильному застосуванню чинного законодавства, раціональності й ефективності оперативної та слідчої діяльності.

У теорії ОРД плановість, наступальність, цілеспрямованість, доцільність, об'єктивність і повноту відносять до принципів ОРД, а саме до спеціальних принципів.

Одним із спеціальних принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам виділяють принцип оперативності (наступальності), який напрацьований оперативно-розшуковою практикою і впливає зі змісту норм законодавства про ОРД.

Під оперативністю розуміють систему якостей, що характеризують ОРД, в яку входять швидкість і безперервність, активність її учасників, узгодженість і весь масив залучених сил і засобів. Оперативність проявляється в запобіганні діянням осіб, які вчиняють триваючі злочини, що проявляється в недопущенні подальшого розвитку їхньої злочинної діяльності [6, с. 22].

Відомо, що законодавець зобов'язав оперативні підрозділи, як невід'ємну складову частину державних правоохоронних органів, застосовувати необхідні оперативно-розшукові заходи та засоби щодо попередження та припинення злочинів.

Так, під час оперативно-розшукового попередження злочинів оперативні підрозділи правоохоронних органів здійснюють пошукові та оперативно-розшукові заходи щодо виявлення осіб, які мають намір вчинити злочини, та здійснюють комплекс превентивних заходів щодо цих осіб з метою їх відмовлення від реалізації злочинного наміру. При цьому слід зауважити, що на цій стадії мають лише намір вчинити злочин і ніяких дій з їх боку не здійснено по реалізації злочинного наміру. Наприклад, при одержанні оперативної інформації про те, що особа має намір вчинити злочин, працівники оперативних підрозділів у першу чергу повинні провести упереджувальну бесіду щодо суспільної небезпечності злочинного діяння, яке може вчинити особа; які засоби кримінально-правового впливу можуть бути застосовані до цієї особи тощо.

Під час припинення злочинних дій працівниками оперативних підрозділів здійснюються пошукові та оперативно-розшукові заходи щодо виявлення осіб, які розпочали свою злочинну діяльність, тобто їх дії підпадають під ознаки готування чи замаху на злочин, і недопущення

доведення злочинного умислу до кінця.

Тому саме в оперативності й відображена захисна функція ОРД, розкривається пошуковий, запобіжний характер даного виду юридичної діяльності.

З оперативністю пов'язано існує взаємозв'язок таких категорій як наступальність. Як зазначив В.О. Біляєв, негласність та наступальний характер оперативно-розшукових заходів є основними умовами ефективності оперативно-розшукової протидії злочинам, що таємно готуються [187, с. 104].

Для протидії злочинності наступальність полягає в тому, що оперативні працівники зобов'язані в межах своєї компетенції проводити належну роботу із запобігання вчиненню злочинам, проявляти ініціативу в їх виявленні. У цьому випадку доцільно використовувати такі поняття: «фактор раптовості», «несподіваності». Логіка зазначеного принципу полягає в упередженості дій оперативних підрозділів до окремих злочинів, тобто, оперативні працівники на ранніх стадіях злочинної діяльності одержують докази злочинного наміру особи і не повинні допустити переростання попередньої злочинної діяльності в закінчений злочин, нейтралізувати умови вчинення цих злочинів в майбутньому. При цьому працівники оперативних підрозділів правоохоронних органів вживають усі необхідні дії, які у сукупності складають запобіжну діяльність, для здійснення намічених планів всупереч перешкод, які виникають під час такої діяльності. Зазначене виявляється у цілеспрямованості та плановості оперативно-розшукового запобігання злочинам.

Під час оперативно-розшукового запобігання висуваються такі умови до дій, які спрямовані на недопущення вчинення злочинів, як доцільність, об'єктивність і повнота оперативно-розшукового провадження, зокрема:

1) доцільність виявляється у здійсненні оперативними підрозділами правоохоронних органів комплексу відповідних пошукових, оперативно-розшукових та інших заходів задля досягнення кінцевої мети – недопущення вчинення злочину;

2) об'єктивність характеризується недопущенням одностороннього підходу щодо осіб, які розроблюються. При цьому працівник оперативного підрозділу повинен встановити причини та умови

суспільно небезпечного діяння [6, с. 23];

3) повнота означає таку ступінь глибини дослідження оперативних версій, що дозволяє однозначно прийняти відповідні мотивовані юридично значимі рішення [6, с. 23].

Таким чином, на нашу думку, плановість, наступальність, цілеспрямованість, доцільність, об'єктивність і повноту слід вважати не принципами оперативно-розшукового запобігання злочинам, а способами забезпечення ефективності такої діяльності.

Висновки

Дослідження системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам дають підстави стверджувати наступне:

1. Незважаючи на існування сьогодні низки наукових та інших робіт, присвячених принципам оперативно-розшукової діяльності, не знайшли належного теоретичного висвітлення проблеми щодо системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та їх правової регламентації, а також відсутні комплексні монографічні дослідження із зазначеної проблематики. Теоретична розробка принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та запровадження її результатів у діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів сприятиме підвищенню ефективності роботи цих органів щодо запобігання злочинності.

2. Принципами оперативно-розшукового запобігання злочинам є положення та керівні ідеї, навкруги яких формується діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів щодо: оперативного пошуку первинної інформації про кримінально активних осіб та події, що мають відношення до злочинної діяльності; спостереження за діями майбутніх злочинців та інших категорій правопорушників з метою превентивного виявлення їх злочинних намірів; створення умов для унеможливлення вчинення злочинів; схилення таких осіб до відмови вчинення злочинів.

3. Методологія наукового дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам – це сукупність принципів, підходів і методів наукового пізнання, що забезпечує отримання достовірних та науково обґрунтованих теоретичних і практичних висновків про предмет дослідження, а також формування пропозицій щодо вдосконалення правової основи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам та підвищення ефективності діяльності оперативних підрозділів правоохоронних органів.

Проблеми визначення системи принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам повинні трансформуватися крізь призму таких

теоретичних проблем, як місце оперативно-розшукового запобігання злочинам в системі запобігання злочинності, її сутність та форми; взаємозв'язок та взаємообумовленість принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам з принципами правоохоронної діяльності взагалі та оперативно-розшукової діяльності зокрема; співвідношення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам з принципами запобіжної діяльності оперативних підрозділів.

4. Для вдосконалення механізму правового регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам необхідно:

1) розробити та прийняти Закон України «Про засади протидії злочинності», який безпосередньо повинен мати превентивне значення, та передбачити одними із основних принципів протидії злочинності принципи економічної та соціальної доцільності запобіжної діяльності, індивідуалізації та диференціації заходів профілактичного впливу;

2) внести зміни та доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» у частині визначення поняття «оперативно-розшукове запобігання злочинам»; передбачити такі принципи оперативно-розшукової діяльності, як принципи пріоритетності превентивних заходів, поєднання гласних і негласних методів та засобів оперативно-розшукової діяльності; надати можливість закривати оперативно-розшукові справи у разі запобігання злочинам;

3) у законах України, які спрямовані на протидію окремим видам злочинності (злочинам), передбачити перевагу превентивних заходів щодо недопущення вчинення злочинів;

4) розробити та прийняти нормативно-правовий акт Національної поліції, який би регламентував діяльність кримінальної поліції в цілому та окремих його оперативних підрозділів щодо запобігання злочинам;

5) закріпити у нормативно-правових актах Національної поліції України, які регламентують діяльність оперативних підрозділів, принцип пріоритетності превентивних заходів.

5. Основними критеріями класифікації принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам є:

– за ступенем конкретизації (принципи, що закріплені або випливають з норм оперативно-розшукового законодавства та інших нормативно-правових актів, які регламентують діяльність оперативних

підрозділів правоохоронних органів; принципи, що напрацьовані практикою діяльності оперативних підрозділів);

– за нормативним закріпленням (принципи, закріплені в оперативно-розшуковому законодавстві; принципи, закріплені в законодавчих актах, які регламентують діяльність правоохоронних органів; принципи, закріплені в законодавчих актах, які спрямовані на протидію окремим видам злочинності (злочинам); принципи, закріплені у відомчих нормативно-правових актах правоохоронних органів);

– за широтою розповсюдження (принципи, які притаманні правоохоронній діяльності, запобіжній діяльності та оперативно-розшуковій діяльності);

– за характером дії (загальноправові та спеціальні).

6. Загальноправовими принципами оперативно-розшукового запобігання злочинам є верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини; а спеціальними – поєднання гласних і негласних методів та засобів оперативно-розшукової діяльності, конспіративність, взаємодія з органами державної влади та населенням.

Плановість, наступальність, цілеспрямованість, доцільність, об'єктивність і повноту слід вважати не принципами оперативно-розшукового запобігання злочинам, а способами забезпечення ефективності такої діяльності.

7. З метою вдосконалення чинного оперативно-розшукового законодавства України пропонується внести такі зміни та доповнення до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»:

– викласти ст. 4 «Принципи оперативно-розшукової діяльності» у такій редакції: «Оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини, а також пріоритетності превентивних заходів, поєднання гласних і негласних методів та засобів оперативно-розшукової діяльності»;

– визначити поняття оперативно-розшукового запобігання злочинам як діяльність оперативних підрозділів правоохоронних органів, що полягає у використанні гласних і негласних форм та методів оперативно-розшукової діяльності, яка спрямована на виявлення та усунення (нейтралізацію) причин й умов, що сприяють вчиненню злочинів, та виявлення осіб, схильних до вчинення злочинів,

застосовування до них заходів щодо подальшої їх відмови від злочинних намірів, а також на недопущення скоєння злочинів на різних стадіях злочинної поведінки;

– частину 1 ст. 9-2 «Закриття оперативно-розшукової справи» доповнити пунктом 10 та визначити підставою для закриття оперативно-розшукової справи запобігання злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підруч. / І.М. Даньшин, В.В. Голіна, О.Г. Кальман, О.В. Лисодед; за ред. І.М. Даньшина. Харків: Право, 2003. 352 с.
2. Куц В.М., Кириченко О.В. Неправдиве повідомлення про загрозу громадській безпеці (кримінально-правова характеристика та заходи протидії): Монограф. Київ–Харків: Харків юридичний, 2006. 212 с.
3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Кн.1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2007. 424 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 №4651-VI // Голос України. 2012. № 90–91.
5. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303 (із змінами та доповненнями).
6. Оперативно-розыскная деятельность: Учеб. 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шуилова. М.: ИНФРА-М, 2004. 848 с.
7. Юхно О.О. Теорія та практика оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ: монограф. Одеса: Інтерпринт, 2010. 368 с.
8. Бандурка О.М., Давиденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монограф. Харьков: Гос. спец. изд-во “Основа”, 2003. 368 с.
9. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Протидія злочинності та профілактика злочинів: монограф. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. 308 с.
10. Голіна В.В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
11. Долгова А.И. Криминология. М.: Издательская группа НОРМА-М, 1999. 272 с.
12. Курс кримінології: Загальна частина: підруч. у 2-х кн. / Джу́жа О.М., Михайленко П.П., Кулик О.Г. та ін.; за заг. ред. О.М. Джу́жи.

Київ: Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

13. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): Дис... докт. юрид. наук: 12.00.08 / ХНУВС, Харків, 2010. 432 с.

14. Моїсєєв Є.М., Джу́жа О.М., Никифорчук Д.Й. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб.; за заг. ред. О.М. Джу́жі. Київ: Правова єдність, 2009. 310 с.

15. Грохольський В.Л. Система принципів оперативно-розшукової діяльності: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 21.00.06 / НАВС. Київ, 1999. 16 с.

16. Кузьменко П.М. Правове обмеження особистих конституційних прав і свобод людини і громадянина в оперативно-розшуковій діяльності Служби безпеки України: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 21.07.01 / НА СБУ. Київ, 2005. 19 с.

17. Курочка М.Й. Законність в оперативно-розшуковій діяльності та прокурорський нагляд за її дотриманням: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 21.07.04 / НАВСУ. Київ, 2000. 19 с.

18. Огородник А.П. Дотримання прав і свобод людини та законності в оперативно-розшуковій діяльності МВС України: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / ЛьвДУВС. Львів, 2009. 24 с.

19. Піскун С.М. Прокурорський нагляд за дотриманням законності в оперативно-розшуковій діяльності ОВС України (теоретико-правові та організаційно-тактичні основи): Автореф. дис. ... к.ю.н.: 21.07.04 / НУВС. Харків, 2003. 18 с.

20. Регульський В.Л. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: правові та організаційні основи: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 21.00.06 / НАВСУ. Київ, 1997. 27 с.

21. Сервецький І.В. Теорія принципів розшукового права: монограф. Київ: КНУВС, 2007. 300 с.

22. Федосова О.В. Забезпечення прав і свобод громадян в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / ДДУВС. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

23. Шевчук О.Ю. Принципи оперативно-розшукової діяльності: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.09 / КНУВС. Київ, 2010. 20 с.

24. Усенко В.Ф., Некрасов В.А., Мацюк В.Я. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами: Погляд сьогодення: монограф. Київ: КНТ, 2007. 204 с.

25. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина 1: підруч. Харків: Видавництво Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.
26. Корольов В.О. Завдання та принципи оперативно-розшукової діяльності щодо протидії транскордонній організованій злочинності в Україні // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2016. № 4. С. 136–141.
27. Лавський В.П. Дотримання принципів оперативно-розшукової діяльності при проведенні оперативно-технічних заходів // Вісник Кримінологічної асоціації України: зб. наук. пр. Харків: ХНУВС, 2014. № 7. С. 167–174.
28. Найдьон Ю.О. Принципи діяльності уповноважених оперативних підрозділів як фундаментальні засади дотримання законності // Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 2. С. 226–230.
29. Фомін С.Б. До питання щодо системи принципів оперативно-розшукової діяльності // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2015. № 17. Том 2. С. 115-118.
30. Шапірко П.М. Система принципів оперативно-розшукової діяльності: теоретичні проблеми // Право і суспільство. 2015. № 4. Ч. 2. С. 217–222.
31. Шевчук О.Ю. Правова характеристика принципів оперативно-розшукової діяльності // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 255–262.
32. Кондратьєв Я.Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: монограф. Київ: НАВС України, 2004. 444 с.
33. Шендрик В.В. Теорія і практика попередження злочинів оперативними підрозділами ОВС України: монограф. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2012. 420 с.
34. Юхно О.О. Оперативно-розшукове запобігання злочинам органами внутрішніх справ: теоретичний і прикладний аспекти: монограф. Одеса: ОДУВС, 2010. 374 с.
35. Кириченко О.В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.): у 3-х ч. Запоріжжя: Юрид. ін.-т ДДУВС, 2010. Ч. I. С. 294–296.
36. Голіна В.В., Лукашевич С.Ю. Кримінологічна політика держави:

концептуальні положення та основні принципи її формування // Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наук. праць. Вип. 16. Ред. кол.: Ю.В. Баулін та ін. Харків: Вид-во «Кроссроуд», 2008. С. 36–48.

37. Борисов В.І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її напрямки // Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наук. праць. Вип. 15. Ред. кол.: Ю.В. Баулін та ін. Харків: Вид-во «Кроссроуд», 2008. С. 68–80.

38. Міщенко С.Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.08 / Нац. акад. прок. України. Київ, 2011. 19 с.

39. Зелінський А.Ф. Криминологія: навч. посіб. Харків: Рубікон, 2000. 240 с.

40. Негодченко О.В. Діяльність органів внутрішніх справ щодо попередження злочинів у сучасних умовах: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 20 с.

41. Заросинський Ю., Рощина І. Запобігання злочинам: деякі питання теорії і практики // Право України. 2003. № 10. С. 78–81.

42. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст.131 (із змінами та доповненнями).

43. Юрченко О.М. Проблеми та наслідки поєднання оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної функції у досудовому розслідуванні // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 27 верес. 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 6–9.

44. Кондратюк О.В. Щодо неоднозначного тлумачення застосування деяких норм і положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. № 4. С. 315–324.

45. Кириченко О.В. Место оперативно-розыскного противодействия в системе противодействия преступности // *Legea si Viata*. 2014. № 7/2. С. 58–61.

46. Кириченко О.В. Сутність оперативно-розшукової протидії злочинам // Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам: Матер. наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 25 квіт. 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 34–36.

47. Косимов О. Соотношение следственной и оперативно-розыскной деятельности. URL: <http://www.zakon.kz/203275-sootnoshenie-sledstvennoj-i->

operativno.html

48. Астафьев Ю.В. Оперативно-розыскные элементы уголовного процесса // Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Право. 2017. № 2. С. 232–242.

49. Філіпенко Н.Є. Основні завдання оперативно-розшукового попередження злочинів // Проблеми профілактики злочинності оперативними підрозділами органів внутрішніх справ: Тези допов. наук.-практ. конф. Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. С. 20–26.

50. Шендрик В.В. Попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України: Автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2012. 39 с.

51. Кириченко О.В. Значення оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2009. Спеціальний випуск № 2. С. 166–175.

52. Мінченко С. Правова культура як чинник забезпечення прав людини в оперативно-розшуковій діяльності // Право України. 2012. № 1-2. С. 321–328.

53. Хмеленко В.В. Сучасні погляди на визначення оперативно-розшукового запобігання злочинам // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 3. С. 252–258.

54. Исиченко А.П. Оперативно-розыскная криминология: Учеб. пособие. Москва: ИНФРА-М, 2001. 69 с.

55. Хмеленко В.В. Визначення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам: сучасний стан проблеми // Актуальні проблеми публічного та приватного права: тези доповідей IV Міжн. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25 жовт. 2013 р.). Запоріжжя: КПУ, 2013. С.360–362.

56. Юридична енциклопедія. Т.3. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана», 2001. 974 с.

57. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України: науково-практичний коментар / С.В. Ківалов, В.Д. Берназ, А.М. Притула; за заг. ред. С.В. Ківалова. Одеса: Фенікс, 2013. 190 с.

58. Сервецький І.В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (станом на 1 лютого 2002 року) / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 312 с.

59. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України: наук.-практ. комент. / В.Д. Берназ, А.М. Притула. Одеса: Фенікс, 2016. 202 с.
60. Погорецький М.А. Оперативно-розшукова діяльність: правові основи (структурно-логічні схеми): навч. посіб. / За ред. Ю.М. Грошевого. Харків: Арсіс, 2005. 192 с.
61. Мінка П.Я., Мінка Т.П., Хрідочкін А.В., Богуславський М.Г. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. Дніпропетровськ: «Інновація», 2011. 240 с.
62. Хмеленко В. В. Сутність принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам // Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 353–358.
63. Дидоренко Е.А., Бараненко Б.И., Глазков В.А. Основы оперативно-розыскной деятельности в Украине (понятие, принципы, правовое обеспечение): учеб. пособие. Киев: Центр учебной литературы, 2007. 264 с.
64. Хмеленко В.В. Співвідношення принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам з принципами оперативно-розшукової діяльності // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 16 листоп. 2011 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2012. С.104–107.
65. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
66. Ушаков Е.В. Введение в философию и методологию науки: учеб. М.: Издательство “Экзамен”, 2005. 528 с.
67. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методология научного исследования. М.: Либроком, 2009. 208 с.
68. Петряев К.Д. Вопросы методологии исторических наук. Киев: Вища школа, 1971. 163 с.
69. Протасов В.Н. Теория государства и права. Проблемы теории государства и права. 2-е изд., доп. М.: Юрайт-М, 2001. 346 с.
70. Шейко В.М., Кушнарченко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Звання-Прес, 2002. 295 с.
71. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи

юридичної діяльності): Навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 655 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-157.html>

72. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 2001. Т.3: К-М. 792 с.

73. Лукич Р. Методология права. М.: Прогресс, 1981. 304 с.

74. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монограф. 2-е изд. М: Аванта+, 2001. 560 с.

75. Кириченко О.В. Методологічні підходи дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 3. С. 421–427.

76. Зеленецкий В.С. Пределы развития общей теории борьбы с преступностью // Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наук. праць. Вип. 20. Ред. кол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2010. С. 36–50.

77. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: Кримінологічно-правове дослідження. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

78. Долгова А.И. Здоровье нации и национальная безопасность как криминологическая проблема // Безопасность и здоровье нации в аспекте преступности. М.: Криминологическая Ассоциация, 1996. С. 3–12.

79. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: <http://www.gr.gov.ua>

80. Павленко Т.А. Щодо визначення поняття «політика у сфері боротьби зі злочинністю» // Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наук. праць. Вип. 20. Ред. кол.: В.І. Борисов та ін. Харків: Право, 2010. С. 86–94.

81. Троянський О.А. Адміністративно-запобіжні заходи в діяльності правоохоронних органів України (організаційно-правовий аспект): Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.07 / ДНДІ МВС України, Київ, 2009. 20 с.

82. Ботвінов Р. Здійснення правоохоронної діяльності органами державної влади: сутність та ознаки // Державне управління та місцеве самоврядування. 2016. Вип. 4 (31). С. 44–50.

83. Мельничук С.М. Принципи правоохоронної правозастосовної діяльності здійснення функцій держави: проблеми виокремлення // Актуальна юриспруденція: Наук.-практ. Інтернет-конф. (17.09.2015). URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1093%3A021015-11&catid=127%3A1-0915&Itemid=157&lang=ru

84. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-

правове дослідження: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.01 / Нац. ун-т «Львівська політехніка», Львів, 2016. 21 с.

85. Сокуренько В.В. Принципи правоохоронної діяльності Національної поліції України // Вісник Хар. нац. ун-та внутр. справ. 2016. № 4 (75). С. 118–124.

86. Григоренко І.А. Принципи правоохоронної (поліцейської) діяльності в Україні та Німеччині // Наше право. 2013. № 7. С. 24–30.

87. Гриценко В.Г. Принципи правоохоронної системи // Форум права. 2014. № 3. С. 462–465. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_78.pdf

88. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02 / НАВС, Київ, 1998. 382 с.

89. Шапірко П.М. Правове регулювання оперативно-розшукової діяльності в Україні: загальнотеоретичне дослідження: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія», Одеса, 2012. 213 с.

90. Кириченко О.В. Методика наукового дослідження проблем оперативно-розшукової протидії злочинам проти громадської безпеки // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 3. Т. 3. С. 144–149.

91. Хмеленко В.В. Методологічні підходи дослідження принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам // Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 20 жовт. 2017 р.): у 2-х ч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. Ч. 1. С. 90–92.

92. Цвік М.В. Загальна теорія держави і права: підруч. Харків: Право, 2002. 432 с.

93. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 // Юридический вестник. 1998. №4. С. 5.

94. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 // Голос України. 2001. 10 січ.

95. Декларация принципов и программа действий программы ООН в области предупреждения преступности и уголовного правосудия: Принята на 77 пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН 18.12.1991 г. URL: <http://www.rada.gov.ua>.

96. Венская декларация о преступности и правосудии: ответы на

вызовы XXI века: Принята на Десятом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Вена, 10-17 апреля 2000 г.). URL: <http://www.un.org>

97. Гусева К.А. Використання у нормативно-правовому регулюванні запобігання злочинам міліцією України міжнародного досвіду // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2010. № 2. С. 142–149.

98. Гусева К.А. Запобігання злочинам як головний стратегічний напрям функціонального реформування діяльності органів внутрішніх справ // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2010. № 4. С. 234–240.

99. Социальная профилактика правонарушений: советы, рекомендации / Бабаев М.М., Жалинский А.Э., Керимов Д.А., Кобец Н.Г. и др.; под ред. Д.А. Керимов Москва: Юрид. лит., 1989. 256 с.

100. Лунеев В.В. К проекту Закона о предупреждении преступности // Государство и право. 1996. С. 38–48.

101. Проект Закону України «Про соціальну профілактику правопорушень в Україні». URL: http://static.rada.gov.ua/osmir/tables/10_98/TABL0924.html

102. Проект Закону України «Про профілактику правопорушень». URL: http://mvsinfo.gov.ua/official/lawprojects/061406_1.html#z1

103. Проект Закону України «Про основи державної політики щодо протидії злочинності». URL: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/314729>

104. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст.180 (із змінами та доповненнями).

105. Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 № 3739-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19-20. Ст.173 (із змінами та доповненнями).

106. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст. 358 (із змінами та доповненнями).

107. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними: Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 10.

Ст. 62 (із змінами та доповненнями).

108. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056 (із змінами та доповненнями).

109. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 50–51. Ст. 2057 (із змінами та доповненнями).

110. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40–41. Ст. 379 (із змінами та доповненнями).

111. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст.382 (із змінами та доповненнями).

112. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051 (із змінами та доповненнями).

113. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 6. Ст. 55 (із змінами та доповненнями).

114. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 19.06.2003 № 965-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. Ст. 208 (із змінами та доповненнями).

115. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від 13.04.2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>

116. Скулиш Є. Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України // Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 2. С. 15–23.

117. Проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: зареєстр. від 04.04.2017 р. за № 6284 / Верховна Рада України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4UK00A.html

118. Проект Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»: зареєстр. від 16.07.2009 р. за № 2134 / Верховна Рада України. URL: http://gska2.rada.gov.ua/pls/web_nwebproc4_lid.html?&pf3511=31841

119. Шевчук О.Ю. Правова характеристика принципів оперативно-розшукової діяльності // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 255–262.

120. Подобний О.О. Теоретичні, правові та організаційно-тактичні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі з корисливо-насиленою організованою злочинністю: Автореф. дис. ... д.ю.н.: 12.00.09 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2014. 38 с.

121. Семенишин М.О. Щодо удосконалення оперативно-розшукового законодавства в частині проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 3 березня 2017 року). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 40–42.

122. Кондратюк О.В. Щодо неоднозначного тлумачення застосування деяких норм і положень Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2015. № 4. С. 315-324.

123. Про розвідувальні органи України: Законі України від 22.03.2001 № 2331-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 19. Ст. 94 (з наступними змінами та доповненнями).

124. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № 12. Ст. 89 (з наступними змінами та доповненнями).

125. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД: збірник законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю : Практ. посіб. / Укл.: Кириченко О.В., Зубач І.М., Новіков О.В., Білий А.В. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 464 с.

126. Закон Республики Беларусь «Об оперативно-розыскной деятельности» от 15.07.2015 г. № 307-3. URL: http://kodeksy-by.com/zakon_rb_ob_operativno-rozysknoj_deyatel_nosti.htm

127. Закон Республики Казахстан от 15.09.1994 № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности». URL: <http://online.zakon.kz>

128. Закон Республики Узбекистан от 25.12.2012 № ЗРУ–344 «Об оперативно-розыскной деятельности». URL: http://senat.uz/ru/laws/zru-344_25.12.2012.html

129. Решение Конституционного Суда Республики Беларусь от 08.07.2015 г. № Р-1000/2015 «О соответствии Конституции Республики Беларусь Закона Республики Беларусь «Об оперативно-розыскной деятельности»». URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=K91501000>

130. Хмеленко В.В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам за законодавством про оперативно-розшукову діяльність деяких зарубіжних країн // Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 15-16 жовт. 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 159–160.

131. Модельный закон об оперативно-розыскной деятельности: принят Постановлением на десятом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ от 06.12.1997 №10–12.

132. Хмеленко В.В. Основные направления усовершенствования законодательного регулирования принципов оперативно-розыскного предотвращения преступлений в Украине // Международный научно-практический журнал «Право и закон». 2017. № 4. С. 75–79.

133. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян: Указ Президента України від 18.02.2002 №143/2002 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143/2002>

134. Про систему заходів щодо усунення причин та умов, які сприяють злочинним проявам і корупції: Указ Президента України від 09.02.2004 №175/2004 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175/2004>

135. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 10.07.2005 №1119/2005 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1119/2005>

136. Про Концепцію державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України від 21.10.2011 № 1000/2011 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua/archive/2011/10/21?sort=DESC>

137. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 06.05.2015 // Офіційний вісник України. 2015. №43. С. 14. Ст. 1353.

138. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні»: Указ Президента України від 16.06.2015 № 341/2015 // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/341/2015>

139. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Міністерства фінансів України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5.

140. Хмеленко В.В. Нормативно-правове регулювання принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 1. С. 366–371.

141. Про затвердження Настанови про діяльність органів і підрозділів внутрішніх справ України з попередження злочинів: Наказ МВС України від 25.06.2001 № 507 (втратив чинності).

142. Про організацію та порядок проведення оперативно-профілактичних заходів: наказ МВС України від 04.07.2008 №324 (втратив чинність).

143. Про затвердження Порядку організації проведення профілактичних заходів: Наказ Національної поліції України від 27.12.2016 №1377.

144. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 № 1209-р.

145. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: Наказ МВС України від 07.07.2017 № 575.

146. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 14.11.2015 № 90.

147. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 07.11.2015 р. № 81.

148. Про затвердження Положенням про Департамент протидії

наркозлочинності Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 17.11.2015 № 95.

149. Кондратьєв Я.Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: монограф. Київ: НАВС України, 2004. 444 с.

150. Кириченко О.В. Принципи оперативно-розшукового запобігання злочинам // Актуальні проблеми розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 5 листоп. 2010 р.): у 3-х ч. Запоріжжя: Юрид. ін.-т ДДУВС, 2010. Ч. I. С. 294–296.

151. Кириченко О.В., Шевченко О.А. Принципи запобіжної діяльності підрозділів карного розшуку // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. Спеціальний випуск № 1: Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю. С. 230–237.

152. Органи державної влади України / За ред. В.Ф.Погорілка: монограф. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, 2002. 592 с.

153. Бараненко Б.И., Дидоренко Э.А. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: монограф. 2-е изд., перераб. и доп.; под. ред. Э.В. Виленской. Луганск. 2005. 136 с.

154. Халілев Р.А. Система принципів оперативно-розшукової політики з протидії злочинності на ґрунті етно-конфесійних суперечностей // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 23 (62). № 1. 2010. С. 325–332.

155. Василичук В.І. Понятійно-категоріальний апарат оперативно-розшукової профілактики злочинів у сфері економіки // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 128–137.

156. Хараберюш І.Ф., Хараберюш О.І. Основні принципи використання спеціальної техніки в правоохоронній діяльності // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: економіка і право. Вип.2. 2012. С. 177-181.

157. Хмеленко В.В. Система принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 4. С. 318–324.

158. Рабнович П.М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України) // Вісник Академії правових наук України. 2006. № 2 (45). С. 8–16.

159. Звіт щодо верховенства права, прийнятий Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (25-26 березня 2011 р.). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-ukr)

160. Хмеленко В.В. Дотримання законності як необхідна умова здійснення оперативно-розшукового запобігання злочинам // Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам: матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 25 квітн. 2013 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. С. 67–68.

161. Фомін С.Б. Недопущення провокації злочину як складова частина принципу законності в оперативно-розшуковій діяльності і під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій // Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 5. С. 295–298.

162. Глушков В.О., Василичук В.І., Скалозуб Л.П., Бортницька Л.В. Судовий контроль у процесі здійснення оперативно-розшукової діяльності // Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 3. С. 41–47.

163. Кравченко Ю.Ф. Свобода як принцип демократичної правової держави: монограф. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 406 с.

164. Наливайко О.І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії права // Державо і право : зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 12. С.18–24.

165. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монограф. Київ: Алерто, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. 472 с.

166. Теорія і практика забезпечення конституційних прав та свобод громадян при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій : монограф. / Гольдберг Н.О., Бортник С.М., Стащак М.В., Тагієв С.Р., Шендрик В.В.; за заг. ред. С.Р. Тагієва та В.В. Шендрик. Чернігів: Десна Поліграф, 2017. 336 с.

167. Єськов С.В., Черков В.О., Черкова М.Ю. Контроль та нагляд за дотриманням конституційних прав і свобод людини в оперативно-розшуковій діяльності: навч. посібник; за заг. ред. Ю.М. Грошевого. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2010. 176 с.

168. Долженков О.Ф., Тарасенко В.С., Єськов С.В. Процесуальне значення відомостей, отриманих при здійсненні оперативно-розшукової діяльності: монограф. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. 168 с.

169. Уваров В.Г. Зняття інформації з телекомунікаційних мереж //

Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. № 2. Том.1 2017. С.121–124.

170. Глушков В.О., Білічак О.А. Процесуалізація оперативно-розшукової діяльності у контексті реформування кримінального процесуального законодавства України // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 65. Одеса: Юридична література, 2012. С. 539–549.

171. Меживой О.В. Правова кваліфікація та регламентація зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж за новим КПК України // Вісник Донецького національного університету. Сер. В: економіка і право. Вип.1. 2013. С. 229-233.

172. Отримання інформації з телекомунікаційних мереж мобільного зв'язку та її використання у кримінальному провадженні: Наук.-практ. посіб. / О.В. Меживой, О.І. Хараберюш, Д.В. Безруков, І.Ф. Хараберюш; за заг. ред. І.Ф. Хараберюша. Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. 297 с.

173. Козинкин В.А. О некоторых аспектах реализации информации, обнаруживаемой в средствах сотовых систем подвижной связи, в расследовании преступлений // Известия Тульского государственного университета: (научный журнал). Тула, 2010. № 2-1. С. 340–344.

174. Погорецький М. Оперативно-розшукова діяльність: правове визначення поняття // Право України. 2001. № 11. С. 121–125.

175. Сервецький І.В., Шапочка С.В. Теоретичні проблеми класифікації оперативно-розшукових заходів. URL: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_2/cervezki.htm

176. Меживой О.В., Хараберюш І.Ф. Проведення оперативних комбінацій з використанням спеціальної техніки в умовах конкретної оперативної обстановки // Оперативна обстановка, її аналіз та оцінка в діяльності карного розшуку: Додаток до спецвип. Вісника ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка № 2/2011. У 2-х ч. Ч. 1. Луганськ, 2011. С. 64–75.

177. Хараберюш І.Ф. Використання спеціальної техніки щодо протидії злочинності в Україні: концептуальні підходи та праксеологічне вирішення проблеми: Автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / НА СБУ. Київ, 2012. 34 с.

178. Коваленко А.В. Правові організаційно-тактичні основи застосування оперативно-технічних засобів підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю: Автореф. дис. ... к.ю.н.: 21.07.04 / НУВС. Харків, 2004. 20 с.

179. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з розроблення, виготовлення спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, торгівлі спеціальними технічними засобами для зняття інформації з каналів зв'язку, іншими засобами негласного отримання інформації: Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва, Служби безпеки України від 10.10.2006 № 92/669 (втратив чинності).

180. Чуфаровский Ю.В. Психология ОРД правоохранительных органов: монограф. М., 1996. 88 с.

181. Хмеленко В.В. Значення використання осіб, які конфіденційно співробітничать з правоохоронними органами, під час запобігання злочинам // Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпро, 18 листоп. 2016 р.): у 2-х ч. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016. Ч. 1. С. 189–191.

182. Хмеленко В.В. Конспіративність як принцип оперативно-розшукового запобігання злочинам // Актуальні питання оперативно-розшукової протидії злочинам: матеріали наук.-практ. семінару (Дніпропетровськ, 15 травн. 2015 р.). Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 109-110.

183. Корнієнко В.В. Напрямки взаємодії органів внутрішніх справ з громадськістю у сфері попередження правопорушень серед неповнолітніх // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2008. № 4. С. 206-212.

184. Хмеленко В.В. Щодо змісту принципу оперативно-розшукового запобігання злочинам «взаємодія з органами державної влади та населенням» // Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доповіді Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 22 листоп. 2013 р.). Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2013. С. 310-311.

185. Литвинов О.М. Зміст та основні напрямки взаємодії правоохоронних органів і громадських формувань у протидії злочинності // Актуальні проблеми участі населення та громадських формувань в охороні громадського порядку і безпеки громадян у сучасних умовах: Матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 29 березня 2007 р.). Харків: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. С. 30-31.

186. Козаченко І.П., Регульський В.Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. Львів: Львів. ін-т внутріш. справ при Нац. акад. внутріш. справ України, 2000. 219 с.

187. Єфімов М.М. Взаємодія оперативних підрозділів національної поліції України при розслідуванні злочинів проти громадського порядку // Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Дніпро, 20 жовтня 2017 р.). Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 37-39.

188. Душейко Г.О. Реалізація оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи: навч. посіб. Київ: КНТ, 2007. 128 с.

189. Біляєв В.О. Тактична модель реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності підрозділами карного розшуку в умовах набуття чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України // Наше право. 2013. № 11. С. 104-109.

Додаток**РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ
ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ УКРАЇНИ**

З проблемних питань щодо принципів оперативно-розшукового запобігання злочинам було проанкетовано 315 працівників правоохоронних органів, зокрема: поліції, податкової міліції та прокуратури, які здійснюють нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, в Дніпропетровській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Харківській областях та м. Київ. За результатами опитування працівників правоохоронних органів України були отримані наступні відомості:

№	Питання	Варіанти відповіді	Відповіді респондентів (%)
1.	Чи потрібно розширити коло принципів ОРД в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність»?	1.1. так 1.2. ні	85 15
2.	Як Ви вважаєте, чи потрібно в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити такий принцип ОРД, як принцип поєднання гласних і негласних методів і засобів ОРД?	2.1. так 2.2. ні 2.3. не відповіли на це питання	90 5 5
3.	Як Ви вважаєте, чи потрібно в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» передбачити такий принцип ОРД, як принцип пріоритетності превентивних заходів?	3.1. так 3.2. ні	75 25

№	Питання	Варіанти відповіді	Відповіді респондентів (%)
4.	Чи вважаєте Ви про необхідність в Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» розкрити зміст кожного принципу оперативно-розшукової діяльності, чи достатньо лише їх перерахувати?	4.1. лише перерахувати принципи 4.2. розкрити зміст принципів	60 40
5.	Чи вважаєте Ви за необхідне прийняття Закону України «Про засади протидії злочинності» – базового нормативно-правового акту, який визначив би загальні засади протидії злочинності в країні та окреслив механізм такої протидії?	5.1. так 5.2. ні 5.3. не відповіли на це питання	68 21 11
6.	Чи вважаєте Ви за необхідне у Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» законодавчо визначити оперативно-розшукове запобігання злочинам як одну із форм оперативно-розшукової протидії злочинів?	6.1. так 6.2. ні 6.3. не відповіли на це питання	74 24 2
7.	Чи вважаєте Ви за необхідне у ч. 1 ст. 9-2 «Закриття оперативно-розшукової справи» передбачити таку підставу для закриття оперативно-розшукової справи, як запобігання злочину	7.1. так 7.2. ні	90 10

№	Питання	Варіанти відповіді	Відповіді респондентів (%)
8.	Чи вважаєте Ви за необхідне розробку нормативно-правового акта Національної поліції, який би регламентував діяльність кримінальної поліції в цілому та окремих її оперативних підрозділів щодо запобігання злочинам?	8.1. так 8.2. ні 8.3. не відповіли на це питання	72 16 12
9.	Чи вважаєте Ви за необхідне закріплення у нормативно-правових актах Національної поліції України, які регламентують діяльність оперативних підрозділів, принципу пріоритетності превентивних заходів?	9.1. так 9.2. ні 9.3. не відповіли на це питання	72 14 14

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

О. В. Кириченко, В. В. Хмеленко

ПРИНЦИПИ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ
МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 21.11.2020 р. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 7. Титраж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.